

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

О. В. Скус

**ОСНОВИ ІСТОРИЧНОГО
МУЗЕЄЗНАВСТВА**

Навчальний посібник

Умань
2020

УДК 069:94](075.8)

C46

Рецензенти:

- Кузнець Т. В.,** доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
- Давидюк В. М.,** директор державного історико-архітектурного заповідника «СТАРА УМАНЬ»

*Рекомендовано кафедрою історії України
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
Протокол № 3 від 4 листопада 2020 року*

*Рекомендовано вченою радою історичного факультету Уманського
державного педагогічного університету імені Павла Тичини
Протокол № 4 від 26 листопада 2020 року*

- C46 **Основи** історичного музеєзнавства : навч. посіб. для студ. іст. ф-ту / О. В. Скус ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : Візаві, 2020. – 210 с.

У навчально-методичному посібнику висвітлено проблеми історичного музеєзнавства як наукової системи та навчальної дисципліни. Зосереджено увагу на питанні історії музейної справи, формуванні системи музейних установ, структури сучасних музейних комплексів, наукове комплектування, зберігання та організація музейного фонду України. Значне місце відведено комплектуванню музеїв, використанню музейних експонатів, застосуванню сучасних інформаційних технологій в музейній справі. Актуалізовано увагу на створенні та особливостях екскурсійної діяльності у музеях. У посібнику подано програму курсу «Основи історичного музеєзнавства», тематику лекцій, плани семінарських занять зі списками рекомендованих джерел та літератури, навчальні завдання, запитання для самоконтролю, термінологічний словник, тестовий самоконтроль, питання для повторення курсу, пояснювальна записка музейної практики та її форма звітності, хрестоматійний матеріал, додатки.

Даний посібник прислужиться студентам бакалаврських, магістерських та аспірантських гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів.

УДК 069:94](075.8)

© Скус О. В., 2020.

ЗМІСТ

Вступ.....	.....
Програма навчальної дисципліни «Основи історичного музеєзнавство»	.....
Структура залікового кредиту дисципліни «Основи історичного музеєзнавство»	.....
Основні джерела та література	.....
Плани та матеріали семінарських занять зі списками рекомендованої літератури та навчальними завданнями	.....
Хрестоматійний матеріал: «Закон України про музеї та музейну справу»	.....
Основи екскурсійної роботи	.....
Розвиток цифрової культури та діджиталізація музеїв	.....
Тестовий самоконтроль	.....
Пояснювальна записка музейної практики	.....
Теми рефератів з основ історичного музеєзнавства	.....
Питання для повторення курсу	.....

ВСТУП

Сучасний світ стає світом інтерактивних обмінів, взаємодій та трансформацій, а розвиток інформаційних технологій ставить нові завдання перед культурними та мистецькими інституціями. Тенденція використання цифрових технологій значною мірою змінює і сприйняття музеїв, музейних колекцій. Зберігаючи свої першочергові місії – збирання, збереження, комунікацію, дослідження, виставки – під впливом нових технологій сучасні музеї трансформують свою практику, щоб залишатися ближче до спільнот, яким вони служать. Сьогодні музеї шукають інноваційних шляхів розв'язання соціальних проблем і конфліктів. Діючи на місцевому рівні, вони також можуть захищати, пом'якшувати глобальні проблеми, намагаючись активно реагувати на виклики сучасного суспільства. Музеї як інституції в центрі суспільства мають можливість і ресурс встановлювати діалог між культурами, будувати мости для мирного світу і визначати стале майбутнє. Взаємодія інформаційних технологій і музейного простору носить творчий характер. В інтернет-мережі ступінь включеності й інформативності визначається самим користувачем, час відвідання та обсяги інформації – обмежуються лише ресурсами сайту. Музейна спільнота поступово включається в процес застосування інформаційних технологій.

Матеріали посібника передусім ґрунтуються на законі України про музеї та музейну справу, авторській праці та інтернет ресурсах.

Метою курсу є стислий і системний виклад проблем музеєзнавства як наукової системи і навчальної дисципліни. Головну увагу зосереджено на історії музейної справи, формуванні системи музейних установ, структури сучасних музейних комплексів, науковому комплектуванні, зберіганню та організації музейного фонду України. Значне місце відведено комплектуванню музеїв, використанню музейних експонатів, застосуванню сучасних інформаційних технологій в музейній справі. Актуалізовано увагу на створенні та особливостях екскурсійної діяльності у музеях, діджиталізації музеїв.

1. Опис навчальної дисципліни

НПП 2.2.09 ОСНОВИ ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЄЗНАВСТВА

д/ф 21-24 групи, з/ф 21-23 групи

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
Вид дисципліни (обов'язкова чи вибіркова)	обов'язкова	обов'язкова
Мова викладання, навчання та оцінювання	українською	українською
Загальний обсяг у кредитах ЄКТС / годинах	3/90	3/90
Курс	2	2
Семестр	1	1
Кількість змістових модулів із розподілом:	2	2
Обсяг кредитів	3	3
Обсяг годин, у тому числі:	90	90
Аудиторні:	42	10
Лекційні	22	6
Семінарські / Практичні	20	4
Лабораторні	-	
Самостійна робота	20	20
Індивідуальні завдання	28	60
Форма семестрового контролю	залік	залік

2. Мета й завдання навчальної дисципліни

Метою представленого навчально-методичного комплексу є допомога студентам у вивченні найбільш важливих проблем навчальної дисципліни «Основи історичного музеєзнавства», насамперед з роботою різнопрофільних музейних закладів, з їхньою мережею в Україні, із законодавчим забезпеченням розвитку музеєзнавства та із специфікою музейної практики. Запропонований комплекс дає студентам уявлення про зміст і обсяг навчального матеріалу, види робіт, які кожен студент повинен виконати в процесі засвоєння дисципліни та проходження музейної практики, а також

слугуватиме базою для підготовки майбутніх істориків для роботи у музеях країни.

3. Результати навчання за дисципліною

Завдання курсу полягає в тому, щоб у процесі навчання майбутні історики отримали міцні теоретичні знання та прикладні навички основ історичного музеєзнавства, необхідну інформацію у галузі методик збереження музейних предметів та в питанні масових заходів у музеях, а також набули певний досвід з окремих проблем реставрації і консервації старовинних творів мистецтва, створених у техніці темпері.

4. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Предмет, функції і завдання історичного музеєзнавства.

Тема 1. Вступ до історичного музеєзнавства. Предмет, методологія вивчення і завдання навчальної дисципліни «Музеєзнавство». Вступ до курсу «Основи історичного музеєзнавства». Музейне законодавство.

Тема 2. Історія музейної справи в Україні. Історичний розвиток музейної справи. Передісторія музеїв: основні періоди. Накопичення музейних колекцій в Україні в період середньовіччя. Розвиток музейної справи на українських землях у складі Російської імперії.

Музейне будівництво в Україні за радянських часів (1917-1990 рр.) Роль і соціальні функції музеїв в умовах незалежності.

Тема 3. Класифікація музеїв. Загальні засади та класифікація музеїв за типами. Класифікація музеїв за профілями та типами. Спеціалізація музеїв, поділ на види і підвиди.

Змістовий модуль 2. Фонди, експозиції та архітектурно-художнє вирішення експозицій музеїв.

Тема 4. Наукове комплектування та облік музейних колекцій. Музейний фонд, його склад, структура. Значення комплектування музейних фондів та його організація. Визначення, класифікація, систематизація і атрибуція музейних предметів. Основні етапи обліку

музейних колекцій. Облікова документація. Науково-довідковий апарат музеїв.

Тема 5. Зберігання музейних колекцій, їх консервація та реставрація. Зберігання музейних фондів, його значення і сучасна організація. Консервація і реставрація музейних колекцій.

Тема 6. Експозиційна робота музеїв. Роль експозицій, види їх і сучасна організація

Наукова підготовка музейної експозиції. Складання планів експозиції. Добір і виготовлення матеріалів. Підготовка пояснювальних матеріалів. Монтаж експозиції. Відкриття й фіксування експозиції. Специфічні особливості експозиції різних груп музеїв історичного профілю.

Тема 7. Основні етапи та методика розробки і проведення музейної екскурсії. Основні етапи підготовки проведення музейної екскурсії. Загальні та окремі методичні прийоми ведення екскурсій. Професійна майстерність екскурсовода.

5. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Предмет, функції і завдання історичного музеєзнавства.												
Тема 1. Вступ до історичного музеєзнавства.	6	2	2			2	4				2	2
Тема 2. Історія музейної справи в Україні.	12	4	4			4	10	2			4	4
Тема 3. Класифікація музеїв.	6	2	2			2	6	2			2	2
Тема 4. Наукове комплектування та облік музейних колекцій.	12	4	4		2	2	4				2	2
Тема 5. Зберігання музейних колекцій, їх консервація та реставрація.	8	2	2		2	2	2					2
Разом за змістовим модулем 1	44	14	14		4	12	26	2	2		10	12
Змістовий модуль 2. Фонди, експозиції та архітектурно-художнє вирішення експозицій музеїв..												
Тема 6. Експозиційна робота музеїв.	10	4	2			4	19	1			4	14
Тема 7. Основні етапи та методика розробки і проведення музейної екскурсії	16	4	4		4	4	22	1	1		6	14
Разом за змістовим модулем 2	26	8	6		4	8	44	4	2		10	28
Усього годин	70	22	20		8	20	70	6	4		20	40
Модуль 2												
ІНДЗ	20		-	-	20		20		-	-	20	
Усього годин	90	22	20		28	20	90	6	4		40	40

6. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Вступ до історичного музеєзнавства.	2
2.	Історія музейної справи в Україні.	4
3.	Класифікація музеїв та їх характеристика	2
4.	Основні напрями фондової роботи в музеях	4
5.	Зберігання, консервація і реставрація музейних зібрань	2
6.	Музейні експозиції та їх наукова підготовка.	2
7.	Основні етапи та методика проведення музейної екскурсії	4
8.	ВСЬОГО	20

7. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Вступ до історичного музеєзнавства.	2
2.	Історія музейної справи в Україні.	4
3.	Класифікація музеїв та їх характеристика	4
4.	Основні напрями фондової роботи в музеях	4
5.	Зберігання, консервація і реставрація музейних зібрань	4
6.	Музейні експозиції та їх наукова підготовка.	5
7.	Основні етапи та методика проведення музейної екскурсії	5
	Разом	28

8. Індивідуальні завдання

Мета: на основі знань, отриманих на лекційних і семінарських заняттях, самостійно поглибити, узагальнити і закріпити знання з тим, щоб набувати практичних навичок самостійного засвоєння масиву музейної справи. Поглибити знання з історії музейної справи, особливостей фондів.

Форми:

1. Підготовка реферату (усного чи письмового повідомлення) з основ історичного музеєзнавства.
2. Реферування статті, наукової розвідки.
3. Конспектування історичних джерел, документів із музейних фондів.
4. Складання хронологічної таблиці історії музейної справи в Україні.
5. Історіографічний аналіз літератури з окремого питання чи проблеми.
6. Збирання та оформлення спогадів очевидців певних подій для фондів краєзнавчого музею.
7. Складання словника базових слів з музеєзнавства.
8. Самостійне складання конспекту про окремі фонди та експонати музеїв.
9. Складання методичного плану екскурсії обраної.
10. Анотація прочитаної додаткової літератури.

Спираючись на комплекс джерел, періодичну, нормативні документи вміти визначати основні етапи історичного розвитку музейної справи в Україні.	4
Вміти виокремлювати основні напрямки діяльності музеїв історичного профілю, давати розгорнуту характеристику їх дослідницькій роботі.	4
Виробити чітке уявлення про музейні фонди, їх склад і структуру та основні напрямки фондової роботи музеях та музеях-заповідниках.	4
Використовуючи навчально-методичну літературу, монографії, публікації в музейній періодиці вміти співвідносити принципи і методи побудови музейних експозицій різних груп музеїв історичного профілю.	4
Вміти робити виважений вибір варіанту архітектурно-художнього вирішення на основі вибору принципів,	4

особливостей і компонентів експозиційного ансамблю.	
ВСЬОГО ГОДИН	20

9. Методи навчання

Буде застосований метод проблемного викладання, а також дослідницький метод із заохоченням студентів до праці з першоджерелами.

Заплановано проведення лекційних і семінарських занять із застосуванням інтерактивних методик навчання. Завдання передбачатимуть роботу із джерелами, що сприяє навчанню критичному аналізу джерел та історіографії.

10. Методи контролю

Контроль засвоєння матеріалу включає поточний контроль (за результатами доповідей на семінарських заняттях та письмових колоквіумів - чотири змістові модулі, $5 \times 10 = 50$ балів), есе за тематикою курсу (30 балів) - разом за семестр 80 балів, заліковий контроль (20 балів). Сумарна оцінка, таким чином, виставляється за 100-бальною шкалою.

11. Критерії оцінювання результатів навчання

Види робіт	Кількість балів	Критерії оцінювання
Письмовий колоквіум змістових модулів 1 та 2	1-5	Відповідь із використанням основної літератури
	6-10	Відповідь із використанням основної та додаткової літератури
Семінарське заняття	1-2	Доповнення
	3-4	Відповідь із використанням основної літератури
	4-5	Відповідь із використанням основної та додаткової літератури

Індивідуальне письмове завдання: реферат (есе)	0	Завдання не виконане у визначений викладачем термін або містить плагіат
	1-5 балів	Завдання виконане не повною мірою; автор демонструє побіжне знання програмного матеріалу дисципліни; не виявляє навичок аналізу і логічного та послідовного викладу; подекуди припускається помилкових суджень; робота не вчитана й оформлена неналежним чином
	6-15 балів	Автор демонструє достатню обізнаність із програмним матеріалом дисципліни та вміння логічно і послідовно викладати його зміст. Разом із тим, завдання виконане недостатньо повною мірою; роботі бракує аналітичного характеру
	16-30 балів	Завдання виконане вчасно і повною мірою; автор демонструє належний рівень знання і розуміння програмного матеріалу дисципліни; виявляє аналітичні здібності, здатність до самостійного, системного, логічного і послідовного мислення. Робота вчасно подана й оформлена відповідно до вимог

12. Розподіл балів, які отримують студенти «ОСНОВ ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЄЗНАВСТВА»

Модуль 1					Модуль2 (ІНД3)	Підсумковий контроль	Сума
4 семестр							
Змістовий модуль 1:					30	20	100
T1	T2	T3	T4	T5			
5	5	5	10	5			
Змістовий модуль 2:							
T6		T7					
10		10					
Всього балів: 50							

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, курсової роботи, практики	для заліку
90–100	відмінно	зараховано
82–89	добре	
75–81		
69–74		
60–68	задовільно	
35–59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1–34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

13. Методичне забезпечення

1. Опорні конспекти лекцій;
2. Законодавчі акти та нормативні документи про музеї України та музейну справу;
3. Укази та розпорядження Президента України про музеї України;
4. Нормативно-методичні документи Держкомархіву;

5. Довідники, навчальна та наукова література, методичні розробки про музейні установи України;
6. Фонди, експонати Уманського краєзнавчого музею, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
7. Мультимедійні презентації за окремими темами лекцій. Наочні демонстраційні матеріали: карти, схеми, відео- та фотоілюстративний матеріал.

14. Рекомендована література

Основна

1. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
2. Салата О. О. Основи музеєзнавства: навчально-методичний посібник. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 164 с.
3. Скус О. В. Основи історичного музеєзнавства. – Умань: ПП Жовтий, 2011. – 96 с.
4. Хрестоматія з архівознавства: Навч. посіб. для студ іст. спец. вищ навч. закл. / Упоряд.: Г. В. Боряк та ін. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 408 с.
5. Шевченко С. І. Етнографічне музеєзнавство: Конспект лекцій. – Кіровоград, 2002.
6. Якубовський В. І. Музеєзнавство. Підручник. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2010. – 352 с.
7. Архівістика: Термінолог. словник / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський та ін. – К., 1998. – 106 с.
8. Архівознавство: Підручник для студентів іст. ф-тів вищ. навч. закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 356 с.
9. Заремба С. З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / НАН України; Центр пам'яткознавства. – К., 1995. – С. 369-419.
10. Климova К. Документи Національного архівного фонду в музеях України: принципи класифікації та обліку // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1996. – Т. 1. – С. 13-20.
11. Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці. – К., 2001. – 228 с.
12. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство / На матеріалах музеїв Української РСР. Курс лекцій. – К.: Вища шк., 1980. – 120 с.

13. Музееведение. Музеи исторического профиля: Учебное пособие для вузов по спец. «История» / Под ред. Г. К. Левыкина, В. Хербста. – М.: Высш.шк.: 1988. – 431 с.
14. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 612 с.
15. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р. // Відомості ВР України. – 1995. - № 25 – Ст. 191.

Періодичні видання:

1. Музеї України Науково-популярне загальноукраїнське видання. Видається з 2004 р.
2. Архіви України: Науково-практичний журнал Державного комітету архівів України. Видається з 1947 р.
3. Архівіст: Вісник Спілки архівістів України. Видається з 1991 р.
4. Вісник Державного комітету архівів України. Видається з 2000 р. Виходить щоквартально.
5. Пам'ятки: Археографічний щорічник Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Видається з 1998 р.
6. Український історичний журнал.

15. Інформаційні ресурси:

1. Музеї України <https://www.museum-ukraine.info/>
2. Перелік сайтів музеїв світу <http://www.hist.msu.ru/ER/museum.htm>
3. Музейний простір України <http://www.ukrmuseum.org.ua/>
4. Національний архів аудіо- і відеозаписів (National Archive of Recorded
5. The National Archives of the United Kingdom <http://www.nationalarchives.gov.uk/default.htm>
6. National Media Museum <http://www.nationalmediamuseum.org.uk/>
7. Архівні зібрання України: Матеріали до бібліографії довідників, оглядів фондів, колекцій // <http://www.scarh.kiev.ua/Archives/Bibliogr>
8. Видання архівних установ України. 1925-2001: Хронологічний покажчик // <http://www.scarh.kiev.ua/References/HronolPok.ua.html#Chrono> (2001)

Плани та матеріали до семінарських занять

СЕМІНАР 1.

Музеєзнавство як наука. Об'єкт, предмет та структура науки

1. Вступ. Предмет, об'єкт вивчення і завдання до курсу «Основи історичного музеєзнавства».
2. Історіографія та джерельна база музейництва
3. Музеї, їх основні завдання та напрями діяльності.
4. Мережа музеїв України.
5. Методологія і структура музеєзнавства.
6. Музейне законодавство. (порівняти Закон про музеї України за 1995 р. та 2000 р.)

ЛІТЕРАТУРА

1. Скус О. В. Основи історичного музеєзнавства. – Умань: ПП Жовтий, 2011. – 96 с.
2. Архівістика: Термінолог. словник / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський та ін. – К., 1998. – 106 с.
3. Архівознавство: Підручник для студентів іст. ф-тів вищ. навч. закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 356 с.
4. Заремба С. З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / НАН України; Центр пам'яткознавства. – К., 1995. – С. 369-419.
5. Климова К. Документи Національного архівного фонду в музеях України: принципи класифікації та обліку // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1996. – Т.1. – С. 13-20.
6. Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці. – К., 2001. – 228 с.
7. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство / На матеріалах музеїв Української РСР. Курс лекцій. – К.: Вища шк., 1980. – 120 с.
8. Музееведение. Музеи исторического профиля: Учебное пособие для вузов по спец. «История» / Под ред. Г. К. Левыкина, В. Хербста. – М.: Высш.шк.: 1988. – 431 с.
9. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 612 с.
10. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р. // Відомості ВР України. – 1995. – № 25 – Ст. 191.

11. Рутинські М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
12. Хрестоматія з архівознавства: Навч. посіб. для студ іст. спец. вищ навч. закл. / Упоряд.: Г. В. Боряк та ін. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003.
13. Шевченко С. І. Етнографічне музеєзнавство: Конспект лекцій. – Кіровоград, 2002.
14. Якубовський В. І. Музеєзнавство. Підручник. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2010. – 352 с.
15. Вайдахер Ф. Загальна музеологія / Переклад з німецької Х. Назаркевич, О. Лянґ, В. Лозинського. — Л.: Літопис, 2005.

1. Вступ. Предмет, об'єкт вивчення і завдання до курсу «Основи історичного музеєзнавства». Музеї – це культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини.

Музеї України – державні, комунальні, відомчі та приватні музеї України.

В Україні нараховується близько 5000 різноманітних музеїв. За роки незалежності кількість музеїв збільшилось більше ніж удвічі.

Музеї, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України перелічені в додатку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2000 р. № 209 *«Про затвердження переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України».*

Предметом музеєзнавства є тенденції та закономірності становлення і розвитку музейної справи, наукові засади, збереження соціальної інформації, пізнання та передача знань, створення додаткового апарату.

Об'єкт складають Національний Музейний Фонд та музейні установи.

Структура музеєзнавства включає:

1. історію та історіографію;
2. теорію;
3. музейне джерелознавство;

4. прикладне музеєзнавство.

Джерельну базу та історіографію музеєзнавства складають:

- нормативні акти та документи;
- масові джерела;
- публікації, виступи, твори, промови;
- інструктивні та довідкові матеріали;
- наукові праці, мемуари, спогади тощо.

Музеєзнавство належить до інтердисциплінарних наук. Воно інтегрувало елементи різних профільних історичних дисциплін, а також спеціальні та допоміжні дисципліни: історіографію, джерелознавство, археологію, етнографію, нумізматику, сфрагістику, палеографію. Сучасний розвиток музеєзнавства неможливий без взаємодії з документознавством, архівознавством, бібліотекознавством, педагогікою, психологією, соціологією тощо.

Українські музеєзнавці

1. Біляшівський Микола Федотович
2. Василько Василь Степанович
3. Гріффен Леонід Олександрович
4. Константинов Володимир Олександрович
5. Мезенцева Галина Георгіївна
6. Рулін Петро Іванович
7. Свенціцький Іларіон Семенович
8. Титова Олена Миколаївна
9. Омельченко Юрій Андрійович
10. Шміт Федір Іванович

Мережа музеїв в Україні будується на основі усталеної в українському музеєзнавстві їх наукової класифікації. Сучасна наукова класифікація остаточно склалася в повоєнні роки ХХ ст. Відповідно до цієї класифікації всі українські музеї розрізняють за типами і профілями.

Тип музею визначається його суспільним призначенням, метою діяльності.

Існують **три типи** музеїв:

1. **науково-освітні масові, або публічні.** Ці музеї призначені для широкого кола громадян та гостей України, їх у нашій країні більшість. Це, наприклад, Дніпропетровський історичний музей, Державний історичний музей України в Києві, Львівська картинна галерея;

2. *науково-дослідні*, або *академічні*, які призначені для спеціалістів. Створюються вони при академіях, науково-дослідних інститутах, мають вузькоспеціальний характер. Це своєрідні наукові лабораторії (наприклад, Центральний науково-природознавчий музей НАН України, Львівський природознавчий музей НАН України);

3. *навчальні*, які призначені для учнів і студентів. Створюються при школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах з освітньою метою.

На сьогодні музеї виступають у ролі як історичного закладу, в якому українську спадщину зосереджено не тільки для зберігання та експонування, але й для проведення науково-дослідної роботи, з подальшим періодичним виданням праць з історії України. Таким чином, музеям України притаманний багатомасштабний зв'язок соціальних функцій. Він задовольняє суспільну потребу у збереженні та використанні предметів оточуючого світу як елементів історичної пам'яті, документальних засобів соціальної інформації, естетичних цінностей та розповсюджує інформацію у вигляді експозицій та виставок.

2. Історіографія історичного музеєзнавства. Проблема історії музейної справи в Україні знайшла висвітлення у різноманітних за тематикою і жанром публікаціях. Серед них узагальнюючі музеєзнавчі, історичні, пам'яткознавчі, культурологічні монографічні праці, науково-популярна література, публіцистичні твори, навчальні посібники тощо. Основний масив праць присвячено окремим питанням та аспектам історії музейної справи, діяльності музейних закладів. Історіографічний аналіз із означеної теми здійснено за хронологічним принципом і систематизовано за періодами: література радянської доби (довоєнний і повоєнний час), сучасна українська (1990-і рр. – до теперішнього часу) і зарубіжна література. Характеристика публікацій подається за тематичним принципом. У 1920-1930-х рр. з'являються спроби узагальнити нагромаджений досвід музейництва в Україні. Історія музейної справи як наукової проблеми, теорія та методика музеєзнавства стають предметом спеціальних досліджень. Низку основоположних засад українського музейництва сформулювали видатні музеєзнавці М. Біляшівський, Ф. Ернст, Ф. Шміт, І. Свенціцький, В. Дубровський, П. Курінний, В. Щербаківський.

Аналізуючи літературу 1920-1930-х рр. з означеної проблеми, констатуємо, що вона містить багатий фактологічний матеріал з

історії музеїв. Проте через політичні обставини того періоду в цих роботах відсутня характеристика умов та факторів, які впливали або спрямовували розвиток музейної справи. Наступний період у дослідженні історії музейної справи в Україні охоплює 1950-і рр. – кінець 1980-х рр., який відзначається особливо поглибленою ідеологізацією різних аспектів музейної галузі. Основні питання музейної справи – методика збирання, обміну та зберігання музейних колекцій, експозиційна, науково-дослідна і культурно-просвітницька робота – розглядали в своїх працях українські музеєзнавці М. Бондар, Г. Мезенцева, Л. Славін, але з тих же політичних причин автори не завжди об'єктивно висвітлювали фактори, що впливали на розвиток музейної галузі. Значно поглибили теоретичні підходи у музеєзнавстві дослідження Ю. Омельченка, зокрема його концепція розвитку музейної справи як трирівневої системи історико-культурних цінностей. З відновленням незалежності України з'являються наукові праці істориків В. Даниленка, В. Барана, С. Кульчицького, Г. Касьянова, В. Коцура, С. Білоконя, І. Романюка, М. Ігнатенко, В. Яремчука та інших науковців, які заклали нові методологічні підходи у дослідженні історії культури українського народу ХХ ст., в тому числі і музеєзнавства.

Важливі питання класифікації музеїв, види їх діяльності розглядають у своїх працях С. Гаврилюк, Г. Скрипник, Е. Піскова, Л. Федорова. Проблему реституції музейних цінностей вивчають дослідники С. Кот, О. Нестуля. Репресіям серед інтелігенції, в тому числі музейників та дослідників музейної справи, присвячені матеріали збірників «Реабілітовані історією», «Репресоване краєзнавство» та багатотомна науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією». Праці дослідників В. Акуленка, С. Заремби, Ю. Данилюка, О. Крука, О. Боня висвітлюють питання історії музейної справи, діяльності державних органів в галузі охорони пам'яток історії та культури, правові аспекти проблеми. Науковці О. Титова, Л. Гріффен, В. Константинов, Д. Кепін досліджують профільну специфіку, історію та сучасний стан археологічних та науково-технічних музеїв в Україні.

Актуальними залишаються питання термінології в українському музейництві. Дослідники О. Бабенко, І. Фецько, Р. Микульчак, П. Слободян, О. Перелигіна, О. Климишин, С. Руденко, І. Шидловський у своїх монографіях, статтях, словникових та довідково-словникових виданнях розглядають питання музеєзнавчої

лексикографії. У працях сучасних дослідників Л. Баско, Л. Гайди, І. Піддубного, Д. Томюка аспекти взаємодії музей – суспільство, музей – відвідувач розглядаються через діяльність окремо взятих музейних закладів. Розвиток музейництва в різних регіонах України впродовж ХХ ст. розглядається у монографіях та наукових статтях Л. Баженова, В. Прокопчука, О. Сидора, Д. Посацької, А. Крутоус, Ф. Рябчикової, А. Козицького, Я. Гайдукевич, І. Сандуляка, П. Федаки; процеси радянзації музеїв України та політичні репресії 1930-1950-х рр. піднімаються в публікаціях Т. Марусик, Г. Бондаренка, А. Непомнящого, В. Панкулича, О. Супруненко, О. Січкарука, П. Арсенича, Н. Дмитренко та ін. У них висвітлено окремі ланки загального процесу розвитку музейної справи в Україні, що мав періоди піднесення і за певних умов гальмувався.

Різноманітні аспекти історії музейної справи, збереження музейних колекцій, науково-дослідна та експозиційна діяльність музеїв стали предметом вивчення такими науковцями, як Н. Боротканич, Д. Кобалія, І. Стельмах, О. Ярема Винар, М. Принь, О. Хлівнюк, Ж. Касап, Л. Іващук, Л. Сога, А. Варивода, А. Титаренко та ін. Проте проблеми відтворення цілісної картини розвитку музейної справи в Україні впродовж ХХ ст. дослідники не торкаються. Питання історії та теорії музейної справи активно вивчають зарубіжні вчені та музеєзнавці. Значна частина праць російських вчених А. Закса, Т. Юрєнєвої, Д. Равікович, А. Разгона, Л. Петруніної, Г. Михайловської, М. Нікішина, В. Ананьєва присвячені обґрунтуванню специфіки музейних наукових досліджень, історії музейного будівництва.

Виробленню ключових понять музейної галузі, визначенню предмета досліджень музеології, аналізу функцій музею присвячені публікації А. Сундієвої, О. Іонової, А. Ефроса, Н. Макарової, Ю. Піщуліна, Н. Фінягіної, А. Фролова, Д. Тверської, Д. Левикіна, Т. Станюкович. Особливу увагу міждисциплінарному характеру музеології та проблемі формування її методу приділяють дослідниці О. Мастєніца і Л. Шляхтіна. У працях зарубіжних музеологів З. Странського, К. Шрейнера, А. Десваліса, В. Баркова присутні дискусії щодо теоретико-методологічних основ музеології. Її місце в системі наукових координат досліджують соціолог П. Бурдє, філософи Ф. Дагоньє, Б. Делощ, Р. Дебре, історик П. Нора залучає музей до меморального простору. Розвитку теоретичних питань сприяли праці вчених М. Маклуєна, І. Мароєвича, Ч. Пірса,

П. ван Менша, Х. Глузберга, К. Хадсона, Ф. Вайдахера. Музеознання збагатились ґрунтовними дослідженнями дослідників І. Неуступного, Й. Бенеша, В. Глузінського, Т. Шоли, які розглядають теоретико-методологічні підвалини музеології як самодостатньої галузі науки.

Музейна комунікація стоїть у центрі уваги музеологів Ю. Ромедера і К. Хадсона, які в 8 своїх наукових пошуках використовують досягнення соціології, педагогіки, психології, інформаційних технологій. Таким чином, історіографія проблеми історії музейництва в 1920 рр. – початку ХХІ ст. нараховує значну кількість праць, коло яких постійно розширюється. Однак дослідниками не здійснено цілісного аналізу історичного досвіду розвитку українських музеїв за останні майже сто років, відсутні узагальнюючі праці з характеристикою основних суспільно-історичних закономірностей та тенденцій розвитку музейної справи, не повною мірою висвітлені деформаційні процеси в музейній галузі в умовах тоталітарного режиму, недостатньо розкриті їх регіональні особливості, не охоплено увагою науковців практичний доробок значної кількості музейників.

Характеристика джерел. Загальну спрямованість архівної та бібліографічної евристики визначили мета і пріоритетні завдання роботи, передусім формування джерельної бази дослідження, зорієнтованої на висвітлення історичних періодів музейної справи України в 1920-і рр. – початку ХХІ ст., розвитку теоретичних питань музеології та внеску науковців і музейників у розвиток галузі. Значну частину залучених архівних джерел складають документальні матеріали вищих органів державної влади, державного управління СРСР, УРСР та незалежної України, культурно-освітніх установ, громадських організацій, музейних закладів тощо.

Використані джерела в музеєзнавстві **за родово-видовим принципом**, поділяються на такі групи:

1) архівні документи й матеріали музейних закладів та особові фонди музейників і діячів культури;

2) друковані видання музеїв (статути, звіти, каталоги колекцій і плани експозицій), наукові праці (статті, брошури, книги), присвячені музеям та їх окремим колекціям;

3) законодавчі акти та нормативно-правові документи музейної галузі;

4) періодичні видання, в яких друкувалися звіти, протоколи засідань музеїв, доповіді їх працівників, матеріали теоретичного і

методологічного змісту, опис практичної діяльності музейних закладів.

За місцем зберігання джерела поділяються на архівні та опубліковані. За кількістю архівні документи і матеріали складають переважну більшість джерел, що розкривають означену проблематику. Вивчено і використано джерельний масив, який зберігається у фондах центральних державних, галузевих, наукових та громадських установ.

Особливий інтерес викликають матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та державного управління України (Ф. 2, 3, 166, 582, 4633, 4760, 5116). Серед документів урядових і партійних установ різних періодів, статистичного управління, колекцій документів з історії міст і сіл УРСР, Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури містяться цінні відомості щодо організації та розбудови музейної справи в Україні.

Важливий документальний масив про репресії серед музейних працівників почерпнутий у фонді позасудових справ реабілітованих Центрального державного архіву громадських об'єднань України, матеріали якого (Ф. 263) вміщують 9 біографічні відомості про репресованих музейників, їх професійну діяльність, а нерідко – і долучені до справ опубліковані і рукописні праці. Про державну політику в музейній галузі радянського періоду можна судити за документами фондів (Ф. 1, 16) ЦК Компартії України і зокрема – протокольної частини загального відділу («Окрема папка»).

У Центральному державному історичному архіві України опрацьовано документи (Ф. 15, 127, 128, 442, 707, 725, 726, 727, 2052) з історії формування колекцій старожитностей та створення музеїв у різних регіонах України, про наукові товариства у Києві, Луцьку, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Львові, їхню діяльність зі створення музейних збірок, участь місцевої інтелігенції в збереженні пам'яток історії та культури наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Такі ж матеріали містить документальний масив Центрального державного історичного архіву України у Львові, зокрема – про заснування митрополитом Андреем Шептицьким першого на українських теренах Українського Національного музею (Ф. 309, 348, 357, 358, 687, 750).

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (Ф. 50, 87, 90, 251, 252, 302, 358, 993, 1287, 1289)

зберігаються особисті архіви діячів української культури, діяльність яких була пов'язана з музейною справою: епістолярії, творчий доробок, частина якого залишилася в рукописах.

Чимало цінних документів, які відтворюють окремі аспекти історії музейної справи, вміщують фонди Державного архіву Київської області (Ф. 51, 111, 112, 142, 201, 212, 353, 708, 880, 2412, 4156, 4322, 4779, 4791, 4792).

Джерельний масив фондів Київського окружного виконавчого комітету, Губернського виконавчого комітету, Відділу народної освіти Київського губернського виконавчого комітету відображає процес формування музейної мережі в 1920-1930-х рр. Документи фондів Київської краєвої інспектури охорони пам'яток культури та мистецтва, Київського губернського комітету охорони пам'ятників мистецтва і старовини, Музею-архіву переходової доби подають відомості про стан збереження пам'яток історії та культури, втрати музейних цінностей в роки Другої світової війни.

Документальний пласт фондів Київського обласного виконавчого комітету, Київського обласного управління культури розкриває стратегію і методи керівництва музейною галуззю, свідчить про ідеологічні пріоритети, які влада ставила перед музеями в 1950–1980 рр. Значний пласт документів фондів Державного архіву м. Києва (Ф. 1, 2, 16, 18, 55, 108, 299, 304, 987, 1260) містить відомості про роботу в музейництві Виконавчого комітету Київської міської ради депутатів трудящих, Управління культури Київського міського виконавчого комітету, подає інформацію про музейну мережу міста в 1920-х – 1930-х рр., ідеологічне спрямування в музейній роботі у 1950–1980-і рр.

Джерельну базу дослідження доповнили матеріали обласних державних архівів. Зокрема, корпус документів Державного архіву Житомирської області (Ф. 5013), Львівської (Ф. Р-4.45, Р-2591, П-3484), Черкаської (Ф. Р-5624, 10 Р-5625), Тернопільської (Ф. Р-3140, Р-3207), Закарпатської (Ф. Р-14, 177, 1555, Р-1713) областей розкриває історію становлення музейної справи в регіонах, процеси радянської музеїзації і перетворення їх у пропагандистські заклади, каральні заходи влади щодо працівників галузі, руйнацію сутності музейництва в умовах командно-адміністративної системи.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Ф. 1, 10, 12, 28, 68, 70, 103, 131, 202, 210, 227, 278, 336) матеріали про окремі аспекти історії музейної справи

зосереджені в особових фондах музеєзнавців С. А. Таранушенка, О. П. Новицького, О. М. Гілярова, Д. І. Яворницького та ін. Матеріали Комплексного фонду «Літературні матеріали» та фонду Всеукраїнської академії наук висвітлюють діяльність музеїв та творчий доробок окремих діячів музейної справи.

У архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України (Ф. 4, 13, 16, 27, 43, 48) містяться цінні відомості про внесок у музейну справу Я. П. Новицького, Ф. Л. Ернста, Є. Ю. Спаської, діяльність Кабінету музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка, Волинського краєзнавчого музею. Опрацьований особовий фонд М. Я. Рудинського в науковому архіві Інституту археології НАН України (Ф. 9) містить документи як про археологічну діяльність вченого, так і про його музейну роботу. Вагомим комплексом джерел стали наукові фонди музеїв України, усна історія (інтерв'ю з науковими співробітниками закладів).

Ознайомлення з фондовими матеріалами Національного музею історії України, Національного музею літератури України, Музею історії Києва та його філіалів (Музей культурної спадщини, Історико-меморіальний музей М. Грушевського, Музей шістдесятництва), Національного художнього музею України, історичних, краєзнавчих та меморіальних музеїв у Дніпрі, Чернігові, Харкові, Луцьку, Житомирі, Черкасах, Ужгороді, Львові, Тернополі та в інших містах дозволило комплексно розглянути, систематизувати та відтворити процес формування музейної мережі України.

У роботі над дослідженням широко використовувались література, збірники документів, матеріали наукової періодики, громадсько-політичної преси, видання музеїв Києва, Харкова, Львова, Житомира, Полтави, Чернігова, Миколаєва, Ужгорода та інших музейних центрів України. Зокрема, опрацьовано збірники документів з питань радянського та культурного будівництва «Законодавство про пам'ятки історії та культури (Збірник нормативних актів)», «Культурне будівництво в Українській РСР» у 2-х тт., «Культурне життя в Україні. Західні землі» у 2-х тт., «Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду» у 2-х тт.

Отже, наявна джерельна база є репрезентативною і цілком достатньою для розробки окреслених дослідницьких завдань. Виявлений, проаналізований та використаний у дослідженні

комплекс архівних та опублікованих джерел дозволив комплексно і всебічно розглянути історію музейної справи в Україні, 11 об'єктивно висвітлити наслідки тоталітарного режиму і їх впливу на перспективи музеїв, повернути в суспільну пам'ять імена музейників, заборонених у радянські часи.

3. Музеї, їх основні завдання та напрями діяльності. Музеї – це культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини.

Основними напрямками музейної діяльності є культурно-освітня, науково-дослідна діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, пам'яткоохоронна робота.

Музеї подібні до книжок: такі як Лувр, Ермітаж, Прадо, скидаються на багатотомні зібрання, інші – присвячені певній людині, важливій події, окремій галузі знання – подібні до окремих томів. Проте, великі чи малі, вони мають одну спільну рису – сюди людина приходить поповнити свої знання, збагатити уявлення про минуле, перекинути місток із сьогодення в майбутнє. А для цього потрібно доступно розказати про складні історичні явища через яскраву, змістовну експозицію, зберігаючи при цьому її високий науковий рівень. Історично так склалося, що виникнення музеїв пов'язано з так званою «суспільною музейною потребою», яка з'являється вже в ранні періоди розвитку суспільства. Якщо дослідити, що являло собою «музейне» ставлення до об'єктів навколишнього світу на самих ранніх етапах, то з'ясується, що його не можна пов'язувати тільки з накопиченням матеріальних цінностей. Зберігали, скоріш за все, ті предмети, які були пам'яттю, своєрідними доказами (документами), що підтверджували соціальний або професійний стан людини у суспільстві.

На певному етапі стали зберігати і предмети, пов'язані з релігійними уявленнями та естетичними потребами. Давні цивілізації, спочатку східні, а потім і античні, мали розвинуті колекції музейного типу: давньоєгипетські «будинки життя», колекції Ура (держава шумерів), античні музейони. У середні віки особливо активну роль у зібранні та зберіганні пам'яток відіграли церкви. У монастирях, замках, храмах з'являлися і прамузейні колекції – з творів мистецтв, історичних і наукових цінностей. З епохи Відродження музейні

зібрання вже розглядаються як першоджерела науки, які використовуються для освіти і задоволення естетичних потреб: кунсткамери, натуралієнкамери, мюнцкабінети, музеуми.

У більш пізні часи музейні зібрання формуються з метою фіксації суспільного історичного досвіду, який передається від покоління до покоління, а музеї – як хранителі цього досвіду. Виникнення сучасних музеїв як спеціальних закладів датовано другою половиною XVII ст. Саме в цей період, коли в країнах Європи відзначався розквіт науки, мистецтва, літератури, техніки, з'явилися різні колекції, що відобразили цілий ряд історичних аспектів розвитку суспільства. Перші музеї виникли на основі приватних колекцій, що збиралися однією людиною або представниками різних поколінь однієї родини. Вони були відкриті для публіки і відтворювали смаки та інтереси окремих колекціонерів.

Для залучення відвідувачів у музеях іноді виставляли на показ кістки відомих злочинців. Наступний важливий крок у розвитку музеїв був зроблений у другій половині XVIII ст. В цей період відбувалося становлення ряду суспільних дисциплін одночасно з накопиченням та систематизацією зібрань відповідних джерел. Таким чином, діяльність музею вперше почала набувати наукового характеру. Музеї стали розглядатись як сховища культурно-історичної спадщини, наукових цінностей, технічного досвіду. В Україні попередниками музеїв були в княжу добу бібліотеки і ризниці церков і монастирів, скарбниці князів, згодом у XVI-XVIII ст. – колекції гетьманів, козацьких старшин, монастирів. Музеї ж як спеціальні заклади почали з'являтися у першій половині XIX ст. Це були переважно археологічні та історико-краєзнавчі музеї.

Протягом XX ст. музейна справа в Україні розвивалась, шукала нові методи та підходи в роботі, завдяки чому стали змінюватись і самі музеї. Із сховищ приватних колекцій вони поступово перетворювалися на центри наукових досліджень, а з часом – і просвітницької роботи. Не втрачаючи при цьому своїх попередніх функцій, музеї були визнані як заклади культури та дозвілля. В той же час складається концепція музею як багатофункціонального закладу, який спроможний різними шляхами слугувати суспільству з урахуванням інтелектуального рівня його членів.

Основним призначенням музеїв є збереження пам'яток минулого для майбутніх поколінь, а розвиток музейної справи є найбільш перспективним напрямком для досягнення цієї мети. У статті другій

першого розділу Закону України «Про музеї та музейну справу», прийнятому у 1995 році, музейна справа характеризується як спеціальна галузь культурно-освітньої та наукової діяльності, яка здійснюється музеями щодо комплектування, збереження, вивчення і використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури.

Історія розвитку музеїв, теорія та методика музейної роботи, суспільні функції музею та музейні аспекти ставлення суспільства до своєї спадщини і впливи цієї спадщини на формування сучасної соціокультурної дійсності досліджуються окремою наукою – музеєзнавством (музеологією).

Музеєзнавство (музеологія) – це наукова дисципліна, що вивчає історію та закономірності розвитку музеїв, їхні суспільні функції, питання теорії і методики музейної справи, тобто внутрішню організацію, систему наукового комплектування музейних фондів, документування й зберігання колекцій, а також методики побудови музейних експозицій, виставок, різних видів і форм науково-освітньої діяльності музеїв.

Поряд із вітчизняним терміном «музеєзнавство» у міжнародній термінології використовується поняття «музеологія». Міжнародний комітет з музеології (ICOFOM) рекомендує трактувати музеологію як науку, що пояснює реалізацію одного з найважливіших видів суспільної діяльності, що полягає у збереженні і сталому використанні культурної і природної спадщини людства; як науку, що вивчає мету і способи діяльності такої інституції, як музей .

Основне завдання музеології на XXI ст., окреслене Міжнародною радою музеїв (ІКОМ) при ЮНЕСКО: описати глобальний музеологічний феномен, проаналізувати і зрозуміти його в історичному й соціально-культурному контекстах.

Поняття «музеєзнавство» і «музеологія» тотожні за суттю, оскільки в рамках теоретичного музеєзнавства реалізується системний підхід і досліджується весь сучасний спектр проблем, пов'язаних із збереженням й актуалізацією усіх форм культурної і природної, рухомої і нерухомої, матеріальної і нематеріальної спадщини. Аналогічно у західному світі має місце зміна парадигми музеології від науки, орієнтованої на музейну установу, до музеології, яка займається суттю музейного явища.

Втім, існує протилежна думка іншої частини західних науковців, які відстоюють тезу про еволюційну етапність розвитку музейної науки і ширше – музейної парадигми. Згідно з таким трактуванням

історії науки, музеєзнавство як наука про музей як інституцію завершила свій історичний розвиток (хронологічні рамки: 70-ті роки XVII ст. – 70-ті роки XX ст.), на зміну їй прийшла докорінно оновлена на рівні нової суспільної парадигми наука музеологія – наука про способи, форми і сам феномен збирання та зберігання в автентичних проявах множини об'єктів та явищ культурного й природного оточення людини й у такий спосіб виявлення ставлення людини до дійсності.

Українське музеєзнавство – порівняно молода наука. В Україні виникло в другій половині XIX ст. Вітчизняні традиції наукового узагальнення музейної справи нараховують близько півтори сотні років, тому, гадаємо, недоцільно відмовлятися від підкріпленого неабияким науковим доробком послуговування українським терміном «музеєзнавство» і переходити до уніфікованого у міжнародній практиці терміну «музеологія»; натомість, концептуально-теоретичні, методологічні та прикладні аспекти української та західної науково-музеологічної спадщини вимагають гармонізації з незворотним переходом до єдиної загальноприйнятої міжнародним співтовариством нової постіндустріальної музеологічної парадигми.

Сучасне музеєзнавство належить до культурологічних дисциплін (у старих посібниках можна натрапити на застаріле й звужене трактування музеєзнавства як спеціальної історичної дисципліни). До того ж посідає належне йому місце в системі наук як суспільна (гуманітарна) наука, що перебуває в тісних стосунках з іншими суспільними, а також природними й технічними науками. Особливо тісні зв'язки склалися між музеєзнавством та тими науковими дисциплінами (у т.ч. спеціальними і допоміжними), якими визначаються профілі відповідних музеїв (геологія, палеонтологія, петрографія, зоологія, біологія, етнекологія, антропологія, етнографія, історія, археологія, мистецтвознавство, літературознавство та ін.).

Об'єкт музеєзнавства – музей і музейна справа як суспільне явище в усіх їхніх проявах.

Предмет музеєзнавства – принципи, технології та процеси нагромадження, збереження і презентації інформації музейними установами, а також процеси виникнення, розвитку і суспільного функціонування музею.

Соціальні функції музеїв виявляються в комплектуванні першоджерел, безпосередньо зв'язаному з вивченням природи і суспільства; у науковому документуванні, дослідженні і збереженні музейних предметів; у створенні експозицій і виставок як характерних форм наукової популяризації; у науково-просвітницькій та гуманістично-виховній діяльності.

Комунікативні функції музеїв виявляються через вивчення соціально-психологічних, емоційних, мотиваційних, гуманістично-світоглядних, патріотичних та педагогічних питань впливу музею на відвідувача.

Музеєзнавче дослідження першоджерел – музейних предметів – також має на меті найповніше виявлення їхніх комунікативних функцій. Для того щоб стародавній, мистецький чи природний експонат міг «спілкуватися» з відвідувачем та передавати йому певну інформацію й естетично-емоційні імпульси, практикам музейної справи необхідно вміти визначати оптимальні режими збереження, методи консервації й реставрації; науково документувати джерела; розкривати експресивні можливості музейних предметів, тобто вміти передбачати емоційний ефект від їх експозиційного використання й у різних видах культурно-освітньої роботи.

Музеєзнавство послуговується сучасною науковою **методологією**. У теорії та практиці музеєзнавства активно використовуються методи гуманітарних та природничих наук (методи спеціальних і допоміжних історичних дисциплін, педагогіки, психології, соціології; рентгенографія, спектрографія та ін. методи природничих наук; методи польового дослідження, безпосереднього спостереження; експериментальні методи, у т. ч. історичний експеримент; метод моделювання тощо). У той же час, інтегровані в структуру музеєзнавства і пристосовані до вирішення його завдань, ці методи використовуються у площині, не властивій іншим наукам, і, таким чином, здобувають нову якість як суто вузькодисциплінарні методи музеєзнавства.

У ХХІ ст. завдяки працям групи провідних європейських і північноамериканських музеологів (Фрідріх Вайдахер (Німеччина), Іво Мароєвич (Сербія), Сюзен Пірс (Велика Британія), Грег Фінлі (Канада), Зеновій Мазурик (Україна) та ін.) формується постнеокласична, т. зв. Об'єктна методологія, акценти якої зосереджуються у площині дослідження матеріальної культури

(material culture studies) і власне музеїв як засадничих елементів культурної і природної спадщини (heritage).

Згідно з цією методологією, *музей* – це об'єкт спадщини; музеологія займається збереженням, дослідженням і використанням об'єктів спадщини (їх фізичної та інформаційної форми і змісту) в музеологічному контексті. Тобто поряд із фізичним збереженням (музеєфікацією) матеріального об'єкта спадщини рівнозначна або й більша увага в руслі цієї методології повинна приділятися музеєфікації нематеріальної спадщини та інформаційного потенціалу об'єкта матеріальної спадщини. Для прикладу, музеєфікація лемківського храму чи лемківського обійстя позбавлена музеологічного контексту без супровідного збереження усіх ритуально-обрядових і звичаєво-побутових елементів та живого автентичного ритуалу й побуту.

Музеєзнавство як наука має доволі складну структуру (рис. 1.1). У його складі виділяють загальне та спеціальне музеєзнавство. Своєю чергою, загальне музеєзнавство поділяється на низку вузких дисциплін: історичне музеєзнавство (у т. ч. музеєзнавча історіографія), теоретичне музеєзнавство, музейне джерелознавство.

Загальне музеєзнавство вивчає закономірності розвитку музейної справи і напрями музейної діяльності. Спеціальне музеєзнавство забезпечує зв'язок між загальним музеєзнавством і профільними дисциплінами та вивчає названі закономірності в аспекті особливостей функціонування музею визначеного профілю. Історичне музеєзнавство вивчає причини виникнення, генезис і розвиток музейної справи.

Загальна теорія музеєзнавства формулює базові поняття наукової дисципліни, розробляє понятійний апарат науки, теорію музею як соціокультурного інституту, вивчає об'єкт, предмет і методи музеєзнавства, розробляє класифікації музеїв.

Самостійними структурними підрозділами теоретичного музеєзнавства є теорія тезаврування (скарбування), теорія документування та теорія музейної комунікації.

1. Теорія тезаврування (від грец. thesauros – скарбниця) досліджує сукупність музейних пам'яток в аспектах: а) пізнання й розкриття їхньої цінності та інформації, котра міститься в них; б) забезпечення їхньої фізичної збереженості. Це теоретична основа фондової, експозиційної і реставраційної діяльності.

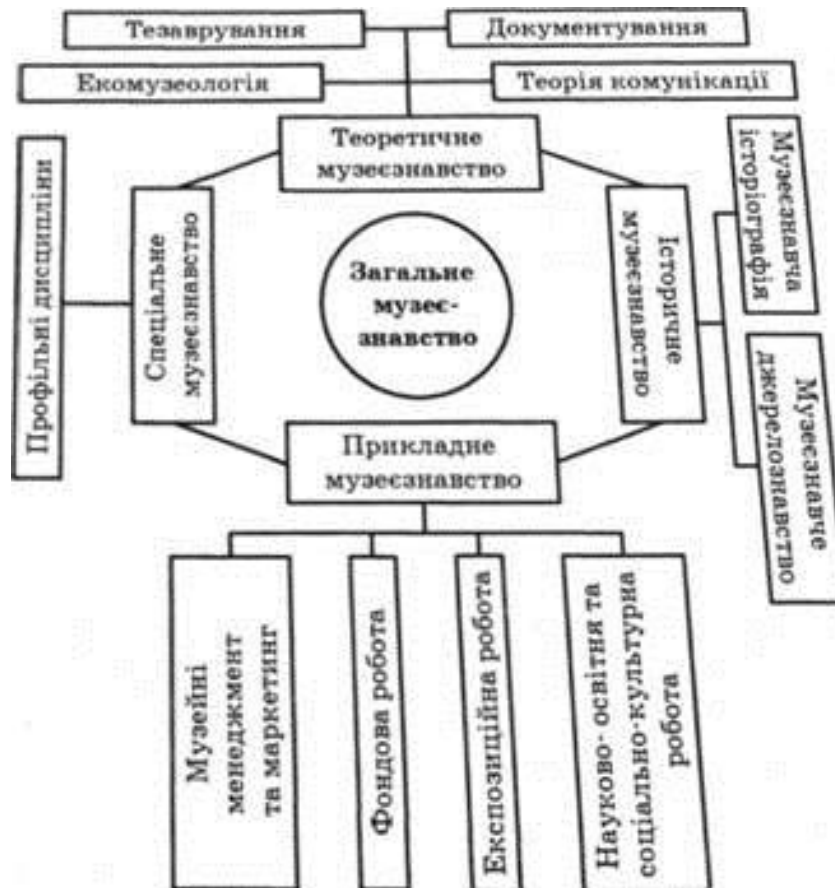

Рис. 1.1. Структура музезнаства 1

2. Теорія документування вивчає напрями дійсності з добору пам'яток музейного значення, що підлягають збереженню і використанню в умовах музею. Це теоретична основа комплектування музейних фондів і музеєфікації об'єктів історико-культурної і природної спадщини.

3. Теорія комунікації вивчає музей як специфічну комунікаційну систему, у рамках якої відбувається передача соціально значимої інформації в просторі і часі. Це теоретична основа для розробки проблем експозиційної, виставкової і культурно-освітньої діяльності музею.

У країнах Західної Європи переважає емпіричний підхід до музеології. Багато музеологів Заходу не визнають музеологію

наукою. Однак в окремих країнах розробляються і теоретичні напрями (К. Хадсон і лейстерська школа Великої Британії, нідерландська школа Рейнвардт Академії в Лейдені, розробка теорії музейної комунікації Д. Камерона (Канада), публікації французького музеєзнавця Ж.-А. Рив'єра з історії музеїв і їхньої ролі в суспільстві та з теоретичного обґрунтування екомузеології тощо).

Музейній проблематиці присвячені сотні щорічних наукових і навчально-методичних видань, виходить низка періодики, серед якої, зокрема, виокремимо часопис «ICOFOM Study Series» Міжнародного комітету з музеології (ICOFOM), міжнародний журнал «Museum», який видає Міжнародна рада музеїв (ІКОМ) при ЮНЕСКО, а також журнали «Museums» (США), «Museological Working Papers», «The Museum Journal» (Велика Британія), «Musees de France» (Франція), «Наше наследие» (Росія), «Музеї України» (Україна) та ін.

СЕМІНАР 2-3

Історія розвитку музеїв. Виникнення та становлення музейної справи в Україні.

1. Періоди еволюції музеїв та етапи розвитку музейної справи.
2. Передісторія музеїв: основні періоди. Накопичення музейних колекцій в Україні в період середньовіччя.
3. Розвиток музейної справи в українських землях у складі Російської імперії.
4. Музейне будівництво в Україні за радянських часів (1917-1990 рр.)
5. Розбудова музейної справи в Україні в умовах її незалежності.

- ✓ Опрацювати самостійно матеріали Маньковської Р. В. Музейна справа в Україні: теоретичні, практичні та антропологічні виміри історичного досвіду (1920-і рр. – початок ХХІ ст.)». Законспектувати тезово.
- ✓ На порталі Інституту історії України НАН України розміщено повний текст монографії провідного наукового співробітника Інституту, кандидата історичних наук Сергія Кота «Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. ХХІ ст.). – Київ, 2020. Монографія за посиланням <http://resource.history.org.ua/item/0015551>

ЛІТЕРАТУРА

1. Скус О. В. Основи історичного музеєзнавства. – Умань: ПП Жовтий, 2011. – 96 с.
2. Архівістика: Термінолог. словник / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський та ін. – К., 1998. – 106 с.
3. Архівознавство: Підручник для студентів іст. ф-тів вищ. навч. закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 356 с..
4. Заремба С. З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / НАН України; Центр пам'яткознавства. – К., 1995. – С. 369-419.
5. Климова К. Документи Національного архівного фонду в музеях України: принципи класифікації та обліку // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1996. – Т. 1. – С. 13-20.
6. Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці. – К., 2001. – 228 с.
7. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство / На матеріалах музеїв Української РСР. Курс лекцій. – К.: Вища шк., 1980. – 120 с.
8. Музееведение. Музеи исторического профиля: Учебное пособие для вузов по спец. «История» / Под ред. Г. К. Левыкина, В. Хербста. – М.: Высш.шк.: 1988. – 431 с.
9. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 612 с.
10. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р. // Відомості ВР України. – 1995. – № 25 – Ст. 191.
11. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
12. Хрестоматія з архівознавства: Навч. посіб. для студ іст. спец. вищ навч. закл. / Упоряд.: Г. В. Боряк та ін. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003.
13. Шевченко С. І. Етнографічне музеєзнавство: Конспект лекцій. – Кіровоград, 2002.
14. Якубовський В. І. Музеєзнавство. Підручник. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2010. – 352 с.
15. Вайдахер Ф. Загальна музеологія / Переклад з німецької Х. Назаркевич, О. Лянг, В. Лозинського. – Л.: Літопис, 2005.

1. Періоди еволюції музеїв та етапи розвитку музейної справи.
Музеї як скарбниці коштовностей, старожитностей, творів мистецтва

й екзотичних речей існують від найдавніших часів, виникнення перших протомузеїв пов'язане з виникненням перших протодержавних класових утворень давніх цивілізацій (світські скарбосховища) та поширенням перших громадських культів (храмові скарбосховища).

Ідучи слідом за більшістю сучасних дослідників історії музейної справи, ми схильні вирізняти такі *періоди еволюції музею* як суспільної інституції:

1. Протомузейний (V тис. до н. е. – XVI ст. н. е.);

2. Ранньомузейний (розвитку колекціонування, нагромадження колекцій та створення перших синкретичних музеїв, XVII – перша половина XIX ст.);

3. Класичний (друга половина XIX ст. – 1970-ті роки);

4. Сучасний (кінець 1970-х – донині).

1. Протомузейний період охоплює панівну частину людської історії від зародження суспільної нерівності до появи перших стаціонарних колекцій у ренесансній Європі.

За даними археологів та істориків, найбагатші скарбосховища *стародавнього світу* існували у палацах фараонів у містах Фівах і Мемфісі (III – I тис. до н. е.), Мікенському (на півдні Греції) і Кносському (на о-ві Крит) палацах (XVI ст. до н. е.), у цитаделях фінікійських міст-держав Бібла, Арвада, Сідона і Тіра (XIV – VII ст. до н. е.), славнозвісними протомузейними скарбницями людської мудрості були Архівінських оракулів (Китай, XIII – XII ст. до н. е.), бібліотеки Ніневійського палацу (VIII – VII ст. до н. е.) та Вавилонського палацу (II тис. до н. е. – 680-ті роки до н. е., VI – IV ст. до н. е.), Александрійська бібліотека у Єгипті (III – I ст. до н. е.) та ін.

В *античну епоху* осередками культивування різних мистецтв і зосередження мистецьких творів стали еллінські храми. Згодом, з розбудовою Римської імперії, поширилася мода на приватні колекції еллінських творів мистецтва і літератури. Відомими римськими колекціонерами були Варрес, Сулла, Сервілій, Красс, Лукулл, Помпей, Цезар та інші можновладці.

З *утвердженням ролі християнської Церкви* у житті суспільства основними осередками збору священних скарбів і реліквій стають папська та єпископські курії, монастирі і храми. Жага до оволодіння скарбами Східної церкви у XIV ст. навіть спонукала римського папу і його легатів благословити й нацькувати армію

лицарів-хрестоносців на Константинополь з метою загарбання коштовних скарбів столиці Візантії і православної церкви.

Згодом в *епоху Відродження* в країнах Західної Європи з'являються перші протомузеї. У них зберігалися колекції зразків тваринного і рослинного світу, мінерали, геодезичні та астрономічні інструменти.

2. Із XVI ст. (в Італії з кінця XV ст.) розпочинається *ранньомузейний період* європейської історії. Колекціонування стає модною справою, складовою високого аристократичного смаку й освіченості. Міжнародної слави зажили зібрання *пам'яток античного мистецтва* у Флоренції (Л. Медічі, XV ст.), Римі (Ватиканські зібрання, XVI ст.), Дрездені (Августа Саксонського, XVI ст.) та ін. Невід'ємним атрибутом придворного життя стало облаштування *палацових ранньомузейних зібрань* – кунсткамер, мюнц-кабінетів, натуралієн-кабінетів, у яких зосереджувалися природничо-наукові, етнографічні й історико-художні дивовижі й рідкісні предмети. А вже впродовж XVII –XVIII ст. сформувалися численні приватні колекції – історичні, археологічні, природничо-наукові, мистецтвознавчі, чимало з яких у другій половині XVIII – XIX ст. лягли в основу класичних музеїв .

Таким чином, у процесі історичного розвитку музей змінювався разом зі світом, що його оточував. У ньому знайшли своє відображення майже всі етапи загальнокультурного та наукового розвитку цивілізації.

Суспільний інтерес до вивчення старожитностей та нерухомих пам'яток історії і культури в багатьох країнах Європи виник ще в добу Відродження. Перше наукове Товариство із вивчення старожитностей було засноване в Англії ще в XVI ст., тоді ж британські науковці вперше винесли на громадське обговорення ідею доцільності створення і комплектування суспільних музеїв-зібрань національної і світової історико-культурної спадщини. Цей громадський рух дав поштовх до розвитку музейної практики та теорії наукового музеєзнавства.

Теоретичне підґрунтя розвитку музейної справи в нашій країні заклали теоретичні праці видатних європейських музеєзнавців XVII – XIX ст. та практика поширення музеїв у сусідніх країнах Західної і Центральної Європи.

Західні дослідники першим теоретико-методологічним трактатом з музеєзнавства вважають *книгу Й. Д. Майора* «Ні до чого не

зобов'язуючі загальні роздуми про художні і природничо-наукові зібрання» (Кіль, 1674 р.). Цей трактат дав поштовх до появи на початку наступного століття низки нових наукових праць, що узагальнили існуючий на той час європейський досвід наукового опису, збереження і використання музейних предметів і колекцій. Серед цих праць, зокрема, вирізняємо книги І. Д. Моллера «Про кунсткамери і натуркамери» (1704 р.), Л. К. Штурма «Публічні кабінети рідкісних і природничо-наукових предметів» (1704 р.) та трактат М. Б. Валентіні «Музей музеїв» (1704 р.), що став справжнім бестселером і перевидавався у 1712 і 1714 роках.

Невдовзі К. Найкель (псевдонім К. Ф. Енкеля) у праці «Музеографія, чи керівництво до правильного розуміння і корисного заснування музею чи раритет-камери» (Мюнхен, 1727 р.) увів у науковий лексикон термін «музеографія» і запропонував перший досвід класифікації музеїв.

Сучасний термін «*музеологія*», яким нині послуговуються західні наукові школи, увів Й. Г. Грассе у спеціальній публікації «Музеологія як наука» (Дрезден, 1883 р.), визначивши об'єкт і предмет, мету і завдання та охарактеризувавши дослідницький потенціал цієї нової наукової дисципліни.

3. Класичний період розвитку музейної справи характеризується такими рисами:

- музейним бумом, коли прагнення облаштовувати музеї оволоділо помислами освічених людей у всіх країнах світу;
- глобальним поширенням музейної практики;
- розвитком уніфікованої музейної теорії й методики музеєфікації та експозиційної роботи;
- галузево-профільним розшаруванням музеїв на десятки окремих типів, видів і підвидів;
- створенням перших національних і міжнародних музейних асоціацій;
- визнанням ООН і ЮНЕСКО значущості ролі музеїв у житті суспільства й зростання ролі їхніх соціальних та комунікативних функцій.

4. Сучасний період розвитку музейної справи ознаменувався тенденцією переходу до концепції т. зв. нової музеології й відходу у музейній практиці від класичних догм облаштування камеральних музеїв до популярної в наші дні практики «м'якої» і часткової музеєфікації в автентичному середовищі, заснування мережі

середовищних музеїв-заповідників та екомuzeїв, міст-музеїв, інноваційних ідей часткової музеєфікації (консервації) місць постійного проживання людини (та заповідання всіх репрезентативних ділянок природи), розвитку розважально-анімаційних та віртуальних музеїв тощо.

Попередниками сучасних музеїв в Україні більшість вчених вважають колекції книг, картин, художніх виробів тощо, які зберігалися у храмах ще в часи Київської Русі: Десятинній церкві, Софійському соборі, Києво-Печерському монастирі та ін. У XVII – XVIII ст. великі приватні збірки художніх творів містилися у феодальних замках та династичних маєтках (Яна Собеського у Жовкві, Синявських – у Бережанському замку, Вишневецьких – у замку у Вишнівці, галерея Сапе у Кодні, К. Разумовського – у Батурині тощо).

Музеї в Україні почали виникати в першій половині XIX ст. У цей час було відкрито кілька музеїв різних профілів, у т. ч. Миколаївський (1806 р.), Феодосійський (1811 р.), Одеський (1825 р.), Керченський (1826 р.), Музей старожитностей Катеринославської губернії (1849 р.). Основні фонди цих музеїв становили матеріали археологічних розкопок.

У першій половині XIX ст. в Україні виникають університетські музеї. У 1807 р. при Харківському університеті завдяки зусиллям громадського діяча В. Н. Каразіна відкрито кілька музеїв – Археологічний, Зоологічний, Мінералогічний, Музей образотворчих мистецтв. У 1834 – 1837 рр. при Київському університеті завдяки його першому ректорові М. О. Максимовичу також було створено музеї: Старожитностей, Нумізматичний, Образотворчих мистецтв, Зоологічний та ін.

Розвиток музейної справи в Україні інтенсифікувався у другій половині XIX – на початку XX ст. Тоді було відкрито низку **історичних** та **природничих музеїв**: Херсонський музей старожитностей (1890 р.), Херсонський археологічний музей (1893 р.), Львівський історичний музей (1893 р.), у Чернігові – музей Архівної комісії (1897 р.) та музей українських старожитностей В. В. Тарнавського (1902 р.). Серед інших українських музеїв одним з найбільших був Полтавський природничий музей (1891 р.). У Севастополі 1869 р. відкрито музей Чорноморського флоту, 1905 р. – Музей героїчної оборони і визволення міста.

На базі приватних колекцій творів мистецтва в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. організовано ряд *художніх* музеїв: у Харкові – перший в Україні міський художній музей (1886 р.), Києві – Міський музей старовини і мистецтв (1899 р.), Одесі – Міський музей красних мистецтв (1899 р.), Феодосії – картинну галерею творів І. К. Айвазовського, ним засновану. Художні галереї були відкриті у Миколаєві й Катеринославі.

На західноукраїнських землях великим музейним центром стає місто Львів. Тут 1874 р. відкрито Міський промисловий музей, у 1887 р. – Музей Ставропігійського інституту; 1895 р. – Етнографічний музей Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка; 1904 р. – Археологічний музей «Народного дому», 1907 р. – Народний музей (тепер Львівська галерея мистецтв) та ін. В 1912 р. закладено Тернопільський краєзнавчий музей.

Значна теоретична робота з уніфікації методології, напрямів і завдань музейної діяльності була піддана широкому публічному обговоренню й науковому узагальненню на кількох археологічних з'їздах XIX – початку XX ст. та на Першій Всеросійській музейній конференції.

На початку XX ст. в Україні створюються *меморіальні музеї*. Так, 1904 р. у Ялті відкрито меморіальний музей А. П. Чехова. До 1917 р. в Україні не було жодного меморіального музею, присвяченого Т. Г. Шевченкові, І. Я. Франкові, Лесі Українці або іншим діячам української культури.

Великі *приватні музейні колекції* мали В. В. Тарнавський. та В. Н. Ханенки, В. А. Щавинський, П. П. Потоцький та ін. Всього в Україні до 1917 р. було 35 музеїв. Вони належали різним відомствам, установам та приватним особам.

Щодо теорії музейної справи, то вона перебувала ще в зародковому стані.

В. І. Ленін, надаючи великого значення збереженню культурної спадщини минулого, вже в 191 р. підписав декрет «Про пам'ятники Республіки». Було видано ряд декретів про націоналізацію всіх видатних в історичному чи художньому відношенні палаців, дворянських маєтків, про націоналізацію окремих пам'ятників музейного значення, про заборону їх вивозу за кордон, про першу реєстрацію тощо.

У резолюції VIII з'їзду РКП(б), що відбувся в березні 1919 р., вказувалося: «...треба відкрити і зробити доступними для трудящих

усі скарби мистецтва, що створені на основі експлуатації їх праці і що перебували досі у виключному розпорядженні експлуататорів»¹. Внаслідок цього музеї поповнилися цінними картинами, скульптурою, пам'ятками прикладного мистецтва, дорогоцінною збросю, різними старовинними виробами, монетами тощо. Для ілюстрації можна вказати, що Ермітаж та Російський музей в Ленінграді лише за 5 років Радянської влади одержали близько 100 тис. експонатів².

Найбільш видатні історико-культурні пам'ятники та палаци були оголошені заповідниками і музеями, зокрема такі, як Петергофський, Царськосельський та інші, пізніше – старовинне місто Ольвія. По всій країні почали відкриватися численні музеї, найрізноманітніші за своїм характером та зібраннями. Так, виникають Музей Революції в Петрограді (1919 р.), Музей Червоної Армії в Москві (1919 р.), меморіальний музей Л. М. Толстого (1920 р.), художні, історичні та краєзнавчі музеї.

Після 1917 р. в умовах політики українізації, відносного підвищення уваги уряду до проблем освіти, охорони пам'яток музейного будівництва, масового краєзнавчого руху і широкої аматорської ініціативи зі створення музейних осередків на місцях спостерігалось значне зростання музейної мережі.

Перша Всеукраїнська краєзнавча конференція, що відбулася **1925 р.** в Харкові, націлювала місцеві музеї, як низові краєзнавчі осередки, на всебічне вивчення минулого і сучасного краю.

Музей-кабінет антропології та етнографії імені Ф. К. Вовка разом з іншими академічними установами Історичної секції ВУАН став науково-організаційним та координаційним центром краєзнавства в Україні і поступово розгорнув дослідження в галузі етнографії, археології, антропології.

Визначними організаторами музейної справи в цей час в Україні були М. Ф. Біляшівський, Ф. І. Шміт, Д. М. Щербаківський, М. О. Макаренко, У. Л. Ернст, К. В. Мощенко, В. Г. Кравченко, П. П. Постоев, М. Я. Рудницький, С. А. Тарапушенко, Д. І. Яворницький, П. А. Тутковський, Ю. Й. Сочинський, С. С. Дложевський, М. Ботенко та багато ін.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів. - ЦК, ч. I, вид. 7. - К., 1954. - С. 393.

² Гарданов В. К. Музейное строительство и охрана памятников культуры в первые годы Советской власти (1917-1920). // Сб. «История музейного дела в СССР» - М., 1957. - С. 27.

Влітку 1919 р. в Україні було створено нові музеї – Черкаський, Вінницький, Нікопольський, Уманський та ін. У тому ж році відкрито Картинну галерею в Полтаві; 1920 р. засновано Одеський державний художній музей, 1922 р. – Київську картинну галерею. Збільшилася кількість історичних і художніх музеїв.

Першими історико-культурними заповідниками було оголошено стародавнє місто Ольвія разом з некрополем на Миколаївщині (1924 р.) і Києво-Печерську лавру (1926 р.).

З другої половини 1920-х рр. посилюється ідеологічний тиск владної системи на музеї, діяльність яких спрямовувалася на пропаганду «нового ладу», екскурсійно-виставкова робота підпорядковувалася завданням політосвіти, розпочалась кампанія заснування соціальних музеїв з «відтворенням успіхів соціалістичного способу життя».

У 1920 – 1930-х роках в Україні засновано перші літературно-меморіальні музеї. Серед них – Музей-заповідник на могилі Т. Г. Шевченка в Каневі (1926 р.), Музей-заповідник М. В. Гоголя у Великих Сорочинцях (1928 р.) та Музей В. Г. Короленка у Полтаві (1928 р.).

З 1920 – 1930-х років зростає увага до теорії і методики музейної справи. Діяльність музеїв урізноманітнюється й активізується; постійно вводиться в практику музейної справи культурно-освітня діяльність. Широкого розмаху набула науково-дослідна робота музеїв. Варто виокремити видання щоденних збірників, програм, методичних розробок, каталогів і путівників.

Велике значення для розвитку музейної справи в цей період мав Перший музейний з'їзд (1930 р., Москва). З одного боку, на з'їзді обговорювалися конструктивні питання побудови екскурсій, організації різних виявів музейної роботи. З іншого боку – з'їзд вирізнявся зростанням ідеологічного пресингу на музейних працівників, боротьби з «буржуазними» проявами у музейній діяльності, публічного таврування сотень визначних працівників музейної сфери України та поширенням сталінських репресій.

Впродовж 1920-х – 1930-х рр. в музейній галузі відбувався процес перетворення музеїв у політосвітні та пропагандистські центри комуністичної ідеології, що деформувало сутнісний зміст цих закладів, стало передумовою розгортання репресій серед музейників, встановлення тотального політичного контролю над культурою.

Музейники проходили в інспірованій політичній справі «Спілки визволення України» (1930 р.), під кампанію «боротьби з буржуазним націоналізмом» підпали працівники Всеукраїнського музейного містечка на чолі з директором П. П. Курінним (1932 р.), у Дніпропетровському історичному музеї з посади директора звільнено академіка Д. І. Яворницького (1933 р.), співробітників Всеукраїнського історичного музею, Археологічного, Етнографічного, Театрального музеїв, Музею діячів науки та мистецтва, Музею мистецтв ВУАН звинуватили у фальсифікації марксизму, «алілуйстві та пропаганді попівщини» (1934 р.). У сфабрикованій справі так званого «російсько-українського фашистського блоку» серед засуджених були співробітники музеїв Харкова, Києва, Одеси, Дніпропетровська,

Чернігова, Житомира, Полтави, Вінниці, Умані, Конотопа, Бердичева, Миргорода, Ніжина та інших міст (1934 р.).

У період «великого терору» 1937–1938 рр. влада розгорнула репресивні заходи проти тих, кого тримала на прицілі ще з 1920-х – початку 1930-х рр. Про подальше очищення музеїв від класово ворожих елементів, підготовку нових кадрів, посилення державного керівництва музеями йшлося в постанові Раднаркому УРСР «Про музеї України» від 27 червня 1938 р.

З'ясовано, що музейництво на західноукраїнських землях, попри їх колоніальну приналежність, розвивалося у контексті європейських тенденцій. Практика меценатства, приватних та церковних збірок тут набула поширення ще з XVIII ст., а з кінця XIX – початку XX ст. відбувається формування професійних структур. Цьому сприяла діяльність національно-культурних товариств, представників духовенства, наукових та педагогічних кіл. Зокрема, у Львові до розвитку музейництва були причетні такі видатні постаті, як М. Грушевський, І. Франко, О. Барвінський, І. Свенціцький, Я. Пастернак, митрополит Андрей Шептицький.

Простежено, що входження західноукраїнських земель до УРСР восени 1939 р. розпочалося з репресивних заходів: практично впродовж місяця були ліквідовані всі політичні партії та громадські об'єднання, закриті культурно-просвітницькі установи. Під ідеологічним прицілом опинилися і музейні заклади. Ще задовго до постанови Раднаркому УРСР «Про організацію державних музеїв та бібліотек у західних областях України» (8 травня 1940 р.) розпочалася їх «радянська». Музейна політика влади передбачала

передусім закриття всіх музеїв та приватних колекцій, тотальну ревізію музейних фондів, «очищення» їх від «релігійного та націоналістичного мотлоху» і створення на їх базі «нових», державних музейних установ. Таке «одержавлення» призвело до руйнації цілісності колекцій, знищення значної частини історико-культурних пам'яток, ліквідації самобутніх музейних закладів. Наприклад, у Львові вже наприкінці 1939 р. залишилось всього 5 із 25 музеїв.

У роки Другої світової війни (1939 –1945 рр.) фашистами було зруйновано і розграбовано десятки музеїв України. Особливо потерпіли історичні і художні музеї. У повоєнні роки відбудовано зруйновані музеї, частково повернуто вивезені колекції, зібрано нові експонати, створено нові експозиції. Станом на 1950 р. в Україні працювало 137 музеїв.

У період «відлиги» на тлі часткових і суперечливих змін у культурницькій сфері – від послаблення заборон до суворих диктаторських вимог із одночасним скороченням асигнувань на музейну галузь та структурними змінами в музейній мережі – музеям і надалі відводилась роль ідеологічного інструменту впливу на суспільство. Основним гаслом музейних експозицій було формування « нової людини », будівника комунізму з марсистсько-ленінським світоглядом. Постанова Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 15 жовтня 1951 р. «Про заходи щодо поліпшення роботи музеїв Української РСР» діяла до «горбачовської перебудови»: з її реалізацією 70% експонованого матеріалу повинні були висвітлювати успіхи соціалістичного будівництва.

Музеї потерпали від партійних вказівок та цензури, вилучення та знищення пам'яток, заміщення автентичних предметів пропагандистсько-плакатним матеріалом. Випробуваними методами тиску на музейних працівників, на відміну від фізичного їх знищення сталінського періоду, були стримування кар'єрного росту, усунення з роботи, перешкоджання науковим дослідженням, цькування на зборах партійних організацій та трудових колективів.

Ознакою брежнєвського неосталінізму в Україні були репресії проти інакомислячих, перш за все поборників національної свідомості. Не згідних з «курсом партії та досягненнями радянської демократії» позбавляли засобів до існування, запроторювали у в'язниці, концтабори та психіатричні лікарні.

Музейна галузь була вмонтована в систему ідеологічного впливу на населення та маніпулювання масовою свідомістю. Впродовж 1970–1980-х рр. у близько 30-х рішеннях ЦК компартії України і Ради міністрів УРСР йшла мова про висвітлення в музеях ролі партії і радянської держави в соціалістичному будівництві, уславлення «віковичної дружби російського і українського народів», виховання трудящих у дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, активна атеїстична пропаганда.

Варто зазначити, що у ці роки створено також *нові історичні, краєзнавчі, художні, літературно-меморіальні музеї*. Серед літературно-меморіальних: Музей Ю. А. Федьковича у Чернівцях (1945 р.), Музей І. П. Котляревського в Полтаві (1952 р.), музеї Т. Г. Шевченка (1962 р.), М. Т. Рильського (1966 р.), музей І. Я. Франка в Нагуєвичах (1946 р.), Музей-садиба Лесі Українки в Колодяжному на Волині (1949 р.). Серед художніх музеїв – Закарпатська картинна галерея в Ужгороді (1948 р.), Державний музей Українського декоративного мистецтва у Києві (1954 р.), Донецький художній музей (1960 р.) та ін.

У 1960–1990-ті роки великого поширення набули народні музеї, які створювалися з ініціативи Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, окремих наукових установ чи науковців, ентузіастів-аматорів і працювали на громадських засадах.

«На початок 1986 р. в Україні налічувалося 7924 громадські музеї, 396 з них здобули почесне звання «народний». З 470 райцентрів 387 мали краєзнавчі громадські музеї. У громадських музеях України – близько 2200 тис. оригінальних експонатів...».

За ініціативою відомого державного і громадського діяча академіка П. Т. Тронька створено низку музеїв та заповідників, реалізовано державні програми культурницького змісту. Всупереч звинуваченням у «патріархальщині» вчений доклав чималих зусиль до появи нового для України типу музею – скансену, який відкрив нову сторінку в українському музейництві. Завдячуючи зусиллям П. Т. Тронька, музейна мережа України поповнилась унікальними меморіальними музеями видатних діячів української культури Григорія Сковороди, Івана Франка, Лесі Українки, Олеса Гончара.

Особливе місце в розвитку музейної справи України належить видатному музейнику, багаторічному директору Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» М. І. Сікорському,

який створив десятки музеїв у місті, об'єднавши їх у державний заповідник.

Подвижництвом на музейній ниві відзначена праця музейника та науковця зі Львова В. І. Свенціцької, доньки вченого і музеєзнавця І. С. Свенціцького. Практичну діяльність у Національному музеї дослідниця поєднувала із науковим дослідженням українського сакрального мистецтва. У 1948 р. була засуджена до 25 років виправно-трудових таборів. Внаслідок хрущовської «відлиги» у 1956 р. повернулася до Львова і продовжувала музейницьку та науково-дослідну діяльність, зберегла від розпорошення та знищення унікальну колекцію українських ікон XVII – XIX ст.

Традиції українського музейництва розвинув директор Львівської галереї мистецтв Б. Г. Возницький, який за п'ятдесят років праці перетворив заклад у авторитетний науково-дослідний, реставраційний та просвітницький центр, заснував 16 філій Галереї на Львівщині, відновив Олеський, Золочівський, Підгородецький замки, особисто збирав унікальні пам'ятки культури, створив низку музеїв у Львові та області. Збережений Б. Г. Возницьким безцінний пласт національної культури зміцнює духовні засади української держави, сприяє процесам націотворення.

Створення нових музеїв – як *державних*, так і *народних* – триває в умовах існування незалежної Української держави. Вперше в історії українського музейництва правдиво висвітлено національно-визвольні змагання українського народу за свою державність в 1914 – 1945 рр., державотворчу діяльність ЗУНР, видання товариств «Просвіта», «Рідна школа», «НТШ», відомості про Організацію Українських Націоналістів, події 1939 – 1941 рр. на західноукраїнських землях, про діяльність Української Повстанської Армії, голодомор в Україні 1933 р., геноцид під час сталінських репресій тощо.

2. Передісторія музеїв: основні періоди. Накопичення музейних колекцій в Україні в період середньовіччя. З появою майнової і соціальної нерівності в первісному суспільстві виникли перші збірки цінних речей, що належали вождям племен. Саме їх потрібно розглядати як зародки майбутніх колекцій і сховищ. З розвитком суспільства ці збірки збільшуються. Збирання стає дедалі цілеспрямованим – збираються речі з золота, срібла, платини, слонової кістки. Їх виставляють у спеціально споруджених для цього будинках, що зрештою дістають назву музеїв. Та перш ніж вони

розвинулися до сучасних своїх форм, минуло більш як дві тисячі років.

Весь довгий історичний шлях розвитку музейної справи можна умовно поділити на чотири етапи:

1. *передісторія музеїв;*
2. *перші музеї України;*
3. *музейна справа за радянських часів;*
4. *музейне будівництво в незалежній Україні.*

1. Передісторія музеїв охоплює період - від первіснообщинного ладу до середньовіччя. В цей час виникають перші приватні збірки, складаються своєрідні колекції та сховища різних цінностей. У передісторії хронологічно виділяють чотири періоди:

- давньосхідне
- давньогрецьке
- давньоримське
- середньовічне збирання

Давньосхідне збирання відоме з письмових джерел і матеріалів археологічних розкопок міст і палаців в Ассирії, Вавілоні та Єгипті. Найперші згадки про нього сягають III тисячоліття до н. е. Збірки склалися із золотих та срібних виробів, речей виготовлених із слонової кістки, прикрас, дорогої зброї. Наприклад, збірки коштовностей з палацу в Мусасірі (Урарту).

Давньогрецьке збирання (VII – II ст. до н. е.) поширене було в районі узбережжя Середземного, Чорного і Каспійського морів, у численних грецьких містах-полісах Південно-Східної Європи і Малої Азії, а на території нашої країни – в античних містах Північного Причорномор'я – Ольвії, Херсонесі, Пантікапеї. Для цього періоду характерне збирання творів мистецтв, зокрема скульптури, художньої кераміки з розписами на міфологічні сюжети або прикрашеної розмаїтою орнаментикою. Чудові збірки керамічних виробів частково дійшли до нас.

Давньогрецькі храми – будівлі прекрасної архітектури, оздоблені ліпленням, з розписами і барельєфами, статуями богів – були вже, по суті, музеями мистецтв (храми Афіни, Зевса, Аполлона, Деметри, Діоніса в Греції, храми в Ольвії, Херсонесі). Збереглися написи на каменях, що свідчать про збирання мистецьких творів у Парфеноні в Афінах, Епідаврї, в Делосі. У північному крилі Пропілеїв на Акрополі в Афінах містилася пінакотека (картинна галерея), створена в V ст. до н. е. Були і гліптотеки – сховища скульптур, і гліптікати – сховища

малої пластики (ці назви було запозичено й використано для музеїв скульптур).

Давньоримське збирання можна датувати приблизно II ст. до н. е. – III – IV ст. н. е. Воно було поширене на всьому просторі Римської імперії (на сучасні території нашої країни – в античних містах Північного Причорномор'я). В цей час розвивається й удосконалюється колекціонування – мистецькі твори не лише збирають, а й систематизують за окремими видами пам'яток. Характерною рисою завойовницької політики Римської імперії було привласнення мистецької спадщини підкорених народів. Форуми і терми перетворюються на склади скульптур. У Римі з'являється цілий квартал, де продавали антики.

У цей період з'явилися перші каталоги й описи колекцій. Два з них знайдено у Генуї. Це папіруси з текстом латинською мовою, в них описуються скульптури, придбані за часів Септимія Севера (II – III ст.).

Середньовічне збирання (IX – XVII ст.) охоплювало вже значно ширші верстви суспільства. Урізноманітнився й склад збірок. Великого поширення в ті часи набуло колекціонерство в Київській Русі. Відомо, наприклад, що князь Володимир привіз до Києва бронзові скульптури з Херсонеса й встановив їх на міському майдані для загального огляду. Своєрідними музеями-сховищами були храми Київської Русі. Наприклад, за свідченням «Повісті временних літ», у Десятинній церкві – храмі X ст. – зберігалися переможні знамена, дорогий посуд, вбрання перших князів, в Софіївському соборі (XI ст.), крім бібліотеки Ярослава Мудрого, зберігалися цінні колекції ікон, церковного посуду, килимів та інших речей. В часи лихоліть ці збірки загинули, і ми знаємо про них лише з коротких згадок у літописах. Великі збірки цінностей були також у Києво-Печерській і Троїце-Сергієвій лаврах, у храмах Чернігова, Новгород, Володимира, Москви та інших містах Давньої Русі.

За часів середньовіччя колекції великої історичної й мистецької цінності було зібрано і в Західній Європі. Відомо про багаті колекції в костьолах і церквах Франції, Італії, Німеччини, Англії, та характер їх був своєрідний: далось взнаки засилля церкви. Це були переважно речі „святих”, церковне начиння, ікони, рукописи релігійного змісту. Зацікавлення античністю в епоху Відродження сприяло створенню збірок античного мистецтва у Флоренції (колекція Л. Медічі, XV ст.), Римі (Ватиканський музей, XV ст.), Дрездені (колекція Августа

Саксонського, XVI ст.). Тут уже спостерігається увага й до пам'яток світського характеру. Пізніше, за часів великих географічних відкриттів, з розвитком науки й культури починають колекціонувати природничоісторичні матеріали. Створюються мюнцкабінети (нумізматичні) і натуркабінети, від яких походять сучасні природничі музеї.

Отже, середньовічний період в історії музейної справи характеризувався подальшим нагромадженням колекцій і зародженням історичних, художніх і природничих музеїв.

3. Розвиток музейної справи в українських землях у складі Російської імперії.

Домузейні форми нагромадження.

Середньовіччя: побут як буття бога і річ як осмислення буття.

Предметно-речове ставлення. Нагромадження речей при храмах. Ритуальне, семіотичне значення речі. Приватне палацове колекціонування. Колекції мігрують, спеціальні експедиції.

Відродження: Брунелескі і Донателло – перші розкопки. Трактати: Ченіно Ченіні («Книга про мистецтво» – для атрибуції), Лоренцо Гіберті («Коментарі» - про мистецтво, класифікацію його). Наукові каталоги опису речей. Інвентарні книги. Каталоги колекціонерів.

1690 р. – каталог колекції картин в Жовквянському замку.

1762 р. – Бережанський замок, інвентарний опис

Дрезденська кунсткамера – 1560 р. – Август I заснував, загальне зібрання.

1701 р. – розподілена за тематикою:

- фізико-математичний салон: годинники, глобуси, геодезичні інструменти, оптичні прибори, допоміжні обчислювальні засоби

- нумізматичний салон - монети, архів штампів

- художнє зібрання – картинна галерея, старі та нові майстри, музей гравюр, скульптури, фарфору, скарбів

- музей історії міста Дрездена (як перший екомузей)

З кунсткамери відокремились: Німецький музей гігієни, етнографічний, політехнічний, музей армії.

Спб кунсткамера: 1714 р. – указ Петра про зібрання дивних речей

1719 р. – відкриття для відвідувачів

Склад: біологічна колекція Рюйша (наукова література з анатомії, препарати – тварини тощо), живі експонати, Гетенродський глобус;

етнографічні матеріали (весільні костюми тощо), кабінет Петра I тощо.

Британський музей: 1753 р. – засновано, 1759 р. – відкрито. Відділ мінералів, зоології, ботаніки.

Лувр: 1791 р. – розпорядження збирати речі, 1791 р. – створення музею, 1793 р. – відкриття. Склад: живопис і малюнки, єгипетські старожитності, Греція та Рим, Давній Схід, середньовічна скульптура, прикладне мистецтво.

Ермітаж – 1764 р.

Прага – 1818 р.

Старий музей в Берліні – 1828 р.

Виникнення музеїв-гігантів – поч. ХІХ ст.

Виникнення спеціалізованих музеїв:

- археологічні (1806 р. – Миколаїв, 1811 р. – Феодосія, 1825 р. – Одеса, 1826 р. – Керч, 1827 р. – Херсон)

- військово-історичні (1803 р. – морський музей Петра I)

- педагогічні (1854 р. – музей в СПб – колекція наочних посібників, 1902 р. – у Києві)

- шкільні (друга половина ХІХ ст.)

- університетські

- етнографічні

- політехнічні

- краєзнавчі (до 1917 р. – 230 шт. в Росії)

- літературні (друга пол. ХІХ ст. – на Заході, Музей Шекспіра в Британії, Гете і Шиллера в Германії, Росія – музей Пушкіна, 1861 р.; Лермонтова, Толстого)

1905 р. – в СПб Пушкінський дім.

1883 р. – Музей Лермонтова при Миколаївському кавалерійському училищі, де навчався

1832 р. – Зоологічний музей академії наук

1874-1877 рр. – Національний музей США, Вашингтон

XVIII - XX ст. тенденції:

- зростання музейної мережі

- виникнення спеціалізованих музеїв (історичні переважають)

- виникнення музеїв-гігантів (ХІХ ст.)

- розподіл на художні та науково-природничі

- джерела комплектування: пожертвування, спеціальні замовлення, краєзнавчі дослідження)

- цілеспрямоване комплектування

- напрями роботи: науково-дослідницький, освітній
- спроби впровадити музейне законодавство і організацію охорони пам'яток

Йозеф Пачоський – заснував Херсонський природничий музей (1897 р.)

Олаховський – Полтавський природничий музей (1891-1909 рр.)

Докучаєв – ґрунти Полтавщини, наукове ґрунтознавство

Головківський – природ. музей Сімферополя – колекція окаменілоостей

СЕМІНАР 4.

Класифікація музеїв України

1. Загальна сучасна класифікація музеїв
2. Класифікація за типами
3. Класифікація за видами
4. Класифікація за профілями
5. Національні офіційні музеї України

- ✓ Законспектувати статтю Муравська С. Музейні заклади системи вищої освіти у незалежній Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Випуск 27. Острог, 2018. С. 157-162.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Скус О. В. Основи історичного музеєзнавства. – Умань: ПП Жовтий, 2011. – 96 с.
2. Архівістика: Термінолог. словник / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський та ін. – К., 1998. – 106 с.
3. Архівознавство: Підручник для студентів іст. ф-тів вищ. навч. закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 356 с.
4. Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / НАН України; Центр пам'яткознавства. – К., 1995. – С. 369-419.
5. Климова К. Документи Національного архівного фонду в музеях України: принципи класифікації та обліку // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1996. – Т. 1. – С. 13-20.

6. Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці. – К., 2001. – 228 с.
7. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство / На матеріалах музеїв Української РСР. Курс лекцій. – К.: Вища шк., 1980. – 120 с.
8. Музееведение. Музеи исторического профиля: Учебное пособие для вузов по спец. «История» / Под ред. Г. К. Левыкина, В. Хербста. – М.: Высш.шк.: 1988. – 431 с.
9. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 612 с.
10. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р. // Відомості ВР України. – 1995. - № 25 – Ст. 191.
11. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
12. Хрестоматія з архівознавства: Навч. посіб. для студ іст. спец. вищ навч. закл. / Упоряд.: Г. В. Боряк та ін. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003.
13. Шевченко С. І. Етнографічне музеєзнавство: Конспект лекцій. – Кіровоград, 2002.
14. Якубовський В. І. Музеєзнавство. Підручник. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2010. – 352 с.
15. Вайдахер Ф. Загальна музеологія / Переклад з німецької Х. Назаркевич, О. Лянг, В. Лозинського. – Л.: Літопис, 2005.

1. Загальна сучасна класифікація музеїв. Мережа музеїв в Україні будується на основі усталеної в українському музеєзнавстві їх наукової класифікації та типології.

Класифікація музеїв – це поділ музеїв на групи за однією визначальною чи декількома ознаками. Необхідність класифікації зумовлена розмаїтістю форм музейних установ.

Узагальнення критеріїв класифікації музеїв нашої країни відбулося у 1920-ті роки, коли формувалася державна музейна мережа. Ця класифікація враховувала профілі, а також статус і відомчу підпорядкованість установ.

До кінця радянського періоду музейної діяльності практикувався розподіл музеїв за «типами, видами і профілями». Також до 1990-х років застосовувався адміністративно-управлінський принцип розподілу музеїв на чотири категорії.

Категорія визначалася за формальними ознаками чисельності фондів і відвідування та впливала на фінансування музею, у т. ч. на заробітну плату його співробітників.

Сучасна наукова типологія класифікації українських музеїв остаточно склалася наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., вона приведена у відповідність до чинних міжнародних типологій музеїв світу.

2. Класифікація за типами.

Тип музею визначається його суспільним призначенням, метою діяльності тощо. Сьогодні співіснують і використовуються на практиці різноманітні критерії типології музеїв. Серед них, зокрема: за профілем, за родом діяльності, формою власності, масштабом діяльності, статусом (рангом, категорією).

Відповідно до цієї класифікації, всі українські музеї розрізняються за типами і профілями.

Існують три типи музеїв (за категоріями відвідувачів):

1) науково-освітні масові, або публічні. Ці музеї призначені для широкого кола громадян та гостей України, їх у нашій країні більшість. Це, наприклад, Дніпропетровський історичний музей, Державний історичний музей України в Києві, Львівська галерея мистецтв тощо;

2) науково-дослідні, або академічні – призначені для спеціалістів. Створюються вони при академіях, науково-дослідних інститутах, мають вузькоспеціалізований характер. Це своєрідні наукові лабораторії (наприклад, Центральний науково-природознавчий музей НАН України, Львівський природознавчий музей НАН України);

3) навчальні – призначені для учнів і студентів. Створюються при школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах з освітньою метою (наприклад, Мінералогічний і Геологічний музеї Львівського університету імені І. Франка, Музей археології при Інституті українознавства імені І. Крип'якевича НАН України).

Університетські музеї – це одні з найстаріших університетів світу. Ще на початку ХІХ ст. в університетах почали формуватися кабінети рідкісних мінералів, палеонтологічних знахідок тощо, збірки приладів і моделей, необхідні для ведення освітнього процесу, його наочності. Перші університетські музеї являли собою комплексні збірки природної та суспільної історії, технічних досягнень людини. Уже 1805 р. Харківський університет відкрив Музей природничої історії, а з 1830-х років – Музей образотворчих мистецтв. З другої половини ХІХ ст. диференціація наукового знання привела до виділення профільних університетських музеїв природничого (зоологічні, ботанічні, мінералогічні) і гуманітарного (нумізматичні,

образотворчого мистецтва і старожитностей) напрямів. З розвитком нових наукових дисциплін з'являлися відповідні університетські музеї: палеонтологічні, етнографічні; наприкінці ХІХ ст. – антропологічні, географічні, фізичні, краєзнавчі тощо.

Університетські музеї України створювалися відповідно до університетських статутів, а також з ініціативи приватних осіб, меценатів, учених в результаті виставкової діяльності. До того ж ці музеї підвищують ефективність навчального процесу, а також виконують низку інших функцій, у т. ч. й історико-меморіальну. В окремих навчальних закладах створено музеї історії університетів, а також меморіальні музеї видатних учених.

Шкільні музеї створюються в школах і позашкільних установах з навчально-виховною, пізнавальною й освітньою метою. За профілем поділяються на: історичні, природничо-наукові, меморіальні, літературні, краєзнавчі тощо.

За юридичною приналежністю (власністю) музеї країни поділяються на такі типи: державні, муніципальні, відомчі (у т. ч. університетські), громадські (у т. ч. шкільні), корпоративні, церковні, приватні (у т. ч. приватних ВНЗ).

Державні музеї – це чільна група музеїв держави, що підпорядковані Кабінету Міністрів України і здійснюють свою діяльність у руслі загальнодержавної концепції розвитку музейної мережі. Ці музеї мають пряме бюджетне фінансування. У їхніх фондах зосереджені найцінніші скарби та колекції країни.

Муніципальні музеї – це основна на сьогодні форма недержавного музею, що виконує властиві йому функції щодо збирання, збереження і презентації колекцій. Муніципальні музеї перебувають в управлінні місцевої адміністрації і фінансуються з місцевих бюджетів.

Відомчі музеї – це музеї різного профілю, що підпорядковуються окремим міністерствам і відомствам. Вони створюються з метою репрезентації історії розвитку певної галузі: транспорту, охорони здоров'я, силових відомств (оборони, внутрішніх справ), НАН тощо.

Громадські музеї – поширений тип закладів, що перебуває під опікою громадських організацій (профспілок, партій тощо).

Корпоративні (виробничі) музеї – це структурні підрозділи недержавних установ і підприємств. Музеї історії корпорацій, які з'явилися напередодні їхніх перших ювілеїв, стають в умовах

глобалізації невід'ємною частиною іміджу компаній транснаціонального рівня.

Церковні музеї – до більшовицької окупації Української республіки становили найчисленнішу групу музеїв нашої країни (у західних областях України церковні музеї існували до 1944 р.).

Церковні музеї України виникли як група музеїв історичного профілю з метою збирання і збереження пам'яток церковної старовини.

Перший академічний церковний музей України з'явився 1872 р. при Київській духовній академії. Він складався з відділів рукописів, стародруків і гравюр, архітектури, іконопису, скульптури, нумізматики, богослужбового начиння. Крім того, у музеї академії зберігалися історичні реліквії Церкви. Духовенство, освітяни й меценати займалися активним поповненням його колекцій. Паралельно велася масштабна робота із систематизації, інтерпретації та наукового дослідження пам'яток; результати досліджень окремих експонатів і колекцій періодично публікувалися в працях Київської духовної академії.

Загалом у 1880 – 1918 рр. церковні чи церковно-археологічні музеї існували при всіх духовних академіях, церковно-археологічних комітетах, товариствах, братствах нашої країни. Поява церковних музеїв була пов'язана з уведенням курсу церковної археології в програму духовних академій, наочність викладання якого забезпечувалася демонстрацією предметів, а також – з усвідомленням суспільством потреби в збереженні пам'яток церковної старовини. Церковні музеї створювалися на базі колекцій сховищ старожитностей, що включали збірки церковного начиння, одягу, книг і ставили своєю метою освіту духівництва і світської публіки.

Після більшовицької окупації УНР церковні музеї було розграбовано і ліквідовано, коштовні колекції церковних музеїв і храмів України частково були назавжди втрачені, частково надійшли в найбільші державні музеї СРСР.

Сучасні церковні музеї створюються при єпархіях, монастирях, церквах, недільних духовних школах, релігійних об'єднаннях, що є їх власниками і засновниками. На початку нашого століття простежується тенденція до збільшення кількості цих музеїв.

Приватні музеї – це установи, що належать приватним особам, створені їхніми зусиллями і підтримуються на їхні кошти. У значній

більшості країн світу це найдавніша і найрозповсюдженіша форма музейних установ.

Існує **класифікація музеїв за адміністративно-територіальною приналежністю** і значущістю для суспільства. За цим критерієм прийнято вирізняти такі музеї: національні, загальнодержавні, республіканські (АР Крим), обласні, районні, міські, селищні та сільські.

3-4. Класифікація за видами та профілями.

Генетична класифікація музеїв враховує профіль музею. Профіль музеїв визначається основним змістом його фондів і зв'язком з тією чи іншою галуззю науки, мистецтва або виробництва. Профіль музею визначає склад колекцій, тематику експозицій, зміст наукових досліджень і впливає на всі напрями музейної діяльності. Усі музеї поділяються на профільні групи, в середині яких можна виокремлювати вужчу спеціалізацію – аж до музеїв одного об'єкта.

Профільні групи та профілі музеїв, згідно з їх генетичною класифікацією, наведені на рис. 1.2. Зазначимо, що перелік їх не може вважатися вичерпним, оскільки принципові нові музеї виникають в наш час майже щорічно. Поряд із цим наголосимо, що в практиці української музейної справи досі чинною залишається дещо застаріла, спрощена класифікація музеїв.

На початку ХХІ ст. в Україні виділяють музеї таких профільних типів: історичні, краєзнавчі, художньо-мистецькі, меморіальні, літературні, природничо-наукові, галузеві. Музеї кожного з цих профільних типів можуть мати ще вужчу спеціалізацію, поділитися на види і підвиди. Наприклад, до музеїв художнього профілю належать музеї образотворчого мистецтва, народної творчості тощо; до музеїв природничо-наукового профільного типу – геологічні, палеонтологічні, ботанічні, зоологічні та ін.; до історичного профільного типу – загально-історичні, військово-історичні, археологічні, етнографічні, історико-архітектурні та історико-культурні (музеї або заповідники).

У Законі України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР, ст. 5 подається така класифікація музеїв за видами:

За своїм **профілем музеї** поділяються на такі види: історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо.

На основі ансамблю, комплексів пам'яток та окремих пам'яток природи, історії, культур та територій, що становлять особливу історичну, наукову і культурну цінність, можуть створюватись історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби.

Музеї можуть бути: *загальнодержавні* – засновниками яких є центральні органи виконавчої державної влади; *республіканські* (Автономної Республіки Крим) – засновниками яких є органи державної виконавчої влади АР Крим; *місцеві* – засновниками яких є відповідні місцеві органи державної виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, громадяни.

Державному музею, який має музейне зібрання пам'яток загальнодержавного значення, набув міжнародного визнання і є провідним культурно-освітнім та науково-дослідним закладом у відповідних профільних групах музейної мережі України, у встановленому законодавством України порядку може бути надано статус Національного музею України.

5. Національні офіційні музеї України. Офіційна музейна сфера України, за даними Міністерства культури і туризму України – 470 музеїв (в 2009 році їх було 458).

Серед державних та комунальних музеїв: історичних – 140 і краєзнавчих – 146, художніх – 73, природних – 5, технічних – 2, літературних – 45; етнографічних – 8.

У державних і комунальних музеях зберігається майже 12 млн музейних предметів. Експонується лише 10 частина всіх музейних скарбів.

Керує музейною галуззю відділ у Міністерстві культури і туризму України. Станом на травень 2017 р. є 1 музейних установ, які безпосередньо належать до сфери управління Міністерства культури і туризму України:

1. Національний музей історії України
2. Меморіальний комплекс «Національний музей історії України у Другій світовій війні»
3. Національний художній музей України
4. Національний музей літератури України
5. Національний музей Тараса Шевченка
6. Національний науково-дослідний реставраційний центр України
7. Дирекція художніх виставок України
8. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному
9. Національний музей у Львові
10. Львівська галерея мистецтв
11. Національний музей «Меморіал жертв Голодомору»
12. Національний музей народної архітектури та побуту України
13. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького»
14. Національний меморіальний комплекс «Висота маршала І. С. Конєва»
15. Музей історії Десятинної церкви

Відомчі музеї

Кілька тисяч музеїв (3500), створених при навчальних закладах, підвідомчі Міністерству освіти. Кілька музеїв має Мінбуд. Міноборони має один військовий музей з десятком філіалів (близько 50 музеїв у військових частинах). Існує велика кількість сільських музеїв. Виникло тисячі приватних музеїв.

Загалом в Україні є майже 5000 музеїв – величезна галузь, яка не має єдиного керівного органу, який би вів статистичні дані, надавав фахову допомогу, відстоював інтереси музеїв та їхніх працівників.

Приватні музеї.

За останні роки відкрилися тисячі приватних музеїв. Це – Харківський приватний музей міської садиби, Музей Г. Кочура в Ірпіні, Музей грошей у Феодосії, Музей залізничного транспорту в Донецьку, Історико-археологічний музей «Прадавня Аратта – Україна» в с. Трипілля, приватний музей мінералогії, археології, трипільської культури Віктора Томнюка, Музей слідопитів в Нових Петрівцях Київської області, Музей етнографії в Буштині, Музей Миклухо-Маклая в с. Калитянське, Чернігівської області і багато-багато інших невеликих музеїв.

З серпня 2011 року в місті Радомишлі діє Музей української домашньої ікони, створений українською лікаркою і співачкою Ольгою Богомолець.

У липні 2013 року в Криму, в селищі Кача, неподалік Севастополя, відкрився вже другий Музей відомого вченого-мандрівника М. М. Миклухо-Маклая, створений родиною сучасних Миклухо-Маклаїв. Докладна інформація на сайті: www.mmaklay.com.

Особливо багато приватних музеїв у Карпатах, в місцях туристичного паломництва. Музеї відкриті в приватних хатах на базі власної колекції, наприклад Музей гуцульського побуту, етнографії та музичних інструментів Романа Кумлика (сmt. Верховина). Сюди залюбки приходять туристи, аби дізнатися історію української культури, доторкнутися та приміряти старовинний одяг, провести інтерактивне спілкування з минулим.

Багато приватних музеїв функціонує в Києві. Більшість з них – це художні музеї, які експонують зібрання картин, ікон, книг: Галереї приватних колекцій Олександра Прогнімака, приватний Музей Якубовських, Музей сучасного образотворчого мистецтва України, «Духовні скарби України», Музей Однієї вулиці, та Музей воскових фігур, Музей булатної зброї.

СЕМІНАР 5-6.

Наукове комплектування та облік музейних колекцій

1. Музейний фонд, його склад, структура.
2. Комплектування музейних фондів та його організація.

3. Визначення, класифікація, систематизація і атрибуція музейних предметів.
4. Основні етапи обліку музейних колекцій. Облікова документація.
  - а) Прийом предметів в музей і їх первинний облік.
  - б) Наукова інвентаризація музейних предметів.
  - в) Каталогізація. Музейні каталоги та їх системи.
5. Науково-довідковий апарат музеїв.

Основні поняття: музейний фонд, музейні колекції, фондова робота, комплектування фондів, облік, вивчення, зберігання фондів, фондосховище, первинний облік, інвентаризація, каталогізація, шифрування, головний хранитель музею, книга надходжень, акт прийняття, інвентарна книга, інвентарний номер, картотеки: топографічна, інвентарна, систематична, тематична, предметна, хронологічна, іменна, географічна, ілюстративна, музейний паспорт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство (на матеріалах музеїв Української РСР) Курс лекцій. - К.: Вища шк., 1980 – С.69-83.
2. Музееведение. Музеи исторического профиля. Учебное пособие для вузов по спец. "История" / Под ред. К.Г. Левыкина, В. Хербста - М.: Высш. шк., 1988. -С .73-140.
3. Закон України "Про музеї та музейну справу" (за станом на 21 березня 2000 р.) - К.: Парламентське видавництво. 2000. - С. 9-14.
4. Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Музеєзнавство: Навч. Посіб. – К.: Знання, 2008. – С.86-95.
5. Смоляницький Б.М. Застосування персональних ЕОМ у музейній справі. Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вузів. -Харків, Основа при ХДУ, 1993. - 151 с.
6. Юрєнева Т.Ю. Музееведение. - М.: Академический проект, 2003.- С. 393-401.

1. Музейний фонд, його склад і структура. Музеї були і є основними скарбницями різноманітних пам'яток історії і культури нашого та інших народів світу. Тому охоронній роботі в них приділяється велика увага. Усі предмети, цілеспрямовано зібрані у музеї, становлять музейний фонд. Отже, ***Музейний фонд*** – це повне зібрання матеріальних предметів та колекцій, що зосереджені в сховищах, експозиціях або на виставках музею.

Унікальний музейний предмет – предмет, який існує нині в єдиному (обмеженій кількості) числі і має особливу наукову та культурну цінність.

Типовий музейний предмет – музейний предмет, що відображає типове явище і має властивості, характерні для великої кількості предметів, існуючих в даний час.

Цінність музейного предмету – це визначення грошового еквіваленту (за властивостями + у порівнянні з часом).

Колекція – сукупність музейних предметів пов'язаних спільною ознакою, які мають наукову, пізнавальну, художню цінність як єдине ціле.

Склад фондів музею – організація фондів, яка поділяє відповідно значення предметів для науки і культури в цілому та пов'язана з діяльністю музеїв і визначає юридичне положення предмету.

Збірки цих різноманітних предметів потребують певних умов і системи зберігання:

- забезпечення потрібного режиму в фондах,
- створення відповідних умов для збереження різних категорій пам'яток від псування або розкрадання,
- нагляду за станом музейних колекцій, консервації їх та реставрації.

Охоронна робота розпочинається відразу ж після надходження пам'ятки до музею і її обліку.

Відповідно до розробленої нині системи зберігання всі колекції музею поділяють на дві групи: 1) **основний музейний фонд** і 2) **фонд науково-допоміжних матеріалів**.

Основний музейний фонд становлять оригінальні пам'ятки історії, природи, матеріальної і духовної культури людства. Це – найбільш важливі і цінні колекції будь-якого музею незалежно від його профілю. Зберіганню їх надають першорядного значення. Матеріали основного фонду насамперед систематизують в **історико-хронологічному порядку з дотриманням географічних зон**.

Поділяється основний музейний фонд на:

- **колекційний** (поділяється на типові та унікальні предмети)
- **дублетний** (поділяється на типові та унікальні предмети)
- **обмінний** (фонд непрофільних предметів та довідково-дублетних матеріалів)

Наприклад, історичні музеї мають в основних фондах відділи: палеоліту, неоліту, бронзи, залізного віку на території України, на

Уралі, в Сибіру тощо. У межах історичних, хронологічних і географічних груп пам'ятки зберігають ще за матеріалами: скло, кераміка, метал та ін., враховуючи при цьому їхні фізичні властивості, неоднакові вимоги щодо зберігання. Іноді в музеях використовують ще *тематичну систему зберігання*, відповідно до якої пам'ятки розміщують у фондах за тематикою, пов'язаною з профілем музею, його структурою або експозицією.

Наступний етап системи зберігання передбачає розподіл колекцій основного фонду за категоріями пам'яток. Так, у відділі Київської Русі можуть бути виділені такі категорії пам'яток: зброя, предмети побуту, прикраси, монети тощо.

Фонд науково-допоміжних матеріалів зберігають окремо від основного, організовуючи його за тією самою системою – в історико-хронологічному порядку з дотриманням географічних зон. Так само враховують специфіку зберігання різних матеріалів, їх особливості (наприклад, вид пам'ятки, її розміри тощо). Поділяють на:

1. копії, муляжі
2. матеріали, які допомагають зрозуміти будову предмету, пов'язані з вивченням його, рентгенівські знімки, схеми механізмів
3. матеріали, що допомагають зрозуміти зв'язок між окремими музейними предметами (схеми)
4. матеріали, що пов'язують предмет з історичним явищем (ідеограми, карти, діаграми)

Окремо зберігають у музеях коштовності, фотоматеріали, рукописи, книги, створюючи для них відповідні умови та особливий порядок.

2. Комплектування музейних фондів та його організація.

Наукове комплектування фондів – важлива ділянка музейної справи. Це процес виявлення в зовнішньому середовищі предметів музейного значення та їхнього збору для поповнення музейних зібрань; наукова діяльність, заснована на принципах музеєзнавства і профільних дисциплін. Діяльність будь-якого музею, як відомо, розпочинається збиранням колекцій. Зібрані матеріали вивчають, використовують в експозиціях, дослідній та освітній роботі. Без цього багато визначних пам'яток не збереглося б і залишилось невідомими для людства. Збирання матеріалів необхідне для поповнення музейних фондів, доповнення експозицій, створення виставок, наукової та освітньої діяльності. Без систематичного комплектування фондів неможливий розвиток жодного музею.

Комплектування музейних фондів – це планомірне, систематичне, наукове поповнення їх пам'ятками історії та культури відповідно до профілю і завдань зберігання, експозиційної, наукової і освітньої роботи. Комплектування, крім збирання матеріалів, передбачає обов'язкове наукове визначення їх. Ці процеси взаємопов'язані.

Виділяються такі **методи комплектування**:

- систематичний (типологічний)
- тематичний
- комплексний

На сучасному етапі розроблено методика й організацію їх. Виділяють такі етапи:

- 1) підготовча робота;
- 2) наукове планування;
- 3) збирання матеріалів;
- 4) визначення предметів музейного значення.

1. Підготовча робота розпочинається з перевірки стану музейних фондів і визначення потреби в тих або інших матеріалах. Далі проводиться велика бібліографічна і науково-дослідна робота. Встановлюються контакти з відповідними установами й організаціями, книжковими колекторами, букіністичними і антикварними магазинами з метою одержання потрібних матеріалів. Форми підготовчої роботи різноманітні – залежно від профілю музею та характеру його колекцій.

2. Наукове планування збирацької роботи передбачає складання тематики комплектування музею на наступний рік для кожного відділу. Планують подальше збагачення експозиції – створення і поглиблення розділів, розширення наукової та освітньо-виховної роботи (організацію виставок, лекцій тощо). Плани відділів координують, а потім складають єдиний план комплектування фондів, який затверджує вчена рада музею як документ для виконання. Відповідно до цього музей планує відрядження працівників, експедиції та інші форми комплектування.

3. Збирання матеріалів здійснюють у різні способи – обстеженням історичних місць, організацією розвідок, розкопок стародавніх поселень і могильників, експедицій у села і райони, відряджень на підприємства і в установи. Місцем збирання матеріалів є стоянки первісних людей, скіфські та інші кургани, старі фортеці, руїни стародавніх міст, поля визначних битв тощо. Обстеження їх,

збирання знахідок, фото-фіксація, обміри – все це дає цікаві матеріали як для експозиційної, так і наукової роботи музеїв. Збирають матеріали також в архівах (центральных, обласних, відомчих і особистих), де зберігаються цінні документи, в статистичних установах, де можна одержати цифрові дані з різних питань економіки і культури, на заводах і фабриках, які можуть представити свої вироби, інструменти.

Науково-дослідні установи, бібліотеки, театри, клуби, палаци культури також можуть бути місцем збирання матеріалів – з історії науки і культури, про їхні власні сучасні досягнення. Нові, невідомі до цього часу матеріали може дати обстеження меморіальних місць, пов'язаних з життям і діяльністю видатних людей. Отже, можливості для комплектування музейних фондів можуть бути найрізноманітніші, адже межі музейного показу і музейні експозиції нині охоплюють практично всю багатогранність творчого життя українського народу.

4. *Визначення предметів музейного значення* – найскладніший етап комплектування фондів, тому на ньому слід спинитися окремо.

3. *Визначення, класифікація, систематизація і атрибуція музейних предметів. Наукове визначення пам'яток та їх категорії.* Для визначення предметів музейного значення треба знати, що саме відносять до пам'яток. Назву «пам'ятка» вперше ввели у науковий вжиток гуманісти середньовіччя для позначення історико-художніх предметів давнини. *Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона визначає пам'ятку як будь-який знак, починаючи від простого кургану і каменя до сучасного твору мистецтва, який увічнює пам'ять про якусь подію.* Пізніше це поняття було розширене: поряд з художніми так стали називати предмети історичного, етнографічного і наукового значення. На II Міжнародному конгресі з охорони пам'яток архітектури (1964 р.) до поняття «пам'ятка» введено комплекси – міські й сільські, пов'язані з певною культурою, видатним явищем або історичною подією. У Польщі існує термін «Zabytki», який охоплює всі види пам'яток, що охороняються державою. У Болгарії термін «паметници на културата» включає різноманітні пам'ятки, починаючи від історичних фортець, вулиць, до книг і монет. У Франції термін «monuments histori-ques» використовують для визначення всіх історико-культурних цінностей, які доцільно зберегти для нащадків.

2001 року у нашій країні прийнято Закон «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», який дає чітке їх визначення: *«Пам'ятками історії та культури є споруди, пам'ятні місця і предмети, зв'язані з історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства і держави, твори матеріальної і духовної творчості, які становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність»*. Отже, маємо критерій наукового визначення предметів музейного значення, яким і керуються співробітники під час комплектування фондів музеїв.

Предмети музейного значення поділяють на такі категорії:

1) речові, 2) писемні, 3) нумізматичні, 4) художні, 5) природничо-історичні, 6) науково-технічні, 7) меморіальні. До кожної категорії належать різноманітні види оригінальних пам'яток.

1. Речовими пам'ятками є: знаряддя праці, інструменти, зброя, одяг, прикраси, предмети побуту різних класів і часів, їх поділяють, в свою чергу, на *історичні, археологічні, етнографічні, історико-культурні* тощо. Речові пам'ятки дуже важливі: вони надають експозиції наукової достовірності, наочності. Експозиції з речовими пам'ятками добре запам'ятовуються, їх широко використовують в музеях історичного та краєзнавчого профілів.

2. До категорії **писемних пам'яток** належать рукописи, документи, першодруки книг, журналів, газет, листівок, прокламацій, афіш тощо. Ці пам'ятки також широко використовують у багатьох музеях як такі, що надають експозиції документального, переконливого характеру.

3. **Нумізматичні колекції** – це збірки монет, медалей, жетонів, різних значків, їх визначають за історичними періодами, місцем виготовлення та іншими специфічними ознаками. Ці пам'ятки становлять інтерес для історичних та краєзнавчих музеїв.

4. Категорія **художніх пам'яток** різноманітна: це оригінальні твори живопису, графіки, скульптури, ужиткового мистецтва, різноманітні види народної творчості – різьба на дереві, кості, камені, художні вишивки. Вони цінні тим, що допомагають розкрити зміст експозиції, дають яскраве образне уявлення про різні події, про талант нашого народу. Художні пам'ятки широко використовуються в музеях усіх профілів.

5. **Природничо-історичні пам'ятки** – це зразки мінералів, ґрунтів, колекції рослин, чучела звірів, мокрі й сухі зоологічні препарати. Такі колекції збирають для краєзнавчих, природничо-

історичних музеїв, а також відповідних кабінетів у спеціальних наукових і навчальних закладах.

6. До **науково-технічних предметів** музейного значення належать зразки технічних об'єктів (інструментів, машин, деталей устаткування тощо), а також документація про винаходи. Такі матеріали використовують у спеціальних технічних, загально-історичних і краєзнавчих музеях.

7. До категорії **меморіальних пам'яток** відносять найрізноманітніші і найчисленніші предмети, їх комплектують за принципом зв'язку з тією або іншою видатною особою і використовують у меморіальних, історичних, художніх, краєзнавчих та інших музеях.

Такі основні категорії пам'яток. За ініціативою музейних працівників можуть бути зібрані й інші цінні та цікаві предмети.

При науковому доборі насамперед звертають увагу на типові вироби, які характеризують добу, а також **унікальні та рідкісні** пам'ятки. Загальною вимогою при збиранні пам'яток є їхня достовірність, задовільний стан збереженості, виразний зовнішній вигляд – фактори, які роблять їх придатними для використання в експозиційній, науковій та освітньо-виховній роботі музею.

Комплектування музейних фондів здійснює колектив наукових співробітників музеїв із залученням різних фахівців, широкої громадськості, зокрема учнів та студентів. Це сприяє збагаченню і створенню великого музейного фонду країни.

4. Основні етапи обліку музейних колекцій. Облікова документація. Усе, що зібрано, придбано і знаходиться в музеї, підлягає державній охороні, а відтак повинно обліковуватися і зберігатися за певною системою, з тим, щоб його можна було використати в подальшій експозиційній і науково-дослідній роботі. Обліковують і зберігають пам'ятки у фондосховищах, а тому цю роботу називають ще **ФОНДОВОЮ**. Вона велика і складна, має свою систему і особливості.

У дореволюційних музеях облік і зберігання колекцій перебували на низькому рівні, оскільки наукових співробітників у них було мало, не вистачало відповідних фахівців, кваліфікованих реставраторів. Не було єдиної форми обліку, кожен музей провадив його по-своєму. Здебільшого в інвентарних книгах записували лише назву предмета та звідки його надіслано, не зазначаючи навіть дати. Про наукову

систему зберігання колекцій зовсім не йшлося. Пам'ятки очищали і реставрували кустарно, що нерідко призводило до загибелі їх.

Вже в 1917 році було проведено першу реєстрацію всіх пам'яток і музейних колекцій. В подальшому облік і охорона пам'яток у музеях постійно вдосконалювалися, музеї набували досвіду роботи, використовували наукові і технічні надбання.

Нині облік і зберігання музейних фондів в нашій країні здійснюються відповідно до **«Положення про музейний фонд України»**, видано **«Інструкцію про облік та зберігання музейних цінностей музеїв»**, якою визначено порядок комплектування, обліку, зберігання й наукового опису пам'яток матеріальної і духовної культури та природничої історії. Цим законом забезпечено також охорону пам'яток (незалежно від того, в чийому віданні вони перебувають), в тому числі всіх музейних фондів, у складі яких – численні колекції пам'яток історії та культури. Нині в музеях вироблено певну систему цієї роботи, розроблено типи облікової і охоронної документації, якими тепер широко користуються і які можуть бути рекомендовані в подальшій роботі.

Облік музейних колекцій – це визначення предметів, що надійшли до музею, і точна фіксація відомостей про них. Він необхідний для збереження предметів, визначення їхньої цінності, забезпечення можливості користуватися ними в подальшому.

Складається облік з таких **етапів**:

1) первинний облік, 2) інвентаризація, 3) каталогізація, 4) створення науково-довідкового апарату. Керує цією роботою головний хранитель музею або завідуючий фондами.

1) Первинний облік передбачає складання актів прийняття пам'яток і запис їх у Книзі надходжень. Всі пам'ятки музейного значення надходять до музею відповідно до Акта прийняття. Потім їх записують у Книгу надходжень, де фіксують короткі відомості про пам'ятку: час і спосіб надходження, назву і опис предмета, матеріал і техніку його виготовлення, ступінь неушкодженості, вартість та до якого відділу він надходить. У музеях, крім того, є ще книги тимчасових надходжень, куди записують предмети, передані музею на певний період.

2) Інвентаризація – це наукове визначення і описування пам'ятки у відповідних інвентарних книгах. Як правило, інвентарні книги складають за відділами музею. У великих музеях, де зберігаються численні і різноманітні колекції, є ще інвентарні книги

за категоріями пам'яток (природничо-історичних, археологічних, пам'яток писемності, нумізматиною, творами мистецтва тощо). Така система найбільш зручна і щодо користування колекціями, і щодо зберігання їх. Інвентарна книга містить докладніші й ширші відомості, ніж Книга надходжень, зокрема в ній зазначено про походження й історію пам'ятки, матеріал і техніку виготовлення її, розмір, збереженість, спосіб надходження і шифри.

Інвентаризацію провадять за *предметами* (кожному з них надають порядковий номер) або за *колекцією* (номер надають колекції, додаючи колекційний опис). Запис в інвентарній книзі розпочинають з предметного слова. При інвентаризації документів, а також художніх пам'яток зазначають насамперед автора, далі – назву та опис твору. Опис природничо-історичних матеріалів розпочинають з їхньої видової назви (включаючи російську і латинську). Розміри зазначають у такому порядку, висота, ширина, довжина, глибина, для округлих предметів – діаметр. Дорогоцінні метали й коштовне каміння зважують. Описуючи стан збереження предмета, перелічують всі дефекти. Ціну зазначають, якщо предмет куплено.

На всіх предметах, занесених до Книги надходжень та Інвентарної книги, ставлять шифри. **Шифр** складається із *скороченої назви музею, номера в Книзі надходжень* (їх зазначають у чисельнику), скороченої назви відділу, де предмет зберігається, та інвентарного номера (зазначають у знаменнику).

Наприклад: НМІУ-127/А-835.

Будь-які старі шифри або інші позначення слід закреслювати. Шифр пишуть від руки тушшю або пензликом емалевою фарбою на зворотному боці предмета у певному місці: **для картин** – у лівому верхньому кутку на підрамнику, **для гравюр і малюнків** – на окантовці; **для скульптури** – на торцях; **на рукописах** – олівцем зліва; **на тканинах** – нашивають етикетку з шифром у лівому нижньому кутку; **на кераміці, дереві та виробах із каменю** шифр проставляють на піддоні олійною фарбою або тушшю з наступним покриттям лаком, **на меблях** – на зворотному боці емалевою фарбою; **на вогнепальній зброї** – з внутрішнього боку спускової планки, **на холодній зброї** – на держаку або підвішують картонну етикетку; **на шоломах** – з внутрішнього боку; **на металевих виробах** – емалевою фарбою із зворотного боку; **на природничо-історичних матеріалах** чіпляють ярлички з шифрами: **у гербаріях** – на кожному аркуші зліва,

на геологічних і палеонтологічних зразках – безпосередньо на них із зворотного боку, **на фотографіях** – на звороті у лівому нижньому кутку; до дрібних предметів підшивають ярлички; для **сипких тіл** (зерна, злаків тощо) шифри ставлять на упаковці.

3) **Каталогізація**. Це – складання списків, або каталогів, найцінніших музейних предметів. У каталогах зазначають назву твору, автора, сюжет, матеріал, розмір, рік створення. Каталоги виходять друком і дають уявлення про музейні фонди країни. Надалі передбачається створення і публікація каталогів усіх музеїв незалежно від їхнього профілю.

4) Створення **науково-довідкового апарату** розглянемо окремо з огляду на важливість цього облікового етапу.

Облік музейних фондів – це встановлення точних відомостей і предметного опису усіх пам'яток, що перебувають у музеї. Облікування музейних пам'яток необхідне для того, щоб систематизувати ці пам'ятки та згрупувати їх за чіткими критеріями.

Облік музейних цінностей відбувається у **три етапи**: *первинна реєстрація (прийняття на баланс), інвентаризація та каталогізація*.

Первинна реєстрація – це прийом й ідентифікація нових пам'яток, котрі надходять у музей шляхом археологічних розкопок, подарунків меценатів, придбання на аукціоні, передачею органами внутрішніх справ та прикордонного митного контролю тощо.

Передача пам'ятки на довічне зберігання у музей документально оформляється – складається спеціальний **Акт прийняття**, в якому фіксується чітка експертна (мистецтвознавча) характеристика пам'ятки та подаються відомості про особливості її надходження у музей.

Нова пам'ятка передається у відділ опрацювання нових надходжень, де на неї складається **інвентарна картка**, або так званий паспорт пам'ятки. Цей паспорт містить вичерпну експертну інформацію про наукову чи мистецьку вартість цієї пам'ятки, умови чи історію її віднайдення та загалом зовнішній опис експоната. Текстова частина інвентарної картки експоната обов'язково доповнюється графічними схемами, обмірами та фотографіями конкретної пам'ятки.

Інформацію з інвентарної картки вносять також у спеціальну **«Книгу надходжень»** або в **локальну комп'ютерну базу інвентаризаційних даних музею**. Запис повинен містити назву пам'ятки та опис її зовнішніх ознак (для створених людиною

предметів при цьому обов'язково вказується матеріал, з якого виготовлено цей предмет, та відомості про техніку його створення), час та умови надходження у музей, стан збереженості. Скажімо, якщо у музей надходить твір мистецтва чи документ, його опис містить дані про автора цього твору, час, місце й умови його створення та сам опис твору. Якщо ж у музей потрапляє природний мінерал чи скелет доісторичної тварини, зазначається його назва і видова приналежність та вказуються обмірні розміри у такому порядку: висота, ширина, довжина, глибина, діаметр; окремо вказується вага предмета.

За зовнішніми ознаками пам'ятку у Книзі надходжень приписують до одного з відділів конкретної музейної установи. Детальніші наукові дослідження й експертні оцінки пам'ятки проводяться відповідно до наступних етапів фондосховищного обліку матеріальних цінностей.

Дещо відмінна процедура існує щодо первинного обліку експонатів, які передаються на зберігання й експонування в музей на чітко визначений відрізок часу. Такі предмети надходять у музей шляхом внутрішнього обміну експонатами між музеями з метою формування певної виставки чи вузькотематичної еспозиції; можуть на певний час з цією ж метою передаватися у музей родичами чи нащадками відомої особистості, колекціонерами, приватними власниками. Для цієї групи експонатів у кожному музеї існує спеціальна *Книга тимчасового зберігання* (та відповідна комп'ютерна база даних). Процедура інвентарного опису тимчасово переданих експонатів за методикою і змістом аналогічна вищеописаній процедурі первинного обліку надходжень на постійний баланс музейної установи.

Інвентаризація (кодифікація) – це наступний етап обліку отриманих пам'яток та розподілу їх у системі фондосховищ музейної установи. Для того, щоб оперативно відшукати якусь окрему пам'ятку серед тисяч їй подібних, щоб не виникало плутанини, кожному експонатові музею присвоюється власний інвентарний номер (код).

Методики інвентаризації різносутнісних пам'яток мають незначні відмінності. Зокрема, у музей може надійти як одиничний предмет, так і ціла колекція предметів одного типу. Предметна інвентаризація полягає у присвоєнні певному предметові порядкового номера із занесенням у відповідну Інвентарну книгу. Якщо ж працівник

фондосховища опрацьовує цілу колекцію предметів (наприклад скарб золотих і срібних монет епохи Римської імперії), то в Інвентарну книгу занотовується опис колекції та присвоюється їй окремий інвентаризаційний шифр.

В Інвентарних книгах музейних установ України історично прийнята така *схема інвентарної кодифікації експонатів*:

- шифр складається із скороченої назви (аббревіатури) музею,
- у чисельнику вказується номер пам'ятки, присвоєний їй у Книзі надходжень,
- а нижче під рискою (тобто у знаменнику) записується шифр відділу фондосховища, у який цю пам'ятку помістили на зберігання, та вказується її інвентарний номер (порядковий номер Інвентарної картки).

Основна *мета інвентаризаційної діяльності* працівників музею полягає в тому, щоб систематизувати сукупність різносутнісних матеріальних цінностей, структурувати їх за чіткими генетичними й класифікаційними критеріями та правильно розподілити за тематичними відділами. До того ж необхідно звести до спільного знаменника усі вихідні дані про матеріальні цінності, які зберігаються в цій установі.

Обліково-фондова документація музею має зберігатися у спеціальних приміщеннях і вогнетривких шафах, доступ строго обмежений.

Далеко не всі пам'ятки, що надходять на постійне зберігання у музей, перебувають у задовільному стані. Фактор часу, стихійні пошкодження або недбале поводження людини нерідко псуєть вигляд (якість) пам'ятки. Зрозуміло, в такому стані зберігати, а тим паче експонувати таку пам'ятку недоцільно. Після інвентаризації пошкоджені пам'ятки направляються на реставрацію. Поточна незначна реставрація здійснюється, як правило, власними силами музею, оскільки у кожному музеї функціонує окремий реставраційний підрозділ (майстерня). Масштабна наукова чи художня реставрація вимагає високої кваліфікації і визнаного таланту реставратора. Реставратори такого високого рангу працюють у спеціальних міжнародних та регіональних реставраційних центрах, кожен з яких обслуговує десятки й сотні різноманітних музеїв. У нашій державі ці функції виконує Національний науково-дослідний реставраційний центр (м. Київ), а також його філіали у містах Львові, Одесі та Харкові.

Вивчення музейних фондів (науково-дослідна робота в музеї) – це пошуково-наукова діяльність з атрибуції, класифікації, систематизації й інтерпретації музейних пам'яток.

Після того, як пам'ятку занесено до реєстру музейних цінностей, коротко описано, кодифіковано й віднесено до одного з відділів музею, науковці цієї установи можуть приступати до її детальнішого дослідження. Цей етап музейної діяльності отримав назву «вивчення», або «каталогізація музейних фондів».

Каталогізація – це підсумовуючий та найважливіший етап обліку й оцінки матеріальних цінностей музейної установи. До того ж клопітка наукова діяльність, яка вимагає від музейних працівників спеціалізованих фахових знань, високої кваліфікації й експертного досвіду. Найважливіша мета каталогізації полягає у пошуку й зборі вичерпної інформації про ту чи іншу пам'ятку, вивчення її в контексті подібних пам'яток, створення колекцій з метою подальшого експонування й широкої популяризації.

Процес каталогізації передбачає спеціалізовані наукові розвідки, пошуки, порівняння, експертні оцінки автентичності й приналежності експонату. Якщо це твір мистецтва, необхідно з'ясувати епоху його створення, ідентифікувати мистецькі стиль і школу, спробувати знайти відповідь на запитання, хто міг бути автором цього твору. Якщо це стародавня кераміка, необхідно за археологічними атрибутами місцезнаходження і шляхом порівняльного аналізу з аналогічними чи схожими ідентифікованими пам'ятками з'ясувати її культурну приналежність (доба трипілля, Черняхівська культура тощо), ужиткове призначення чи сакралізований зміст та ін. Якщо ж музей отримав стародавній документ чи стародрук, необхідно провести комплекс історичних, документознавчих та джерелознавчих досліджень, лексикографічний аналіз і чимало інших дослідницьких процедур, щоб розшифрувати цю пам'ятку та з високим ступенем достовірності встановити історію її походження, авторство й події, що передували часу надходження цього експоната в музей.

Робота із формування музейних каталогів – це справжній творчий пошук, породжений споконвічним прагненням людини «докопатися» до суті унікальних і дивовижних предметів та об'єктів, що її оточують.

Систематична наукова каталогізація природних, історичних і мистецьких старожитностей налічує понад два сторіччя. За цей період ученими-музеєзнавцями накопичено величезну спадщину

попередніх епох та набуто значний досвід вивчення музейних експонатів. Комп'ютеризація музейних фондів значно прискорила всі роботи з облікової документації й каталогізації. На початку ХХІ ст. створено потужні електронні бази даних, які містять інформацію про десятки мільйонів експонатів, музеї щорічно обмінюються інформацією про нові знахідки та її дослідження, щороку видають тисячі нових наукових та науково-популярних каталогів, активно популяризують науку й мистецтво.

У західних музеях відвідувачі з дослідницькою чи просто пізнавальною метою використовують інвентаризаційні каталоги фондосховищ музею для того, щоб за допомогою спеціальних комп'ютерних баз даних отримати вичерпну текстову, графічно-обмірну та фотоілюстративну інформацію про ту чи іншу пам'ятку незалежно від того, чи вона представлена в експозиційних залах, чи зберігається у спеціальних закритих для відвідування фондосховищах.

В Україні також створена єдина інформаційна **база даних Національного музейного фонду**. У ній міститься інформація про всі найвидатніші експонати українських музеїв. Адже на завершальній стадії процесу каталогізації нової визначної пам'ятки кожен український музей зобов'язаний за уніфікованою методикою заповнити її Науковий паспорт та вислати його у Національну науково-довідкову базу музейного фонду.

Сьогодні в нашій державі створюються перші загальнодоступні бази даних про національні музейні збірки (див., напр., сайт Музейний простір України), а також в мережі Інтернет відкрито декілька віртуальних музеїв та віртуальних експозиційних галерей реально діючих музеїв. Однак за рівнем комп'ютеризації, публічності й доступності інформації про музейні скарби держави Україна ще значно відстає від сусідніх країн Європейського Союзу.

Науково-дослідна робота в музеї – важливий напрямок діяльності українських музеїв національного, державного та обласного статусів. Ця діяльність передбачає обробку й уведення у науковий та загальнокультурний обіг матеріальних і нематеріальних об'єктів музейної спадщини. Результати науково-дослідної роботи знаходять висвітлення у різних формах, передусім в організації нових експозиції і виставок. Вагомим результатом наукової діяльності музею є публікація збірок наукових праць, каталогів його колекцій і

путівників. Це важливий елемент наукового й публічного іміджу та авторитету музейної установи.

Завдяки науково-дослідній роботі окремі музеї нашої країни визнано світовим співтовариством як авторитетні центри у вивченні профільних наук, вони виступають співorganizаторами престижних міжнародних наукових конференцій, експедицій та публікацій фундаментального характеру.

Збереження музейних фондів – це забезпечення фізичної схоронності музейних предметів шляхом оптимально обраних режиму і системи збереження. Основні положення з організації збереження музейних пам'яток зафіксовані в державних нормативних документах, які обов'язкові для всіх музеїв. Однак у кожному музеї існує своя специфіка, що залежить від складу, структури й обсягу фондів, характеристик музейного будинку.

Для збереження музейних фондів найважливішим фактором є режим фізичного збереження, що складається з різних складових (волого-температурний і світловий режими, боротьба з забрудненням повітря, мікрофлорою та ін.). Оптимальними для приміщень музею є температура повітря від +12 до +18 °С та відносна вологість від 55 до 70% при добових коливаннях не більше 5%.

Впродовж останніх десятиріч у музейній практиці набула поширення система відкритого збереження музейних експонатів, яка покликана задовольняти інтерес відвідувачів до колекцій. Складнощі зі збереженням предметів, що виникають при цьому (наявність світла, шкідливі спалахи фотокамер, механічні пошкодження, інвазія шкідливих газів та запахів, коливання волого-температурного режиму, викликані присутністю відвідувачів), можна вирішити лише з використанням відповідного устаткування, з ретельним дотриманням режиму збереження і з наявністю необхідної площі.

5. Науково-довідковий апарат музеїв. *Науково-довідковий апарат* потрібний в музеях для систематизації колекцій, підготовки пам'яток до експонування, для використання їх в науковій і освітній роботі. Для наукової роботи з колекціями самих лише даних інвентаризаційного обліку не досить, тому передбачено створення системи різноманітних **картотек**. Картотеки сучасних музеїв різноманітні і їх класифікують у три групи:

- загальна класифікація (за хронологічною, географічною, етнічною, авторською належністю, імення ознака, соц.належність);
- предметна;

- тематична.

Найпоширеніші серед них такі: 1) топографічна, 2) інвентарна, 3) систематична, 4) тематична, 5) предметна, 6) хронологічна, 7) іменна, 8) географічна та ін.

Топографічну картотеку складають у музеях усіх профілів. На кожний предмет музейного фонду заводять картку, де зазначають назву пам'ятки, її місцезнаходження (в експозиції чи у фондах), будь-яке переміщення. Для зручності користування картки розташовують в алфавітному порядку. Різновидом топографічних картотек є описи предметів, що знаходяться в кожній одиниці музейних меблів.

Інвентарна картотека містить досить повні відомості про кожен предмет, записаний в Інвентарній книзі. У картці, крім опису предмета, вміщують його фотографію або рисунок. Форми інвентарних карток у музеях різних профілів різні – залежно від характеру пам'яток. У деяких музеях складають ще науково-інвентарні картки, у яких вміщують результати досліджень.

Систематична картотека передбачає опис музейних предметів і їх систематизацію за певним принципом для зручності наукової роботи з ними. Наприклад, картки, складені на археологічні матеріали, систематизують за історичними епохами, археологічними культурами, місцями розкопок та іншими ознаками.

Тематичну картотеку складають на музейні пам'ятки за певними темами. Мета її – поглиблення та наукова розробка експозиційних тем. У таких картках містяться відомості про музейні експонати з різних джерел, причому ці відомості у подальшому доповнюються.

Предметну картотеку складають на найбільш цінні і цікаві історичні, етнографічні, археологічні, художні, технічні та інші експонати.

Хронологічна картотека передбачає систематизацію предметів за датами подій. Картки складають на різні історичні та інші пам'ятки, які потім систематизують за соціально-економічними формаціями та відповідними темами в хронологічному порядку. Такі картотеки використовують в історичних, краєзнавчих та інших музеях.

Іменну картотеку складають на видатних діячів науки, культури, мистецтва, полководців, героїв та інших уславлених або визначних людей. Така картотека дуже важлива для історичних,

краєзнавчих, меморіальних та інших музеїв. Дані її систематизовані у довідкових картках.

Географічна картотека дає уявлення про музейні колекції у зв'язку з географічною номенклатурою і допомагає скласти характеристику тих або інших географічних районів. Вона важлива для музеїв природничо-історичного, історичного та краєзнавчого профілів.

Складають ще ілюстративну та інші види музейних картотек — залежно від специфіки колекцій та характеру наукової й освітньої роботи.

Форма всіх карток науково-довідкового апарату, як правило, **стандартна**, за типом бібліотечних (12x7,5 см) або розміром, що становить половину звичайного аркуша паперу. Крім того, музеї (здебільшого історичні та краєзнавчі), які наглядають нерухомі великі пам'ятки (поселення, кургани, храми, історичні будівлі тощо), складають на них відповідні **паспорти** – на пам'ятки археології, історії, архітектури.

СЕМІНАР 7.

Зберігання музейних колекцій, їх консервація та реставрація

1. Зберігання музейних фондів, його значення і сучасна організація.
2. Консервація і реставрація музейних колекцій.

✓ Законспектувати тезово: 2018, Купрієнко С. Онлайн музей? За посиланням:

https://www.academia.edu/35997748/%D0%9E%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_An_online_museum?email_work_card=title

1. Скус О. В. Основи історичного музеєзнавства. – Умань: ПП Жовтий, 2011. – 96 с.
2. Архівістика: Термінолог. словник / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; Авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський та ін. – К., 1998. – 106 с.
3. Архівознавство: Підручник для студентів іст. ф-тів вищ. навч. закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 356 с.

4. Заремба С. З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / НАН України; Центр пам'яткознавства. – К., 1995. – С.3 69-419.
5. Климова К. Документи Національного архівного фонду в музеях України: принципи класифікації та обліку // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1996. – Т.1. – С. 13-20.
6. Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці. – К., 2001. – 228 с.
7. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство / На матеріалах музеїв Української РСР. Курс лекцій. – К.: Вища шк., 1980. – 120 с.
8. Музееведение. Музеи исторического профиля: Учебное пособие для вузов по спец. «История» / Под ред. Г. К. Левыкина, В. Хербста. – М.: Высш.шк.: 1988. – 431 с.
9. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 612 с.
10. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р. // Відомості ВР України. – 1995. - №25 – Ст 191.
11. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
12. Хрестоматія з архівознавства: Навч. посіб. для студ іст. спец. вищ навч. закл. / Упоряд.: Г. В. Боряк та ін. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003.
13. Шевченко С. І. Етнографічне музеєзнавство: Конспект лекцій. – Кіровоград, 2002.
14. Якубовський В. І. Музеєзнавство. Підручник. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2010. – 352 с.
15. Вайдахер Ф. Загальна музеологія / Переклад з німецької Х. Назаркевич, О. Лянг, В. Лозинського. – Л.: Літопис, 2005.

1. Зберігання музейних фондів, його значення і сучасна організація. Для зберігання колекцій від псування і руйнувань у приміщеннях музею створюють *певний режим зберігання*. Першою умовою його є забезпечення музейних колекцій просторими, світлими, теплими і сухими приміщеннями, де є опалення, електричне освітлення, водопровід, вентиляційна система, спеціальні меблі. Фондові приміщення мають водночас бути науковими лабораторіями, які забезпечували б не лише добру збереженість пам'яток, а й належні умови для роботи з ними.

Важливим фактором у режимі зберігання колекції є забезпечення *рівномірної температури і певної вологості* в музейних

приміщеннях, адже коливання призводять до розширення і стискання матеріалів, а отже – до руйнування речей. Висока температура особливо небажана для паперових документів, виробів із дерева, воску, парафіну, тканин, для одягу, килимів тощо. Низька температура згубна для олов'яних виробів, скульптури та ін. Нормальною для музейних приміщень є температура повітря в межах від + 12 до +18°C, а відносна вологість – від 55 до 70% при добових коливаннях не більших за 5%. Температуру і вологість у музейних приміщеннях вимірюють термометрами, гігрометрами, гігрографами або психрометрами, які розміщують, як правило, біля входу у зали. Двічі на добу показання цих приладів заносять до спеціального Журналу реєстрації умов зберігання. При надмірній сухості повітря у приміщенні його звожують, розставляючи відкриті посудини з водою, при підвищеній вологості посилюють опалення і провітрювання. Важливим фактором режиму зберігання є **світло** (природне і штучне). Світло потрібне для огляду експонатів, але воно згубно впливає на більшість пам'яток. Особливо шкідливі прямі сонячні промені та яскраві освітлювальні прилади. Вони руйнують насамперед матеріали органічного походження – природні колекції, тканини, дерево, папір, шкіру тощо. З метою створення нормального світлового режиму зберігання в експозиційних залах і фондових приміщеннях вікна забілюють крейдою, обладнують їх шторами, використовують матові абажури на освітлювальних приладах, вживають інших заходів для захисту поверхонь пам'яток від прямих променів сонця та яскравого штучного освітлення.

Важливим фактором зберігання є **повітряний режим** в музеях. Забруднене газами і пилом повітря руйнує пам'ятки. Тому всі приміщення систематично очищають за допомогою різних вентиляційних установок. Колекції тканин, одягу, килимів, хутра, крім того, двічі на рік виносять із приміщень і провітрюють.

Режим зберігання музейних колекцій передбачає також **боротьбу з шкідниками рослинного і тваринного походження**. До 70 видів їх загрожує фондам музеїв. Це бактерії, гриби, мохи, комахи, жучки тощо, які точать дерево, вовну, хутра, папір, картини, різні предмети побуту, музейні меблі. Для боротьби з ними приміщення систематично провітрюють, а пам'ятки періодично обробляють відповідними хімікатами в дезінфекційних камерах.

Обережне поводження з колекціями та обсерігання їх від механічних впливів і руйнування – також неодмінна умова збереження музейних фондів.

Як зазначалося вище, очолює охоронну роботу в музеї головний хранитель фондів. У нього зберігається вся документація про матеріали, які надійшли до музею, – акти, Книга надходжень, Інвентарна книга, колекційні описи, інвентарні картки і паспорти. Він дбає про стан музейних колекцій в експозиції і в фондах, реєструє температурний режим і режим вологи, помічені порушення, веде Журнал умов зберіганя і Журнал переміщення колекцій. В обов'язки хранителя фондів входить також забезпечення встановленої системи зберіганя і організація збереження різних видів пам'яток.

2. Консервація і реставрація колекцій. Важливими складовими фондової роботи є консервація і реставрація музейних колекцій. Консервація спрямована на збереження пам'яток в існуючому стані, реставрація передбачає відновлення первісного вигляду. Роботи з консервації і реставрації провадилися в окремих великих музеях світу уже давно – в ХІХ – на початку ХХ ст., проте здебільшого здійснювали їх не фахівці, через що наслідки часто були протилежні – пам'ятки руйнувалися й гинули. Сучасні досягнення науково-технічної революції створили можливість організувати цю роботу на науковій основі. Сьогодні до неї залучено різних фахівців – фізиків, хіміків, біологів, інженерів та інших. В Україні створено багато спеціальних майстерень для реставрації пам'яток архітектури, монументального мистецтва, картин тощо.

Та поточна робота з консервації і реставрації різних колекцій може і повинна провадитись в музеях, отже, працівникам музеїв потрібно знати основи її. За **хімічним складом колекції** поділяють на три основні групи: органічного, неорганічного і мішаного походження. Основними руйнівними силами для них є вода, повітря, світло. Розмаїтість музейних колекцій потребує різних методів консервації та реставрації. Спинимось на методах консервації і реставрації найпоширеніших груп музейних колекцій: виробів з металу, кераміки, каменю, скла, дерева, кості; документів і фотографій; монументального і станкового живопису; тканин, шкір та хутра.

Група металевих виробів у музейних фондах досить численна (особливо в музеях історичного та краєзнавчого профілів) і представлена різноманітними виробами: знаряддя праці, зброя,

предмети побуту, прикраси тощо. На них шкідливо впливають волога, гази (сірководень, аміак, сірчистий та ін.), пил, викликаючи корозію (патину, іржу), а іноді й зовсім руйнуючи. Найкращі умови для них: температура від 4-18 до +20°C, відносна вологість повітря – 50%. Найпоширенішими способами консервації та реставрації металевих виробів є механічне і хімічне очищення їх з наступним закріпленням.

Золоті й платинові вироби (представлені в музеях ювелірними або нумізматичними пам'ятками) малочутливі щодо впливу зовнішнього середовища, але вони м'які і тому часто бувають в сполуках з іншими металами (міддю, сріблом, залізом), які окислюються. Щоб очистити такі вироби, їх миють у теплій воді з нейтральним (господарським) милом або протирають в бензині чи ефірі з наступним промиванням дистильованою водою і просушуванням у сушильній шафі. Крейду і мазі застосовувати не можна. **Срібні вироби** зустрічаються в музейних колекціях частіше, ніж золоті. Вони чутливіші до зовнішніх впливів, особливо до кислот: азотна їх розчиняє, з сірчаною і соляною вони утворюють сполуки. Негативно діють на срібло аміак (забруднювач повітря) і хлор (забруднювач ґрунтових вод), які перетворюють його у м'яке, сіре, крихке, рогове срібло. Очищують срібні вироби так само, як і золоті, – промиваючи в теплій воді з милом або мурашиною кислотою, яка має властивість руйнувати окисли і відновлювати срібло. Матові поверхні обробляють сукниною. Пил знімають – м'якою ганчіркою, пензликом або хустром.

Мідні й бронзові вироби набагато поширеніші за золоті та срібні, до того ж мідь – історично перший використаний людиною метал. В музейних колекціях вироби з міді і бронзи – це зброя, інструменти, церковні предмети, твори декоративного мистецтва, скульптури, прикраси тощо. Вони дуже чутливі до хімічних впливів, у вологому середовищі окислюються з утворенням зеленого нальоту на поверхні. Під дією хлору на них з'являється дика патина, яка перекидається й на сусідні предмети. Окислююче діють і жирні кислоти. Для збереження мідних і бронзових виробів повітря підтримують сухим і чистим, беруть їх лише очищеними від жиру руками, чистять 10-процентним розчином сірчаної кислоти з наступним кип'ятінням у дистильованій воді, просушуванням у сушильній шафі та парафінуванням.

Предмети з олова в музейних колекціях нечисленні. В давнину олово цінувалося нарівні з золотом і сріблом завдяки своїй властивості не розчинятися у воді й рослинних кислотах, а також тому, що за зовнішнім виглядом нагадувало срібло. Проте в чистому виді олово майже не трапляється, а його домішки підпадають різним впливам. Руйнує олов'яні вироби низька температура. При температурі нижчій від + 18°C починається так звана «олов'яна чума» – утворюються сірі плями на поверхні, а потім метал повністю перетворюється на порошок. З появою таких плям предмети слід негайно ізолювати і рятувати кип'ятінням їх у чистій воді протягом години в посудині з дерев'яними прокладками.

Свинцеві вироби відомі з глибокої давнини, але значного поширення не набули, оскільки свинець м'який важкий метал, не стійкий проти зовнішніх впливів. У музеях зустрічаються свинцеві монети, печатки, декоративні предмети або будівельні деталі. На свинець шкідливо впливає багато кислот: азотна його розчиняє, оцтова, сірчана і соляна руйнують зовнішню поверхню. Під дією повітря і кисню на свинцевих виробах з'являється біла плівка (вона є на всіх давніх предметах). Тож свинцеві вироби не можна зберігати у шафах з дубових і хвойних порід дерев, їх рекомендується тримати в скляних посудинах з щільними кришками. Реставрувати свинцеві вироби можуть лише фахівці.

Залізні предмети численні в музейних колекціях, оскільки залізо – один з найпоширеніших здавна металів. З нього, зокрема, виготовляли багато різних виробів, знарядь праці. Залізо руйнується під дією води (від сполучення його з киснем утворюється іржа, яка швидко проникає в глиб предмета), хлору (утворюється хлористе залізо та продукти його розпаду), а також кислоти і солей, що містяться в землі і ґрунтових водах. Для очищення і консервації залізних виробів їх миють у гарячій воді, додаючи 10-процентний розчин аміаку, або певний час тримають у спирті чи денатураті. Очищені вироби покривають парафіном або вазеліном. Нині для реставрації залізних виробів використовують також електрохімічний (засипання залізного виробу гранульованим цинком і заливання 15-процентним розчином їдкого натру з наступним промиванням у дистильованій воді, просушуванням у сушильній шафі і парафінуванням у гарячому стані) і хімічний (сірчаною або соляною кислотами з додаванням 1-процентного інгібітор а з наступним промиванням, просушуванням і покриттям 5-процентним розчином

полівініл-бутералю) способи. Крім того, застосовують механічне очищення — дрібними напилками, наждаком, щітками. Для закріплення залізних виробів використовують клей БФ-4, БФ-6, 3-5 - процентний розчин полівінілбутералю.

Кераміка – одна з найбільших груп пам'яток в історичних і краєзнавчих, а також художніх і меморіальних музеях. В музейних колекціях зберігаються вироби з випаленої та невипаленої глини: кухонний, столовий, декоративний посуд, світильники, статуетки, плитки, кахлі, архітектурні деталі тощо. Давні керамічні вироби часто вкриті пилом, кіптявою, патиною. Пил і кіптяву змивають у воді щітками, а від патини очищають вилуговуванням (зволожують поверхню предметів змоченими у воді тампонами) або 10-процентним розчином соляної кислоти з наступним промиванням виробів у воді і просушуванням на повітрі. Керамічні вироби дуже крихкі, тому їх слід зберігати на спеціальних стелажах, підставках (триніжках), у ящиках, гніздах (тарілки на ребрі), не нагромаджуючи один на одного. Розбиту кераміку склеюють різними способами: 1) сумішшю вапна з яєчним білком і доданням товчених черепків; 2) сиром, змішаним з нашатирним спиртом; 3) розчином желатину в оцті (три частини желатину на десять частин оцту); 4) желатином з доданням формаліну; 5) сумішшю столярного клею з гіпсом; б) казеїновим клеєм. Останнім часом широко використовують клеї БФ-2, БФ-4, БФ-6, ПВА-М та 5-процентний розчин полівінілбутералю у спиртобензолі. Реставрацію давнього посуду здійснюють лише фахівці: вони догіпсовують частини, що не збереглися, і поновлюють їх первісний вигляд.

Предмети з каменю в музеях –це знаряддя праці, зброя, хатні речі, посуд, скульптура, архітектурні деталі тощо. Глибокої давнини усе це виготовляли з різних видів каменю – кременю, кварцу, базальту, граніту, нефриту, вапняку, мармуру, малахіту та ін. Окремі види каменю (так звані м'які) дуже чутливі до кислот і механічних пошкоджень. Очищають вироби з каменю щітками, ганчірками, пензлем, пилососом або промивають водою з нейтральним милом. Патину знищують вилуговуванням за допомогою фільтрувального паперу. Відбиті частини скріплюють і склеюють парафіном (нагрітим до 125°C, занурюючи в нього розігрітий кам'яний виріб), шелаковою смолою, желатиновим клеєм (2 - 5-процентним розчином, нагрітим до 60 - 80°C з доданням 40-процентного розчину формаліну), целюлозою. Великі предмети склеюють замазкою з каніфолі і воску

(для м'якого каменю беруть дві частини воску і одну каніфолі, для твердого – порівну). Великі мармурові речі склеюють цементом.

Вироби із скла, фарфору і фаянсу нечисленні в історичних і краєзнавчих музеях, частіше вони зустрічаються в художніх. Скляні вироби бережуть від механічних пошкоджень, а також від вологи (від неї скло деяких сортів мутнішає), високої температури (від неї скло лопається або тріскається), низької температури (вона спричинює крихкість скла). Крім того, вода і вуглекислота діють на луги, що містяться у склі, і призводять до розшарування його поверхні, створюючи райдужну патину (здебільшого на стародавніх виробах). Таку патину можна зняти і поновити первісний колір скла кип'ятінням виробів у воді, в яку поступово додають однопроцентний розчин оцтової або лимонної кислоти для нейтралізації процесу. Можна промивати скляні вироби однопроцентним-розчином сірчаної або мурашиної кислоти. Дзеркальні вироби очищають розведеною у воді крейдою з доданням денатурату або кількох крапель олії. Розбиті скляні і фарфорові вироби склеюють желатиновим клеєм, канадським бальзамом, розчиненим у бензолі, клеєм БФ-4, БФ-6 і ПВА.

Виробів з дерева в музеях чимало (знаряддя праці, посуд, меблі, скульптура, музичні інструменти тощо). Їх бережуть передусім від висихання і від надмірної вологості. Свіже дерево містить понад 50% води, сухе – 8 - 10%. Висихаючи, вироби з нього стискаються, а від вологи розбухають, що призводить до руйнування їх. Щоб запобігти цьому, у всіх музейних приміщеннях слід підтримувати наперед визначену рівномірну температуру, вологість – 60-70%, дотримуватись умов акліматизації при переміщенні виробів. Предмети, які погано збереглися, слід просочувати гарячим парафіном. Консервацію дерев'яних виробів провадять 2-процентним розчином полівінілбутералу або 5-процентним спиртовим розчином клею БФ. При появі плісені вироби виставляють на 15- 20 хвилин (через скло на 1 - 2 години) під сонячні промені. Дезинфікують 3-процентним розчином формаліну. Предмети, уражені жуком-точильником (шашіль), дезинфікують у парі чотирихлористого вуглецю або хлорпікрину (роботу виконують фахівці у спеціальній камері). Підклеюють дерев'яні частини клеєм БФ, ПВА-М або столярним клеєм (з доданням формаліну).

Кістяні вироби зустрічаються в музеях у вигляді знарядь праці, зброї, предметів побуту і мистецтва. Для них шкідливі коливання температури і вологи, а тому їх зберігають у зашкленних шафах,

оберігають від прямих сонячних променів, підтримуючи температуру в приміщеннях від +14 до + 15°C, а вологість 55 - 60%. Промивають такі експонати водою з нейтральним милом. Давні предмети слід просочувати гарячим парафіном, склеювати риб'ячим клеєм, БФ, ПВА-М або желатином.

Документи і фотоматеріали – найчисленніші пам'ятки майже в усіх музеях. Зберігання і консервація документів мають свої особливості. Насамперед для них потрібні постійні температура і вологість (50-60%). Шафи, де вони зберігаються, щоденно слід провітрювати, протирати їх ганчіркою з дезинфектором, раз на рік проводити глибоке прибирання з обробкою меблів 3-процентним розчином формаліну, оберігати від сонця і світла. Найцінніші експонати тримають у приміщеннях з північною орієнтацією, обов'язково у зачинених шафах. Якщо на цих предметах з'явилася пліснява, їх виносять під сонячні промені на 10-15 хвилин. Зберігають документи між аркушами, просоченими формаліном. Дезинфекцію і реставрацію провадять тільки фахівці.

Архівні документи зберігають особливо старанно. Кожний з них тримають в окремій папці, дрібні – в конвертах. Для підклеювання документів використовують спеціальний клей (борошна – 5 г, води — 2 см³, желатину – 1,5 г, гліцерину – 2 см³, формаліну 10-процентного – 5 см³). Дезинфекцію і реставрацію архівних документів здійснюють тільки фахівці.

Фотоматеріали зберігають в окремих приміщеннях, також з постійними температурою і вологістю. Негативи тримають у коробках і гніздах шаф у вертикальному положенні, відбитки — у конвертах або наклеєними на картон.

Консервація і реставрація **творів живопису** також мають свою специфіку. При цьому, зрозуміло, вимоги до умов зберігання творів монументального і станкового живопису неоднакові. Це залежить від основи, на яку вони нанесені.

Руйнують твори монументального (настінного) живопису механічні впливи, викликані, в свою чергу, іншими, зокрема природними, факторами (деформація стін, осідання фундаменту, вологість, різниця коефіцієнтів розширення стін і штукатурки при різких коливаннях температури, пліснява, мохи та ін.) Щоб зберегти твори настінного живопису, треба, отже, дбати про стан стін будівлі (не допускати набрякання штукатурки, розшарування фарб та ін.), про стан покрівлі, водостоків, робити навіси і щити, забезпечувати

добру вентиляцію і постійний температурний режим, не допускати дії прямих сонячних променів (забілювати вікна крейдою або завішувати шторами), захищати від забруднення комахами і пилом, підтримувати чистоту всередині і ззовні будівлі, запобігати утворенню плісені на стінах. Реставрацію цього виду живопису здійснюють фахівці з реставраційних майстерень.

Твори *станкового живопису* – це зображення фарбами на дереві, полотні, папері, картоні, металі (мідь, цинк), шовку, шкірі, замші, слоновій кості, рідше на шифері, фарфорі, склі. Отже, крім запобігання псуванню фарб, в цьому разі слід запобігати руйнуванню різномірної основи художнього твору. Для творів станкового живопису шкідливі підвищена вологість (спричинює розширення дерева, набухання волокон полотна, окислення металів, пожовтіння олії, появу плісені, псує лаки), надмірна сухість (утворюються тріщини у дереві, обсипаються ґрунт і фарби), яскраве світло (вицвітають органічні фарби, змінюються мінеральні), пил, кіптява (вони забруднюють пам'ятки), комахи та інші шкідники, які руйнують дерево, папір, шкіру та інші матеріали.

Правильне зберігання станкового живопису передбачає підтримання в приміщеннях температури від +10 до +18°C взимку та від +15 до +25°C влітку і вологості 55-65%. При переміщеннях пам'яток слід додержувати правил акліматизації. Зберігати картини краще застиснутими, а із зворотного боку їх краще обтягнути тканиною або картоном. Щоб захистити картини від механічних впливів (ударів, поштовхів, струсів), із зворотного боку рам прикріплюють гумові пробки або подушечки. Підвішують картини на штатах, шнурах або дротах, залишаючи простір між картиною і стіною для вентиляції. Дезинфекцію і реставрацію творів живопису можуть виконувати лише фахівці.

Ретельно слід зберігати *акварель, пастель, графіку*. Для них особливо важливі температурний і світловий режими. У фондах їх зберігають у темряві, а експонують при штучному освітленні (або виставляють не більш як на 2-3 місяці) в приміщеннях із шторами. Для виклеювання паспарту використовують пшеничний або рисовий крохмаль з доданням дезинфектора. Всі ці пам'ятки зберігають і експонують лише застиснутими.

Вироби з тканин становлять значну частину музейних фондів. Це одяг, прапори, килими (різних епох і народів) тощо. Тканини бувають різного походження: тваринного (вовна, шовк), рослинного

(льон, бавовна) і синтетичного (штучні тканини). Зрозуміло, що умови їх зберігання різні, тому зберігають їх за видами. Загальними вимогами є затемненість приміщень, сталі температура (+15 - +18°C) і вологість (55-65%). Двічі на рік одяг слід просушувати і чистити на повітрі. Плісняву знищують, витримуючи під прямими сонячними променями протягом 10-40 хвилин. Зберігають зразки тканин у коробках (давні і ветхі – між склом), одяг – у комодах або на вішалках у спеціальних зачинених шафах, прапори – накрученими на древко у спеціальних чохлах. Килими накривають на фанерні вали діаметром 25 см. Від шкідників захищають, пересипаючи тютюном, нафталіном, камфорою. Забруднені бавовняні тканини миють дуже обережно у теплій воді нейтральним милом, поживклі тканини відбілюють, вивішуючи на осонні. Чистять тканини і одяг фахівці. Для дезинфекції використовують хлорпікрин, формалінову пару, окис етилену, ціанисту кислоту.

Вироби з хутра і шкіри зберігають так само, як і тканини. Приміщення часто провітрюють. Вироби тримають у пакетах із глянцевого паперу, просоченими (від пошкодження міллю) розчином у бензині евланом. Поживкле хутро відбілюють, вивішуючи на осонні. Для пом'якшення пересохлої шкіри її протирають яєчним жовтком з гліцерином або рициновою олією, а також ланоліном. Забруднені шкіряні предмети промивають і висушують натягнутими на спеціальні дошки. Закріплюють давні шкіряні вироби 2-процентним розчином полівінілбутералу.

Для консервації і реставрації природничих колекцій – антропологічних, зоологічних, ботанічних, геологічних та інших – потрібні особливі умови. Всі роботи здійснюють фахівці з урахуванням особливостей збірок.

СЕМІНАР 8.

Експозиційна діяльність музеїв

1. Експозиція, види її і сучасна організація.
2. Організація та принципи експозиційної діяльності.
3. Етапи організації музейної експозиції:
  - а) наукова концепція
  - б) складання тематично-експозиційних планів
  - в) підбір експонатів

- г) складання пояснювальних текстів
- д) монтаж експозиції
- е) відкриття й фіксування експозиції

ЛІТЕРАТУРА

1. Горелов М. И. Методические вопросы построения экспозиции в местных художественных музеях. – М., 1967. – 121 с.
2. Закс А. Б. Научная и охранная документация экспозиции (методическое пособие). – М., 1958. – 236 с.
3. Минц Н. В. Экспозиционные приемы и новые технические решения, применяемые в зарубежных музеях гуманитарного профиля. – М.: 1968. – 198 с.
4. Михайловская А. И. Музейная экспозиция – М., 1964 – 485 с.
5. Мезенцева Г. Г. Музеезнавство (на матеріалах музеїв Української РСР) Курс лекцій. – К.: Вища шк., 1980. – С. 83-98.
6. Музееведение. Искусство музейной экспозиции и техническое оснащение музеев / Под ред. А. Д. Тимрот. – М.: НИИК, 1985. – 134 с.
7. Музееведение. Музеи исторического профиля. Учебное пособие для вузов по спец. «История» / Под ред. К. Д. Левыкина, В. Хербста. – М.: Высш. шк., 1988. – С. 195-268.
8. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеезнавство: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – С. 178-285.
9. Юренева Т. Ю. Музееведение. – М.: Академический проект, 2003. – С. 427-468.
10. Якубовський В. І. Музеезнавство. Підручник. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2010. – С. 115-130.

1. Експозиція, види їх і сучасна організація. Музейні збірки накопичуються й систематизуються не лише з метою вивчення та централізованого зберігання. Найважливіші **функції** сучасних **музеїв**: *пізнавально-інформаційна, популяризаційна, навчально-просвітницька*. Всі ці функції реалізуються завдяки експозиційній діяльності музеїв.

Експозиційна діяльність – це ознайомлення відвідувачів з найцікавішими експонатами музею, розміщеними у певному логічному порядку, побудованому за хронологічним (еволюційним), географічним, етнокультурним чи предметно-тематичним

критеріями. Це основна складова музейної комунікації і підвалина для реалізації культурно-освітньої діяльності музею.

Термін «експозиція» (від лат. – виклад, опис) нині вживається щодо предметів, котрі виставлені на огляд за вітринами (музеїв, книжкових крамниць тощо). **Експозиція** – обличчя кожного музею, результат всієї його різноманітної діяльності. Будь-яка демонстрація виставлених предметів може бути названа експозицією, а виставлений предмет – **експонатом**. Та в сучасних музеях виставляють не просто предмети, а першоджерела знань (відповідно до профілю музею), їх демонструють за певною системою і з певною метою.

Музеєзнавство визначає експозицію музею як цілеспрямований науковий показ пам'яток матеріальної і духовної культури минулого й сучасності, побудований відповідно до профілю музею. В історії музейної справи експозиція пройшла довгий шлях розвитку.

Перші експозиції були **безсистемними, різнорідними**, являли собою здебільшого виставки раритетів і курйозів. Пізніше, на початку ХІХ ст., з'являються **систематичні** експозиції, де предмети розміщували за класифікацією наукових дисциплін (наприклад, у зоологічних музеях – за класами, рядами, родинами, родами і видами тварин). З другої половини ХІХ ст., у зв'язку з розвитком еволюційної теорії, створюються **типологічні** експозиції, хоч водночас не припиняється організація різнорідних, побудованих за різними ознаками. Наприклад, в археологічних музеях з'являються експозиції, побудовані за принципом матеріалу, – кам'яний, бронзовий, залізний вік, в етнографічних – за географічним або етнічним принципом тощо. В історико-побутових музеях на початку ХХ ст. оформився **ансамблевий** метод реконструкції житлових комплексів. У художніх музеях переважав декоративний принцип.

У радянський час ставлення до експозицій змінилося в зв'язку з посиленням виховної ролі музеїв. Починають створювати **цілеспрямовані** експозиції. Виникає **синтетичний метод** побудови їх. Він передбачав використання різноманітних видів джерел – речових, образотворчих, писемних та ін. Це було вже значним кроком уперед в експозиційній справі, хоч в цілому експозиції лишалися ще недосконалими, бо не розкривали закономірностей розвитку тих або інших явищ.

Канони та методики організації експозиційної діяльності музеїв залишалися незмінними впродовж ХХ ст. Сучасність вносить у

практику музейної справи низку інноваційних технологій, метою яких є посилення емоційного й пізнавального ефекту від відвідування музею, поширення новітніх засобів експозиційної анімації.

2. Організація та принципи експозиційної діяльності. Коротко охарактеризуємо традиційні (класичні) *принципи організації експозиційної діяльності* музею. Усі сучасні експозиції будуються за комплексно-тематичним принципом з урахуванням *хронологічного (еволюційного) та предметно-типологічного критеріїв*. Тобто експозиція окремого виставкового залу репрезентує певну історичну епоху та надає відвідувачам типологічно подібну групу пам'яток, експозиція всього музею – послідовну сукупність історичних епох та предметно-типологічних рядів пам'яток. Для прикладу: в історичному музеї пам'ятки матеріальної культури розподілені між залами-«епохами» та залами-«культурами»; в художньому музеї – за мистецькими епохами та географічними школами й напрямками мистецтва; в етнографічному музеї – за етногеографічними регіонами та типологічними групами предметів (писанки, кераміка, традиційне вбрання тощо).

Неокласична модель організації експозиційного простору музею. У групі ансамблевих музеїв (меморіальні, музеї-палаці, музеї-садиби, музеї-заповідники) дотримуються принципу побудови цілісних ансамблевих експозицій. Він передбачає збереження чи відтворення автентичної (реальної) обстановки життя й діяльності конкретної людини чи етносоціальної групи. Інакшими словами, в ансамблевих експозиціях зберігається чи відтворюється цілісний ансамбль музейних предметів зі зв'язками, що склалися між ними в домусейний період існування. При експонуванні природно-наукових предметів побудована за ансамблевим принципом експозиція називається «ландшафтна експозиція».

3. Організація експозиції – це процес добору та логічної наукової композиції експонатів, що складається з кількох технологічних етапів:

- 1) наукова підготовка експозиції;
- 2) складання її планів;
- 3) добір і виготовлення експонатів;
- 4) підготовка пояснювальних матеріалів;
- 5) оформлення і монтаж експозиції;
- 6) відкриття експозиції;
- 7) фіксація і подальше вдосконалення її.

За такою системою створюється нині експозиція будь-якого музею – незалежно від профілю, але обов'язково з врахуванням його специфіки. Експозиції створюють **фахівці-експозиціонери (дизайнери)**, люди із знанням джерел і музейних предметів для правильного їх добору, які орієнтуються в психології сприймання і сучасних напрямках декоративно-оформлювального мистецтва.

1. Перший етап формування музейної експозиції має науково-концептуальний характер. Дирекція та відповідальні експерти музею на цьому етапі генерують ідеї щодо вигляду та змісту майбутньої експозиції, особливостей її компонування і розміщення. Ідеї формуються в цілісну концепцію, і вже у руслі цієї концепції триває науковий пошук та здійснюються додаткові експертні дослідження, аналізується власний музейний фонд та ведуться переговори із спорідненими музейними інституціями.

Технологічні етапи організації музейної експозиції

Проектування експозиції відбувається за трьома напрямками:

- науковим
- художнім
- технічним

У **науковій концепції** експозиції формулюється тема і провідна ідея експозиції, мета і методи досягнення її; вимоги до архітектурно-художнього вирішення й експозиційного устаткування; визначається місце задуманої експозиції в системі експозицій музею. Після схвалення наукової концепції чи одночасно з нею розробляється художня концепція.

В **архітектурно-художній** концепції експозиції кристалізується провідна художня ідея, палітра художніх образів, в яких повинна втілитися наукова концепція; визначається модель просторової побудови експозиції, задаються тонально-кольорні й дизайнерські

рішення. Обов'язковим є аналіз приміщення майбутньої експозиції, особливо якщо це пам'ятка архітектури.

Технічне оформлення експозиції передбачає розробку проектів сучасного експозиційного устаткування та технічних засобів (підсвітка, світлоілюмінація, звукові ефекти тощо). Сучасний рівень розвитку технічних засобів є важливим чинником сприйняття експозиції, дає змогу впливати на емоційну сферу відвідувачів.

2. Наступний етап діяльності музейних працівників – це **розробка тематично-експозиційних планів**, найскладніший та найтриваліший у часі етап формування експозиції.

У практиці української музейної справи історично склалися уніфіковані вимоги щодо побудови тематично-експозиційних планів. Такий план оформляється як таблиця й повинен мати такі обов'язкові розділи:

- Зміст експозиції (подається вступне обґрунтування та перелік назв розділів, тем і підтем спроектованої експозиції).
- Перелік експонатів (входять назви експонатів й інвентарні відомості про них).
- Місцезнаходження експонатів в експозиції (подається «прив'язка» індивідуальних шифрів експонатів до загальної нумерації експозиційних залів і стендів).
- Примітки (додаткові відомості та пояснення).

Загалом тематико-експозиційний план містить вичерпний опис майбутньої експозиції із зазначенням її мети, завдань, послідовним переліком тем, підтем, комплексів і груп пам'яток, каталожним переліком затверджених експонатів.

3. Етап підбору експонатів важливий у плані дотримання принципів атракційності й репрезентативності предметів, що обираються з фондосховища для експонування. Якщо предмети (скажімо, монети) є в кількох екземплярах, для експозиції обирається той з них, який зберігся краще чи яскравіший і привабливіший на вигляд.

4. Доволі відповідальним етапом підготовки музейної експозиції є **складання пояснювальних текстів**. Адже для пересічного відвідувача більшість експонатів, позбавлених відповідних супровідних пояснень, – «німі», а отже, привертатимуть до себе набагато менше уваги.

При складанні текстового супроводу експозиції важливо здивувати читача, зацікавити його маловідомими фактами, пробудити в ньому інтерес першовідкривача.

Пояснювальні тексти експозиції прийнято поділяти на дві складові:

- **провідні тексти, або експлікації** (від лат. – «пояснюю»). Ці тексти містять основні характеристики та пояснення палітри пам'яток, представлених у тому чи іншому залі музею. Їхня мета – ввести відвідувача у відповідну епоху, роз'яснити її особливості, пояснити, що об'єднує зібрані в одному залі експонати. Тексти-експлікації зазвичай обсягом не перевищують одного аркуша друкованого тексту, вони вкладаються у рамки і вивішуються на початку кожного експозиційного залу чи тематичної групи пам'яток;
- **етикетаж** – це короткі підписи під кожним експонатом та над кожним стендом. Виділяють етикетаж анотаційний (підписи до експонатів із зазначенням їх назви, часу створення чи появи, автора, матеріалу, походження тощо), номенклатурний (заголовки стендів, назви розділів і тем) та орієнтувальний (покажчики порядку огляду експонатів, таблиці й маршрути залів).

5. Завершальним етапом формування експозиції є її **монтаж**. Іноді на цьому етапі необхідно робити оперативні зміни у попередні плани та ескізи, бо лише під час безпосереднього розміщення у виставкових залах нової експозиції та компоновання її окремих стендів і тематичних розділів є змога зауважити певні огріхи проектування й вносити відповідні корективи.

Монтажне (технічне) проектування експозиції полягає в розробці групою музейних працівників (науковцями, дизайнерами, інженерами, мистецтвознавцями) комплексу документації, необхідної для виготовлення і збирання експозиційного устаткування, науково-допоміжних матеріалів, освітлювальної апаратури і технічних засобів.

Монтажний проект включає цілу низку документів:

- світлотехнічний проект;
- креслення, за яким виготовляються окремі деталі устаткування;
- складальні креслення, за якими здійснюється монтаж устаткування;
- монтажні аркуші – креслення ділянок експозиційної поверхні з точною вказівкою розташування експозиційних матеріалів;

- шаблони – монтажні аркуші, виконані в масштабі 1:1;
- документи з облаштування систем опалення, вентиляції, охоронної і пожежної сигналізації;
- ескізи макетів, діорам, монументально-декоративних елементів оформлення й інших допоміжних матеріалів.

Спеціальна технічна документація розробляється на всі системи технічних засобів, що застосовуються в експозиції: звуковідтворюючі засоби, голографію, поліекрани, діапроектори. У сучасних музеях ці засоби поєднуються єдиною автоматичною системою управління (для аудіовізуального супроводу показу експозиції відвідувачам).

На основі монтажних аркушів та шаблонів виготовляється необхідне устаткування, кріплення, планшети для анотацій тощо і здійснюється монтаж експозиції. Для уточнення і корекції можливих помилок перед остаточним монтажем багато музеїв проводять розкладку – «прикидочне» розміщення експонатів відповідно до монтажних аркушів, у процесі якої перевіряється візуальна сумісність експонатів і загальне враження від експозиції, уточнюється тематико-експозиційний план.

Насправді *монтаж експозиції* – процес доволі складний і дискусійний, адже важливо так взаєморозташувати групи пам'яток, щоб підкреслити головні акценти експозиції, передбачити, в яких саме залах очікуватимуться максимальні скупчення зацікавлених екскурсантів, а в яких плинність екскурсійного потоку буде стандартною. Не менш важливо дотриматися принципів гармонійності при монтажі експозиційних стендів та залів, враховувати їх масштабні співвідношення, фактурні особливості й кольорову гаму. І, безумовно, у процесі монтажу експозиції враховується міра уразливості експонатів до дії прямого сонячного світла, фотоспалахів, найменших температурних коливань у періоди скупчень туристів. Для захисту таких уразливих предметів (скажімо, папірусних згорток чи манускриптів) використовують спеціальні технічні засоби захисту, а в окремих випадках узагалі замінюють оригінал пам'ятки на її точну копію.

Класичний спосіб компонування експозиційних матеріалів із побудовою експозиційних поясів

Побудова експозицій сучасних музеїв ведеться за двома основними *проектними схемами*:

- лінійна схема – передбачає послідовне позовжне представлення горизонтальними рядами пам'яток і стендів у залах, що переходять одна в одну;
- комплексна схема – передбачає повне відтворення первісного середовища, де експозиційну цінність становить буквально все, що оточує відвідувача. За такою проектною схемою відтворюються інтер'єри гробниць-мавзолеїв, прадавніх храмів, жител, меморіальних кабінетів, природного ландшафту тощо).

Для оптимального компонування експозиційних матеріалів у тематичних чи ансамблевих комплексах науковий співробітник разом з художником вибирає експозиційні прийоми, тобто способи групування експозиційних матеріалів.

Існують такі найпоширеніші **експозиційні прийоми**:

- виділення експозиційних центрів і чільних експонатів, що мають максимальне сутнісне й образне навантаження;
- розрядка шляхом створення ділянок порожнього простору навколо найважливіших експонатів з метою акцентування на них уваги;
- виявлення логічних, образно-естетичних та сприйняттєво-візуальних зв'язків між предметами;
- зіставлення або протиставлення (прийом контрастного показу);
- «масований» показ однотипних предметів, сконцентрованих на невеликій площі;
- розташування експонатів, котрі вимагають розгляду з близької відстані, у межах найзручнішого для огляду експозиційного поясу – вздовж смуги вертикальної поверхні експозиційного приміщення на рівні від 70-80 см (нижня межа) до 200-220 см (верхня межа) від підлоги;
- виділення першого і другого планів, а також створення схованого плану експозиції в турнікетах, касетних стендах тощо;
- застосування дзеркал, луп, обертових подіумів та інших технічних засобів.

Уміння побудувати цікаву експозицію, органічно «вписану» у простір виставкової зали, – це складне поєднання науки й естетично-мистецьких канонів. Адже від того, яким буде дизайн майбутньої експозиції, нерідко залежить її популярність серед екскурсантів. Проте в основі побудови музейних експозицій визначальним залишається принцип наукової репрезентативності.

6. В добу **інформаційного «буму»** актуальною проблемою експозиційної діяльності сучасних музеїв є прагнення утримати

«планку» суспільної зацікавленості, актуальності й популярності установи серед відвідувачів. У таких реаліях трансформується сама ідея експозиції як чогось непорушного й сталого в часі.

Західні музеї вирішують цю проблему шляхом постійного оновлення експозиції (не плутати із частковою чи повною зміною теми й предметної суті експозиції та з тимчасовими виставками). Художники та дизайнери цих музеїв перебувають у невинному творчому пошуку ідей видозміни тла, сюжетно-образної символіки, засобів емоційного відображення й анімації музейних експозицій, доповнення їх новими предметами з відповідною трансформацією логіки побудови всієї композиції та маршрутно-акцентного проведення й екскурсійного огляду.

Найактивніше в напрямку постійного оновлення своїх експозицій працюють американські музеї, керуючись кредом: **сталість експозиції** – це смерть музею як популярного публічного закладу. Тон музейних інновацій задають американські музеї сучасного мистецтва, в яких експозиції зазнають докорінних змін чи не через кожних три – п'ять років (і в той же час залишаються експозиціями, а не вервечкою постійно змінних виставок).

Характерний приклад: нью-йоркський Музей воскових фігур мадам Тюсо в середині 2006 р. негайно зреагував на народження у подружжя голлівудських «мегазірок» – Бреда Пітта й Анжеліни Джолі – донечки Шіло Новель і швиденько перемодельював власну експозицію таким чином, що її осердям стали виставлені на огляд силіконові копії щасливої всесвітньо відомої сім'ї. Цей експозиційний хіт став комерційно найуспішнішим музейним блокбастером світу 2006 р. Адже кількість американців і туристів з інших країн, які прийшли у музей, щоб помилуватися крихіткою Африкою та її «зоряними» батьками, доторкнутися до них, оцінити дизайн і смак вбрання улюблених зірок, поплескати по плечу Бреда Пітта чи уважніше придивитися до наколок на відкритих частинах тіла Анжеліни Джолі й, зрештою, сфотографуватися на пам'ять разом із зоряним подружжям, ще до середини 2006 р. перевищила цифру 1 млн осіб.

7. Ще одна інновація, яку варто активно переймати українським музеям, – запровадження правила проведення у музеї **суспільно резонансних презентацій** не рідше одного-двох разів на квартал. Для проведення попередньо «розпіарених» презентацій (створення суспільного ажіотажу й бажання відвідати цю акцію) музею не

потрібно вигадувати казна-що. Традиційними предметами презентації для українських музеїв мають стати випуск нового мистецького альбому чи каталогу, книги відомого вченого (історика, археолога, мистецтвознавця, етнолог), будь-яка нова археологічна знахідка останнього польового сезону, яка має певне інформаційне навантаження і вже завдяки одному цьому цікава широкій публіці, кожна нова передана музею (або придбана ним) картина чи приватна колекція, кожен експонат, видобутий з фондів «надр» музею допитливим дослідником і по-новому ним інтерпретований тощо.

По закінченні монтажу експозиції, перед її відкриттям наукові співробітники ретельно перевіряють стан і вигляд кожного експоната, текстів, етикетажу, освітлення, дію динамічних об'єктів, рівень і якість художнього оформлення експозиційних залів і окремих тематичних комплексів. Після цього складають докладний перелік усіх експонатів і акт прийняття експозиції, які зберігаються потім у науковому архіві. Співробітники фондів складають охоронний опис експонатів для кожного залу на кожному одиницю меблів із зазначенням розміщення їх на схемах (ці матеріали зберігаються у фондах). Одночасно роблять фотофіксування експозиційних залів і кожного експозиційного комплексу. Тільки після цього призначають час громадського перегляду експозиції. Після громадського перегляду й затвердження експозиції призначають дату її відкриття.

Відкриття музейної експозиції – завжди урочиста подія в культурному житті міста, області, країни, про яку сповіщають у ЗМІ. Після відкриття експозиції складають науковий звіт про її завдання, підготовку й остаточний варіант, вказують усіх авторів, консультантів, художників, заклади, що брали участь в її підготовці. До звіту додають тематичні й експозиційні плани, проекти, ескізи художнього оформлення, фотографії експозиції, науковий опис експонатів, етикетаж тощо. Та цим експозиційна робота не закінчується. Співробітники музею продовжують опрацьовувати окремі її теми і питання, стежать за новими дослідженнями в цьому напрямі, вивчають пам'ятки з метою своєчасного доповнення й поновлення експозиції, збагачення її новими матеріалами. Розробляють далі також питання художнього оформлення, музейної техніки, методології, вивчають сприйняття експозиції глядачами.

СЕМІНАР 9-10.

Основні етапи та методика розробки і проведення музейної екскурсії

1. Завдання та форми науково-дослідної екскурсійної роботи.
2. Екскурсія, її компоненти та функції.
3. Екскурсійна робота, її документація, ознаки та методика
4. Основні етапи проведення музейної екскурсії
5. Екскурсіологія як туризмологічна наука

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабарицька В., Малиновська О. Менеджмент туризму: Туроперейтинг. - К., 2004.
2. Геродот. История в девяти книгах / Пер.с греч. Мищенко Ф. Г, - Т. 1-2. - 2 изд. - М» 1888.
3. Дерев'янку С. М., Великочій В. С. Архівно-музейна практика. Метод, посібник для студ. спеціальності «Історія», «Правознавство», «Релігієзнавство». – Івано-Франківськ, Плай, 2000. – 87 с.
4. Дем'янчук Г. С., Дем'янчук Б. Г., Дем'янчук А. Г. Українське краєзнавство: сторінки історії – К., 2006.
5. Звіт про діяльність Харківського Наукового товариства за 1924 – 1926 роки. – Харків, 1927.
6. Куцаєва Т. О. Методичні рекомендації щодо проведення типової оглядової екскурсії в НМІУ: FAQ – запитання, що часто виникають, типові ситуації та завдання для самоконтролю / Національний музей історії України. – К., 2017. – 28 с.
7. Луцький Я. В. Історія туризму в Галичині до 1939 року // 3 історії вітчизняного туризму: 36. наук. ст. / Федерація профспілок України. Інституту туризму. – К., 1997.
8. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство (на матеріалах музеїв Української РСР) Курс лекцій, Вища шк., 1980. – С. 103-106.
9. Музеєведение: Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности / Под. ред. В. Ю. Дунельского. – М.: АН СССР, 1989. – 218 с.
10. Національна система туристсько-екскурсійних маршрутів «Намісто Славутича». – К., 1997.
11. Пазенок В. С. Філософські нариси туризму. – К., 2005.

12. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – С. 286-324.
13. Салата О. О. Основи музеєзнавства: навчально-методичний посібник. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 101-106.
14. Смолій В. А., Федорченко В. К., Цибух В. І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. – К., 2006.
15. Федорченко В. К., Костюкова О. М., Дьорова Т. А., Олексійко М. М., Історія екскурсійної діяльності в Україні. – К., 2004.
16. Юрєнева Т. Ю. Музееведение. – М.: Академический проект, 2003. – С. 463-493.
17. Якубовський В. І. Музеєзнавство. Підручник. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2010. – С. 130-138.

1. Завдання та форми науково-дослідної роботи.

Екскурсійна справа – важливий вид послуг, що надаються музеями та туристичними фірмами.

Мешканець населеного пункту, у якому є музей, виявляє перманентну цікавість до його новинок: тематичного оновлення експозиції, виставок, культурно-масових акцій. Однак у сучасному світі основну категорію екскурсантів місцевих музеїв становлять приїжджі відвідувачі – туристи.

Крім нічлігу і харчування, турист прагне ознайомитися з історією, національними особливостями населення, з природою, архітектурними пам'ятками. Це досягається за допомогою екскурсій. Екскурсійне обслуговування може здійснюватися як окремий вид послуг, так і під час туру як складова програми обслуговування туристів (програми туру). Екскурсійне обслуговування туристів у пакеті тур-послуг повинно включати організацію всіх видів екскурсій, відвідування музеїв, виставок, об'єктів соціального характеру та інших екскурсійних об'єктів, передбачених умовами туристичної подорожі.

У світі динамічними темпами розвивається спеціальний вид туризму – екскурсійний туризм – поїздки з пізнавальною метою за наперед визначеною програмою з частими переїздами від одного населеного пункту (країни) до іншого та щоденними обов'язковою та кількома факультативними екскурсіями. Основу комерційного екскурсійного туризму становлять групові турпоїздки, зокрема в країни Європейського Союзу.

Характерною рисою сучасного екскурсійного туризму є тенденція до здійснення автобусних (чи комбінованих залізнично-автобусних) подорожей та круїзів (морських і річкових) на далекі відстані з відвідуванням за одну подорож відразу кількох країн.

Екскурсія – це наочний процес пізнання навколишнього світу, його предметів і явищ, процес знайомства з особливостями природи, історії, побуту, визначними пам'ятками міста, регіону чи країни.

Правильно підготовлена і проведена екскурсія дає змогу екскурсанту «побачити» за допомогою своєї уяви та мислення щось більше, ніж те, що перед ним є в цей момент як об'єкт спостереження. Так відбувається тому, що всі об'єкти – пам'ятки історії та культури, музейні експонати – цікаві не тільки самі собою, а як свідчення існування певної культури, втілення певної історичної епохи.

Для прикладу, об'єкт, який екскурсовод показує групі, це не тільки набір потрісканої трипільської кераміки з фрагментами химерних візерунків, але головним чином те, що транслює сучасникам цей музейний об'єкт – уявне знайомство з конкретною етнокультурною епохою вітчизняної історії, процесами етно- й культурогенезу, трипільським світосприйняттям і міфотворчістю, побутовим середовищем, в якому жили, діяли, творили і мріяли наші пращури. Власне, заради них, цих людей, їхньої діяльності, а не самого глиняного череп'я як такого, проводиться ця екскурсія.

Завдання – виховання у відвідувачів музейної культури – поваги до пам'яток, історії культури, розуміння музейної мови.

Музейна педагогіка – суміжна наукова дисципліна, яка досліджує музейні форми комунікації, характер використання музейних засобів в передачі і сприйнятті інформації з точки зору педагогіки.

Предмет музейної педагогіки – проблеми пов'язані зі змістом, методами, формами педагогіки, з особливостями його впливу на різні категорії населення + визначення місця музею в системі установ культури.

Основні завдання музейної педагогіки:

- диференційований підхід до відвідувачів;
- формування кругозору і профорієнтації;
- поділ відвідувачів на 3 категорії: хочу все знати, хочу уточнити свою точку зору, хочу добре провести час;
- визначення специфіки впливу музеїв на різні соціальні та вікові групи музейної аудиторії;

- узагальнення досвіду науково-освітньої діяльності музеїв різних типів і профілів, розробка;
- науково-методологічних рекомендацій;
- виявлення найбільш раціональних форм та методів роботи музеїв з іншими педагогічними установами;
- вивчення тенденцій музейно-педагогічного процесу та їх використання на практиці;
- повинна прогнозувати розвиток музеїв в плані реалізації їх можливостей.

Форми науково-освітньої діяльності музеїв:

- екскурсії по експозиції, виставках, позамузейних пам'ятках;
- лекції та консультації, екскурсія-лекція;
- тематичні вечори («музейні посиденьки»);
- музейна вікторина;
- конкурси;
- робота гуртків та клубів при музеях;
- музейні уроки, індивідуальні письмові завдання, тематичні уроки в школах;
- комплексні заходи до 1 вересня;
- пересувні форми роботи;
- робота науково-допоміжних кабінетів;
- тренінги.

Популяризація музеїв здійснюється через квитки, запрошення, афіші, зображення муз.експонатів на листівках, календарях, реклама, путівники, буклети, довідкові видання, науково-методичні праці, ЗМІ.

Науково-дослідна робота є основою всієї діяльності музеїв, кожного її виду: наукового комплектування музейних фондів, наукової організації обліку, збереження, консервації і реставрації колекцій, наукової побудови експозицій, виставок та проведення на науковій основі всіх видів масової роботи.

Уся науково-дослідна робота в музеях здійснюється за ***певним планом***, що його затверджує вчена рада музею. Наукові працівники систематично розробляють теми, пов'язані з експозицією або фондovими матеріалами, які популяризують та генерують музейну діяльність

2. Екскурсія, її компоненти та функції.

ЕКСКУРСІЯ:

1. Туристська послуга, що забезпечує задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів.
2. Процес наочного пізнання навколишнього світу : особливостей природи, сучасних та історичних ситуацій, елементів побуту, пам'яток певного міста чи регіону – заздалегідь обраних об'єктів, що визначаються на місці їхнього розташування.
3. Тематичний маршрут з метою відвідування визначних об'єктів і місцевостей.

Екскурсія – це один із видів музейних послуг, або «музейний продукт», який відвідувачі – «споживачі» послуг або «продукту», придбали за попереднім замовленням (телефоном, електронною поштою, листом, в касі) за безготівковим розрахунком або перед початком екскурсії в касі музею або отримали безкоштовно.

Отже, **екскурсія** (з лат. *excursio* – поїздка) – це методично продуманий показ визначних місць, пам'яток історії і культури, музейних колекцій, в основі якого лежить аналіз об'єктів, що містяться перед очима екскурсантів, а також уміла розповідь про події, пов'язані із цими об'єктами.

Структурними компонентами екскурсій є: екскурсовод – екскурсійний об'єкт – екскурсант.

Екскурсію можна визначити як спільну діяльність екскурсовода та екскурсантів, спрямовану на вивчення в процесі пересування визначеним маршрутом пам'яток природи, історії і культури, що спостерігаються в природних умовах чи у сховищах колекцій та експонатів.

У Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності, затверджених наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України № 7/62 від 17 січня 2001 р. подається таке визначення екскурсії:

Екскурсія – туристична послуга тривалістю до 24-х годин, у супроводі гіда-екскурсовода, за заздалегідь затвердженим маршрутом, яка задовольняє духовні, естетичні, інформаційні потреби туристів.

Відповідно, **гід-екскурсовод** – це особа, яка володіє фаховою інформацією про країну (місцевість) перебування, визначні місця,

об'єкти показу, а також мовою цієї країни чи мовою іноземних туристів, яких приймають, або загальнозрозумілою для них мовою надає екскурсійно-інформаційні, організаційні послуги учасникам туру в межах договору про надання туристичних послуг.

Екскурсовод передає групі своє бачення об'єкта, особисте розуміння історичної події, зв'язаної з цим об'єктом. Йому не байдуже, що побачить екскурсант і як він сприйме побачене. Екскурсовод прищеплює певні естетичні смаки, розширює кругозір, підводить екскурсантів до необхідних узагальнень і висновків, домагаючись потрібної ефективності заходу.

ЕКСКУРСІЇ

б основних **ознак**: тема, екскурсовод, група, показ об'єктів, маршрут, протяжність у часі.

Класифікація екскурсій:

- *За змістом*: - оглядова (багатопланова) і - тематична
- *За місцем* проведення: музейна, міська, заміська, виробнича
- *За способом пересування*: пішохідна, автобусна, трамвайна, авіа тощо

- *За формою проведення*: прогулянка, екскурсія з використанням кінофільму (якщо він довше 10 хв. – то сидячи), спектакль, концерт, масовка (мітинг), обговорення.

Схема екскурсій:

- вступ → логічний перехід → підтема → логічний перехід
- наступна підтема → логічний перехід → заключення, висновки.

Кожна екскурсія виконує притаманні їй **функції**. Широке коло об'єктів показу, багатопланова тематика, обґрунтованість методики ведення екскурсій, фахова майстерність екскурсоводів дозволяють екскурсії виконувати визначені функції, кожна з яких відіграє велику роль у вихованні людини.

Екскурсія виконує **функції** інформування, розширення кругозору і пізнання, організації культурного дозвілля, відпочинку, спілкування.

Функції екскурсій: споглядально-пізнавальна, інформаційна

- організація культурного дозвілля;
- формування інтересів людини.

Функції екскурсії розглядаються як її головна властивість. Діапазон – достатньо широкий. Майже кожній екскурсії притаманні такі **функції**: пізнавальна, освітня, інформаційна, виховна, наукової пропаганди, організації культурного дозвілля та формування інтересів, розширення культурного кругозору тощо.

Вимоги, що висуваються до екскурсії: повнота й достовірність інформації; культурно-пізнавальна значущість і точність композиції й виконання екскурсії; задоволення естетичних і морально-психологічних потреб екскурсантів.

Проведення екскурсій не зводиться лише до передачі певної суми знань екскурсантам, а передбачає їх злиття з наявними в туристів знаннями, із власним життєвим досвідом, формуванням у них певних переконань. Перевага і сила методики екскурсійного впливу полягають у тому, що отримана відвідувачами під час екскурсії інформація у процесі засвоєння коригується, стає їхньою інтелектуальною власністю.

Існує багато видів інформації, як-от: соціальна, політична, наукова, художня, технічна, економічна тощо, які пов'язані з розумінням явища і діють на свідомість людини. Дослідження показують, що чим вища зацікавленість відвідувача, тим активніше він сприймає інформацію. Використання в екскурсіях невідомої, однак цікавої для людини інформації дає великий ефект. Безпосереднє спілкування з екскурсантами, прямий контакт, кваліфікована подача матеріалу, а також атмосфера взаємної довіри і доброзичливості – неодмінна умова успіху проведення екскурсії. Тому робота екскурсовода також тісно пов'язана із соціальними, психологічними і педагогічними процесами. Ця взаємодія і визначає специфіку методики екскурсійної діяльності.

Іншою умовою ефективності екскурсії є достовірність інформації. Будь-яке перекручування правди травмує психологію людей, веде до втрати довіри, тому при підготовці і проведенні екскурсії необхідно опиратися на достовірність джерел отримання інформації. Добір достовірних фактів – основа кожного екскурсійного матеріалу.

Таким чином, екскурсія одночасно вирішує *дві головних функції*: несе людям знання і виробляє особисте ставлення до отриманих знань, формує їх переконання.

3. Екскурсійна робота, її документація, ознаки та методика.

Згідно з названими Ліцензійними умовами, екскурсійне обслуговування туристів треба здійснювати за програмами, складеними суб'єктами туристичної діяльності, які здійснюють таке обслуговування як згідно з придбаним туром, так і як додаткове: за бажаннями туристів і за додаткову оплату.

Суб'єкти туристичної діяльності, котрі мають власний екскурсійний продукт та самостійно його реалізують, оформляють такі **документи**:

- технологічну карту екскурсії;
- контрольний текст екскурсії;
- матеріали «портфеля екскурсовода»;
- схеми маршрутів транспортних екскурсій;
- договори з транспортними підприємствами (у випадку здійснення екскурсій на транспорті);
- договори з музеями, заповідниками, культурними закладами тощо;
- прейскурант цін на екскурсійні послуги.

Технологічна карта екскурсії – технологічний документ, складений та затверджений керівником суб'єкта туристичної діяльності, що визначає логічну послідовність перегляду історико-культурних об'єктів на туристичному маршруті.

Контрольний текст екскурсії – це технологічний документ, розроблений та затверджений керівником суб'єкта туристичної діяльності, що включає науковий, актуалізований зміст інформації, яка надається екскурсантам.

Портфель екскурсовода – комплекс інформаційних матеріалів (фотографій, копій документів, географічних карт, схем, репродукцій картин тощо), що використовуються екскурсоводом під час екскурсії.

Екскурсоводами можуть працювати особи, які мають вищу, незакінчену вищу або середню спеціальну освіту з відповідним дипломом чи посвідченням (сертифікат). Залучення туристичною фірмою до роботи із клієнтами екскурсоводів, гідів-перекладачів можливе за наявності в них документів, що підтверджують їх фахову підготовку. Копії цих документів зберігаються у туристичній фірмі.

При проведенні екскурсії екскурсовод повинен мати табличку (бейдж), в якій зазначається назва суб'єкта туристичної діяльності та його телефон, прізвище, ім'я.

Екскурсовод проводить екскурсії лише за наявності наряд-путівки. Наряд-путівка містить такі положення: найменування суб'єкта туристичної діяльності, номер ліцензії, прізвище екскурсовода (гіда-перекладача), тему екскурсії, маршрут і вид транспорту, тривалість, години початку і закінчення екскурсії, дату проведення екскурсії, місце зібрання групи, кількість та склад екскурсантів, найменування замовника та його телефон, ціну, підпис особи, яка видала наряд-путівку, печатку. Після закінчення екскурсії

наряд-путівка повертається суб'єктові туристичної діяльності, який веде облік.

Загальними ознаками для всіх екскурсій є:

- 1) тривалість проведення – від однієї академічної години (45 хв.) до однієї доби;
- 2) наявність екскурсантів (групи або індивідуалів);
- 3) наявність екскурсовода, що проводить екскурсію;
- 4) наочність – показ екскурсійних об'єктів на місці їхнього розташування;
- 5) пересування учасників екскурсії за заздалегідь складеним маршрутом;
- 6) цілеспрямованість показу об'єктів, наявність визначеної теми;
- 7) активна діяльність учасників екскурсії (огляд, вивчення, дослідження об'єктів).

Відсутність лише одного з названих вище семи ознак позбавляє права називати проведений захід екскурсією.

Крім цих загальних ознак, кожному виду екскурсій притаманні свої **специфічні ознаки**:

а) в автобусних екскурсіях:

показ об'єктів при сповільненому русі автобуса;

показ об'єктів при зупинці автобуса, невиходячи зі салону;

показ об'єктів при виході екскурсантів з автобуса;

б) у музейних екскурсіях – знайомство з матеріалами, розташованими на стендах;

в) у виробничих екскурсіях – демонстрація діючих об'єктів (верстатів, агрегатів, механізмів).

Позбавлені необхідних ознак ті заходи, що можуть бути названі загальним терміном «гідизм», тобто безсистемний огляд визначних місць, пам'яток історії і культури. Гідизм варто розглядати як негативне явище, результат несерйозного підходу до підготовки і проведення екскурсії. Екскурсія і швидкий огляд об'єктів за допомогою гіда – це різні поняття.

Методика: 2 ступені, 16 етапів підготовки екскурсії.

1. Підготовка, вивчення матеріалів, відбір об'єктів.

2. Розробка екскурсії.

- Маршрут
- Обробка фактичного матеріалу
- Робота над змістом екскурсії
- Напис контрольного тексту

- Методика проведення
- Підготовка методичної розробки

16 етапів:

1. визначення мети;
2. визначення теми;
3. підбір літератури;
4. визначення інших джерел та матеріалів;
5. вивчення джерел;
6. ознайомлення з експозицією і фондами музею за темою;
7. відбір екскурсійних об'єктів, муз предметів;
8. складання маршруту;
9. обхід маршруту;
10. підготовка контрольного тексту (вступ, зал № розділ, висновки, список літератури);
11. підготовка портфелю екскурсовода (допоміжні матеріали);
12. визначення методичних прийомів проведення екскурсії;
13. підготовка методичної розробки (таблиця – маршрут, зупинки, час на огляд об'єктів, теми, основні питання, загальні вказівки, методичні вказівки);
14. отримання заключення методиста про текст та методичну розробку;
15. прийом-здача екскурсії консультанту, вченій раді;
16. затвердження екскурсії.

Розповіді:

- екскурсійна довідка (розміри, дата, автор);
- характеристика об'єкта (властивості, якості);
- прийом пояснення;
- прийом репортажу (про те, що відбувається на очах);
- прийом коментування;
- прийом цитування;
- прийом літературного монтажу;

Диференційований підхід до екскурсії:

- за віком;
- за родом занять;
- за формою навчання;
- за хобі;
- + для відпочиваючих на базах;
- + для учнів.

Екскурсії розрізняють:

- 1) за змістом (тематичні, оглядові);
- 2) за складом відвідувачів (для школярів, військових, колгоспників, вчених тощо);
- 3) за цільовим призначенням (навчальні, загальноосвітні, вузькоспеціальні);
- 4) за місцем проведення;
- 5) за способом пересування (пішохідна, автобусна, комбінована);
8. за методом роботи (за наперед поставленими завданнями або
9. з аналізом окремих експонатів).

Кожний вид екскурсій має свої особливості й методику.

4. Основні етапи проведення музейної екскурсії.

Екскурсійна робота складається з кількох етапів:

1) вивчення відповідної літератури;

Перший етап передбачає глибоке вивчення літератури, що безпосередньо стосується експозиції. Співробітники музею опрацьовують літературу, роблять виписки, якими можна потім скористатися під час екскурсій.

2) вивчення матеріалів експозиції й фондів;

Другий етап – це вивчення кожної експозиційної теми, підтеми, експонатів. При цьому досліджують писемні й речові експонати, автентичні (оригінали) й допоміжні; з інвентарних книг, каталогів, тематико-експозиційного плану, огляду самих пам'яток збирають фактичні дані про них. Крім експозицій вивчають ще й фонди. Нерідко у фондах зберігаються цінні документи й пам'ятки, про які можна розповісти в екскурсії. Знання фондів допомагає екскурсоводові краще розкрити зміст експозиційної теми.

3) написання тексту екскурсії;

Третій етап – написання тексту екскурсії – у кожному музеї відбувається по-різному, однак у практиці радянських музеїв вже вироблено певні прийоми, що їх можна рекомендувати як найбільш доцільні. Будуючи екскурсію, потрібно: 1) точно визначити назву; 2) встановити хронологічні рамки; 3) продумати провідну тезу; 4) відібрати провідні експонати (оскільки розповісти про всі неможливо); 5) обміркувати логічні «містки» між експонатами, намітити маршрут майбутньої екскурсії; 6) визначити зміст вступної й заключної частини екскурсії. У вступі слід навести короткі відомості з історії музею, дати характеристику епохи, в

заключній частині – підсумок екскурсії та висновки про значення музею.

Далі складають методичний план і пишуть текст екскурсії (методичну розробку).

Методичний план – це короткий послідовний перелік назв основних частин екскурсії: розділів, експозиційних тем, підтем, про які йтиметься під час екскурсії. Він близький до тематичної структури експозиції. Методична розробка для музеїв різних профілів будується по-різному – залежно від специфіки музею, його експозиції тощо.

Можна рекомендувати **таку загальну схему**:

- 1) назва екскурсії;
- 2) коротка історія музею (його колекцій, будівлі, відкриттів, наукової роботи тощо);
- 3) характеристика епохи, що її охоплюють хронологічні рамки екскурсії;
- 4) виклад експозиції;
- 5) закінчення (висновки про значення музею і його пам'яток);
- 6) бібліографія, використана для підготовки екскурсії.

Складання методичних розробок – відповідальна наукова робота, її обговорює весь колектив музею, апробують фахівці, а наукова рада музею затверджує як офіційний документ для екскурсоводів.

4) проведення екскурсії.

Заключний етап – безпосереднє проведення екскурсії. В цій справі все вирішує майстерність екскурсовода.

За формою проведення екскурсії бувають кількох видів:

- 1) характеристика окремих експонатів – розповідь про походження предмета, його призначення, матеріал, техніку виготовлення тощо (головну увагу тут приділяють розкриттю змісту предмета та його зв'язку з іншими експонатами);
- 2) аналіз матеріалу експозиції із застосуванням методу індукції (від окремого до загального) та дедукції (висвітлення загальних положень на конкретному матеріалі);
- 3) емоційна розповідь – створення яскравого образу на основі аналізу експонатів (особливо потрібно добре знання експонатів та епохи, вміння емоційно вплинути на слухачів).

У музеї будь-якого профілю екскурсія, як правило, складається з **трьох частин**:

- 1) *вступної*, у якій екскурсовод готує відвідувачів до сприйняття експозиції, знайомить їх з історією музею, створює настроєність, активізує увагу, встановлює контакт із своїми слухачами;
- 2) *основної*, де екскурсовод розповідає про об'єкти експозиції, дає науково-обґрунтоване, логічно правильне висвітлення подій, відбитих у пам'ятках історії і культури, мистецтва тощо;
- 3) *заключної*, де екскурсовод підбиває підсумки та робить узагальнення, у яких закріплюється провідна ідея екскурсії.

Музейний маркетинг – система знань про теорію та практику створення, просування до потенційних споживачів і збуту музейного продукту + налагоджений комплекс комунікативного діалогу між музеєм та його окремими інституціями.

Маркетинг (англ. акт купівлі і продажу на ринку) являє собою систему заходів, спрямованих на максимально вигідний (прибутковий) збут продукції а також інфраструктури з рекламного товару, вивчення та формування попиту.

Адже «некомерційний» характер діяльності музеїв не означає заборону на отримання прибутку, а лише накладає певні обмеження на її використання, зароблені кошти музей повинен спрямувати на свій розвиток, і статус некомерційної організації часом забезпечити йому податкові пільги.

Музейний продукт – комплекс основних і додаткових послуг і товарів, які пропонуються відвідувачами музеїв. Основні музейні товари: наукові книги, путівники, буклети, каталоги, сувеніри

Доступ до музейних зібрань, умови для самоосвіти і спілкування, творчості та проведення дозвілля, надання інформації, реклама і формування іміджу – не повний перелік тих послуг, які пропонує музей.

Музейний маркетинг є тим дієвим інструментом, який дає змогу не тільки визначити прогнозування запровадження потреб споживачів музейних послуг, але й іноді ефективно впливати на створення цих потреб і навіть безпосередньо їх формувати.

Нині чимало навіть успішно працюючих музеїв мають у своєму складі відділи маркетингу, завдання яких полягає в сприянні збільшенню відвідуваності музею, розширення музейної аудиторії та розповсюдження інформації про музей.

Музейний маркетинг залучає ресурси у двох формах:

- прями за рахунок продажу споживачам своїх послуг і товарів;

- опосередковані за рахунок залучення зовнішніх ресурсів: бюджетних засобів, спонсорської підтримки, приватних пожертвувань.

Чим вища соціальна значимість музею та суспільна привабливість його програм і проектів, тим більше в нього можливостей одержувати кошти із „зовнішніх“ джерел.

Маркетинг музею завжди передбачає дві стратегічні напрями:

1. презентацію і розвиток музею та його діяльності;
2. презентацію і поширення конкретних товарів або послуг.

Одним із джерел поповнення прибутків музею можуть бути продаж права на виробництво репродукції. Деякі музеї мають прибуток, здаючи власні приміщення в оренду.

Музей не може працювати за принципом самоокупності.

Наріжним каменем будь-якого маркетингу є аналіз реальної і потенціальної аудиторії музею, вміння стати на позицію відвідувача та його очима подивитись на музею.

Існує кілька категорій відвідувачів (сегментів музейного ринку), це можуть бути школярі, туристи, сім'ї. Правильно визначити сегменти ринку допомагає ПЕСТ аналіз у процесі якого пояснюються аудиторські дослідження з врахуванням політичних, економічних, соціальних і технологічних умов у яких існує музеї.

При вивченні музейної аудиторії відокремлюються два основні підходи відомі як «кабінетне» і «польове» дослідження. Кабінетне полягає у дослідженні різних видів статистики (наприклад про сучасні тенденції в галузі туризму). Польове дослідження передбачає збирання нових емпіричних даних за допомогою спостереження за поведінкою людей або під час бесіди з ними.

Якщо музей своє пріоритетне завдання вбачає в підвищенні відповідальності то з погляду маркетингу, найменше витратним способом її розв'язання буде концепція зусиль на тих людях, які вже є музейними відвідувачами.

Згідно з базовою схемою класифікації попиту, споживачі поділяються на 4 групи:

1. тих, хто не знає про наявні товари і послуги, а тому їх не споживає;
2. тих, хто знає, але не споживає;
3. тих, хто, знає і споживає;
4. тих, хто знає, але споживає конкретні товари і послуги.

В Україні значна частина тих, хто не знає про музейний продукт і не споживає.

Щодо тих, хто знає, але не споживає доцільне застосування «стимулюючої» стратегії маркетингу.

У сучасній Україні перед музеями стоїть 2 головні завдання в галузі комунікативної політики.

1. Їм потрібно зруйнувати помилкові стереотипи щодо музейної пропозиції, а з 2 – змінити неадекватно оцінку аудиторії музейними працівниками, що базоване лише на їхніх особистих уявленнях.

Музей може впливати на аудиторію як безпосередньо у своїх стінах, так і через рекламу і пабліситі (приховану рекламну інформацію).

Пабліситі (англ. публічність, гласність) це: 1. безособове стимулювання попиту на товар за допомогою публікацій, презентацій на радіо, телевізори; 2. публічність, гласність, слава, популярність.

Додаткові музейні послуги:

- екскурсії за спеціальними темами;
- доступ до фондів;
- наукове консультування;
- постачання довідкової інформації для мас-медіа;
- проведення мистецтвознавчих та вартісних експертиз;
- реставраційні роботи;
- авторські вечори, презентації книжок, аукціони;
- здача приміщень в оренду.

Екскурсія – це індивідуальний інтелектуальний продукт, якість якого визначається лише науковістю, об'єктивністю, патріотизмом, толерантністю, логічністю, етикою висловлювань, наочністю та структурованістю викладу запропонованих фактів у контексті експозиції, адаптованістю до культурно-освітніх потреб цільової аудиторії та дотриманням рекомендацій.

Рух за типовим маршрутом під час екскурсії і висвітлення за допомогою експонатів ключових подій – **обов'язковий**. Змістовне наповнення маршруту (текст екскурсії) – це і є охарактеризований інтелектуальний продукт. Відбір експонатів, їх кількість, стиль розповіді (академічний, поетичний тощо) комунікації (монолог, діалог, «жива бібліотека» тощо) – це результат індивідуальної підготовки екскурсовода/гідеси, що користується запропонованими вправами.

Не вважаємо критерієм оцінки екскурсії відсутність усталених на сторонній погляд словесних кліше, показ певних експонатів, якщо інше не рекомендовано науково-методичним відділом музею.

Водночас наполягаємо, що недоцільно в умовах демократичного суспільства створювати та пропонувати опановувати конкретний, затверджений певним структурним підрозділом музею текст оглядової екскурсії для повторення відвідувачам. В цьому разі відбудеться повернення до стандартів командно-адміністративної системи, коли співробітники вимушено ставали інструментами озвучування затверджених, цензурованих, ідеологічно вивірених, «застиглих» текстів, відступ від яких був заборонений ідеологією. До того ж екскурсійним відділом, як основним джерелом досвіду екскурсійної роботи, не запропоновано опорного тексту оглядової екскурсії експозицією НМІУ.

Серед бажаних **рекомендацій** до змісту екскурсії все ж таки запропонуємо розкриття певних тем у конкретних локаціях експозиції та акцент на важливих суспільно-політичних подіях. *Наприклад, для 2018 р. – це 100-річчя проголошення Четвертим Універсалом Української Центральної Ради Української Народної Республіки. Важливою є розповідь про фундатора музею М. Ф. Біляшівського (150 років від дня народження у 2017 р.) та його будівлі (у першу чергу, сучасного Національного художнього музею України, Київського міського будинку вчителя, і будівлю по вул. Володимирській, 2; потім Музею історичних коштовностей України (Ковнірівський корпус Національного історико-культурного заповідника)).*

З огляду на те, що співробітники НМІУ – це фахівці з вищою, здебільшого гуманітарною освітою, потреби в навчанні їх дисциплінам, що профільні тематиці музею (історія України, мистецтвознавство тощо) немає. Здобути навички екскурсовода співробітники можуть на сертифікованих курсах (з отриманням професії екскурсовод), під час неформальної освіти на тренінгах НМІУ, вивчаючи опубліковані джерела та практично – відвідуючи екскурсії колег.

Ефективними для підготовки індивідуальної оглядової екскурсії вважаємо **«позальні» тексти тематичних екскурсій**, що складені кожним науково-експозиційним відділом (звертатися у профільний відділ або наукову частину), позальні та повітринні анотації у експозиції, інформація проєктів НМІУ на Фейсбук сторінці «Експонат тижня», «Відкриті фонди», «Цього дня» тощо. Ця та інша інформація, яку співробітники накопичують для «Власного портфеля екскурсовода», допоможе підготувати якісний музейний продукт.

Поняття музейного менеджменту.

В музеї, музейні установи для того, щоб уникнути фінансового краху конкурентів, на ринку треба створювати додаткові можливості та передбачити деякі методи, що практикуються в комерційному секторі. Ця нова стратегія виживання музеїв доповнила традиційну музейну мову новими поняттями – менеджменту і маркетингу.

Менеджмент – сукупність методів, засобів і форм принципів управління вираження, а також інтелектуальними фінансовими та іншими ресурсами.

Одним із основних інструментів менеджменту є перспективний план. В процесі розробки цього плану форма була і мета та окреслюються шляхи її досягнення. При цьому враховують три основні моменти:

1. чітко уявити собі з розрахунку на кого створюється план;
2. чітке розуміння того, чого прагне музей ієрархія (підпорядковані) мети і завдання;
3. проаналізувавши ті фактори які обмежують втілення проекту.

У розробці перспективу плану приймають участь всі працівники музею.

Під час другої стадії розробляють перспективний план використовуючи ПЕСТ і СМНД – аналіз ПЕСТ – політичне, економічне, соціальне, технологічне середовище. Мета полягає в оцінюванні можливостей подальшого розвитку музею. СМНД – слабкі сторони можливості не вирішені фактори, що впливають на музей.

Внутрішні – число відвідувачів колекцій обслуговування, відвідування фінансування і прибутку.

Аналіз гіпотетичного становища в уявному українському музеї (за розрахунками фахівців музейний менеджмент Г. Артерсе).

Позитивні якщо музей знаходиться у великому місті, володіє чорною колекцією народного мистецтва і текстилю ікон і в самій країні користуються популярністю.

Негативні функції, які рідко відвідуються туристичним потоком України скоротився внаслідок негативної економічної ситуації в країні, бюджети фінансування. Йде на зарплату, експозиція морально застаріла, не вистачає грошей на охорону.

Не можливість відокремити в західній Європі кращих фахівців з підготовки (місцевий складний завод може надати музею вітрини для експозиції), створюються не великі виставки присвячені особам окремих громад. Музейна розробка спеціальна програма для

учасників, орієнтовано на шкільну програму. У внутрішньому подвір'ї влаштовуються театралізовані дійства.

Небезпека: економічна ситуація в країні, яка створює перешкоди в подальшому розвитку музею, постійний брак коштів деморалізує співробітників зберігання фондів не завжди відповідає нормативним, збільшенням числа учасників, які конкурують на ринку дозвілля.

Впродовж 70-х рр. ХХ ст. в зарубіжній музейній сфері з'явилося поняття «фондрейзінг» (здобув кошти), що означає комплекс робіт по залученню фінансових коштів для реалізації не комерційних проектів.

Роль держави у системі фондрейзінгу в тому, що вона створює правовий і податковий режими, які стимулюють перерозподіл ресурсів у некомерційних секторах.

Україна поступово починає включатись в процес позабюджетних підтримок музеїв: специфічні, урядові, регіонів, місцеві програми, регіонально-місцеві. Проводяться конкурси, гранди президента, міністра культури.

Фондрейзінг починає з створення інформаційної бази про потенціальне спонсорство. Ця інформація періодично перевіряється.

Особлива увага надається бізнесу, який має точку дотику з музейною сферою.

Після підготовки інформаційне забезпечення фондрейзінгової програми настає етап її здійснення, який включає: склад короткої анотації щодо пропозиції; надання інформації про музей, його місії; опис проекту й обґрунтування мети; бюджетні розрахунки; опис конкретної вигоди для спонсора. Музеям необхідні встановлювані особисті контакти і зв'язки з потенційними спонсорами.

Для спонсорів підтримки музейних проектів має багато привабливих аспектів:

1. додаткові можливості для реклами своєї діяльності;
2. демонстрація потужного економічного стану спонсорів.

Потужним джерелом фінансування музеїв є приватний сектор (опікунські ради). Найважливіший фактор який забезпечує ефективну діяльність музею – це його людські ресурси (музей повинен стати єдиною командою, в якій кожен працівник може реалізувати свої ідеї). Одним із найважливіших напрямків ділової активності музеїв стали освоєння технологій стосунків з громадкістю.

В другій половині 80-х рр. ХХ ст. з'являється в Україні таке поняття, як паблік рілейшинз. Паблік рілейшинз (РК) визначається, як управлінська діяльність спрямована на встановлення гармонійних

відносин між організацією і громадськістю від якої залежить успіх функціонування організації.

РК – діяльність, подія на внутрішню і зовнішню поверхню завдання у створенні позитивного клімату і творчої атмосфери в самій установі. Зовнішній РК включає в себе поточні заходи і вже сформоване ставлення громадськості до музею. ПК компанії складаються з комплексом акцій і заходів, розроблення яких займається спеціальні агентства або консультанти. ПК може реалізуватися різними шляхами (музеї розсилають теж і радіо компаніями та провідним журналістам прес-релізи, прес-довідки). Інформація про поточні заходи, прес-пакети (добірка матеріалів з додатками та фотографіями).

Крім цього, провідні брифінги прес-конференції екскурсії, презентації. Для формування громадської думки представлених музейних виступах в різних клубах, проводять спеціальну екскурсію для віп-персон.

5. Екскурсологія як туризмологічна наука. Складовою частиною туризмології в умовах формування новітньої концепції туристичної науки виступає екскурсологія. Екскурсологія є науковим обґрунтуванням історії, теорії та практики екскурсійної справи, як вагомої – однієї з трьох основних складових туризму: проживання та харчування транспортного забезпечення та безпосередньо екскурсійного обслуговування.

Ключові слова: «туризмологія», «екскурсологія», «екскурсійне обслуговування».

Екскурсологія як наука переживає стадію розробки основних її положень, з'ясування свого наукового змісту. Необхідність її наукового самовизначення незаперечна.

До числа першочергових екскурсологічних завдань відносяться:

- необхідність дослідження історичних етапів розвитку екскурсійної справи;
- потреба наукового осмислення екскурсології як феномена світоглядницької культури людини;
- забезпечення наукового підходу до практичних форм та методів впровадження екскурсійної діяльності суб'єктами туристичного обслуговування;
- потреба вивчення, узагальнення та впровадження досвіду екскурсійної справи зарубіжних країн;

- необхідність науково-практичного прогнозування шляхів розвитку екскурсійної справи, посилення її подальшої ролі в складовій туристичного продукту.

Екскурсологія розглядає історію становлення та розвитку екскурсійної справи, виділяє її окремі етапи, зародження та діяльність різних шкіл та напрямів, сутності екскурсії, опрацювання питань екскурсійної методики, розробки екскурсійної тематики та підготовки кадрів екскурсійної галузі.

Екскурсологія є комплексним поняттям, що інтегрує теорію, методологію і методику екскурсійної діяльності та історію екскурсійної справи.

Серед чисельних визначень започаткування екскурсології, як науки, одним з найбільш розповсюдженим є визначення його як галузі теоретичних знань, яка вивчає «проблеми моделювання ідеальної екскурсії і впливу екскурсії на свідомість людей».

Екскурсологія вивчає історичні процеси розвитку екскурсійної справи, і «філософію» теорію і методику екскурсійної роботи, підготовку кваліфікованих фахівців екскурсійної сфери.

Абсолютно очевидним є необхідність дослідження соціально-філософського сенсу екскурсії, як соціокультурного явища, його місця у формуванні цінностей людського життя, розкриття глибинного значення екскурсії для процесу глобальної взаємодії культур.

Найважливішими функціями екскурсології є науково-методична, місія якої заключається в оптимально-раціональному формуванні екскурсійного продукту; просвітницька - поширення відомостей і знань в галузі науки, культури, освіти; виховна - виховання патріотичних почуттів, любові до рідного краю, його історії та культури; емоційно-естетична функція. Екскурсійний матеріал, методика його подання мають бути розраховані на задоволення духовних, моральних та естетичних потреб, викликати в учасників екскурсії почуття задоволення, насолоди прекрасним.

Теоретичні знання щодо екскурсології, насамперед, потребують з'ясування об'єкта цього знання - безпосередньо екскурсії. За своєю природою екскурсія є багатограним явищем. Вона об'єднує інформацію екскурсовода, враховуючи при цьому методику подачі інформації (професійну майстерність), об'єкти показу, музеї, як окремі складові екскурсійної діяльності в широкому розумінні транзитне забезпечення і т.д. Поряд з поняттям «екскурсовод»

нерідко вживають і інші, які рефлексують феномен екскурсології – «екскурсознавство», «екскурсійна справа», «екскурсійна діяльність». На перший погляд всі ці дефініції ідентичні за змістом, є різними визначеннями одного і того ж. Однак це поверхнєве ототожнення. Екскурсознавство, на наш розсуд, найзагальніше поняття, яке охоплює будь-яке знання про екскурсію – загальне і часткове, теоретичне і практичне, абстрактне і конкретне. Поняття «екскурсологія», на наше переконання, на відміну від вже названих, найбільш вдало в концептуально-концентрованому вигляді відбиває сутність такого фрагмента суспільної культури як «екскурсія». По-перше, це поняття відповідає науковій традиції утворення теорій, які базуються на знанні закономірностей свого об'єкта (логосу). По-друге, воно наголошує на фундаментальному характері того знання, що воно репрезентує.

В умовах національного та культурного відродження України, реального визначення її ролі в розвитку світової цивілізації – екскурсологія посідає важливі позиції у справі формування національної самосвідомості та історичної пам'яті українського народу, а екскурсознавство стає однією з дієвих форм пізнання минулого і сьогодення незалежної Української держави. За останні роки екскурсознавство активно долучилось до всебічного вивчення світового українства, як явища історичного, політичного, соціального, культурного, загальнонаціонального. А без цього, власне, неможливо забезпечити відродження української нації. Екскурсійна теорія зосереджується на вивченні та поглибленні функції екскурсії, її ознак та аспектів, екскурсійного методу, класифікації екскурсій, теоретичних основ методології та методики, екскурсійної педагогіки та психології, основ екскурсознавчої майстерності як активної взаємодії трьох компонентів екскурсії - екскурсовода, екскурсійних об'єктів і екскурсантів.

Теорія екскурсознавства (екскурсологія) в значній мірі розвивається на основі практики, але ж не тільки узагальнює практичний досвід, але й розкриває нові зв'язки, сторони предмету дослідження, допомагаючи практикам більш успішно оволодівати ними. Гуманістична спрямованість екскурсійної діяльності сприяє формуванню, поглибленню та втіленню у суспільне життя загальноцивілізаційних цінностей: толерантності, свободи й відповідальності, справедливості, поваги, творчості й самореалізації. Безумовно, екскурсійна діяльність опосередковано розкриває

можливості щодо вдосконалення особистості, формування її життєвої позиції, світогляду, системи оцінювання дійсності, створення розгалуженої системи безпосередньої комунікації між людьми, орієнтації як на національні, так і загальноцивілізаційні цінності.

У «Тлумачному словнику живої великоруської мови» (т. 1-4, 1863-1866 рр.) нашого видатного земляка В. І. Даля (літ. Псевдоним Козак Луганський) знаходимо визначення поняття «екскурсія» як «проходка, прогулка, выход на поиск чего, для собирания трав и пр.». Ці поняття знайшли своє відображення у сучасному (видання Київ – 2006 рік) енциклопедичному словнику-довіднику з туризму (автори - укладачі: В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух) під науковим редагуванням В. С. Пазенка та Н. А. Фоменко, де зазначається:

Екскурсія – важлива складова самореалізації людини.

Вона забезпечує задоволення, як психологічних потреб людини (повага до себе, прагнення до знань та успіху), так і потреби самоутвердження і розвитку, що пов'язані з внутрішнім станом людини. Це найбільш високий критерій реалізації особистого «я», для чого необхідний не тільки значний внутрішній потенціал, а й високий культурний рівень.

Ось чому екскурсію визначають як процес наочного сприйняття довкілля, особливостей природи, сучасних та історичних об'єктів, елементів побуту, визначних місць. В той же час вона передбачає своєрідний підйом інтелектуального та естетичного ентузіазму учасників.

Значимість екскурсії як особливого соціокультурного феномену потребує його соціально-філософського осмислення, заснованого на дослідженні матеріальних, культурних і духовних потреб людини, а також взаємодії їх світоглядних і ціннісних орієнтацій. Екскурсія є однією з форм використання вільного часу, проведення змістовного дозвілля, задоволення пізнавальних інтересів населення. Вона стала важливим засобом вивчення історії рідного краю, залучення широких верств населення, насамперед, учнів, молоді до пізнання історико-культурної спадщини, яку залишили нам попередні покоління. Зараз, на етапі формування національної свідомості народу це значною мірою сприяє розбудові культурно-просвітницької діяльності.

Історія екскурсознавства сягає найдавніших часів, адже екскурсія (ознайомлення, пізнання, вивчення) завжди була невід'ємною складовою і мандрівки мореплавців та учасників сухопутних

подорожей стародавнього світу, торговельних караванів і навіть учасників військових кампаній.

Історія екскурсійної справи (екскурєології) – органічна складова загальної історії туризму (туризмології). Варто зазначити, що основи вітчизняного екскурєознавства, як складової екскурєології, в першу чергу на фундаменті вивчення шкільної екскурсійної методики у ХІХ на початку ХХ ст. знаходимо в працях російських і українських педагогів і вчених: І. Анкіфієва, Є. Зв'ягинцева, Д. Кайгородова, Б. Ушинського та ін. В цей період виходять цікаві дослідження П. Абрамова «Край Тараса Бульби (история одной школьной экскурсии)» (1902 р.), Н. Афингеева «Как проводить экскурсии учащимся» (1914 р.) та «Ученические экскурсии в Екатеринославле» (1900 р.), Н. Баженова «Школьные экскурсии» (1914 р.), А. Белгородського «Ученические экскурсии (краткий исторически очерк, значение и организация их)» (1916 р.)

Видатний педагог і вчений другої половини ХІХ ст. К. Ушинський розглядав екскурсію як важливу складову навчального процесу. Він рекомендував застосовувати найбільш активний метод навчання – екскурсію, перш за все, природу. Так, екскурсію, як важливий елемент навчання, стали застосовувати педагоги окремих комерційних училищ та вищих навчальних закладів. Важливу роль в екскурсійно-освітній роботі в цей час відіграли «музеї місцевого краю», що діяли, як правило, на пожертви відомих меценатів, а також, у великих містах, за державний кошт. Вони створювали можливості ознайомлення, в першу чергу, школярів, студентів з історією, природою, археологічними, художніми пам'ятками. Цікаві наукові сторінки були започатковані в музеях Києва – Художньо-промисловий і науковий музей, церковно-археологічний музей при Духовній академії, музей університету св. Володимира, історичний музей ім. О. Поля в Катеринославі, музей українських старожитностей ім. В. Тарновського Чернігівського губернського земства та історико-архітектурний музей Чернігівської архівної комісії, музей Товариства дослідників Волині, музей Полтавського губернського земства та ін. Справжніми центрами культурно-просвітницького життя, наукового розвитку екскурєознавства стали чисельні приватні музеї.

Згодом поряд за навчальними з'явилися перші позанавчальні екскурсії. Варто відзначити, що спочатку вони були мапочисельними, випадковими і переслідували виключно розважальну мету. До того ж,

до них залучались виключно представники заможних верств населення, а екскурсійні маршрути, як правило, обмежувались мандрівками до Криму, на Кавказ та закордонними турами. Перші самодіяльні туристичні об'єднання, які в першу чергу були розраховані на організацію саме екскурсійних маршрутів, виникають у Києві в 1885 р., а також в Ялті – «Гурток аматорів природи, гірського спорту і Кримських гір». Заснований у 1890 р. Кримський гірський клуб поряд з окресленими в статуті питаннями організації походів, ознайомлення з пам'ятками природи та архітектури передбачав і проведення наукових досліджень силами фахівців. Варто відзначити, що в XIX – на початку XX ст. екскурсія набуває значного поширення, в першу чергу, в сфері науки і освіти.

Цікавим явищем стала організація в 1915 р. у Києві перших курсів по підготовці керівників природничих екскурсій. Цю роботу очолив видатний український зоолог, популяризатор біологічних знань і громадський діяч професор Київського університету В. Артоболевський. Київський педагогічний з'їзд, що відбувся у 1916 р., прийняв важливі рішення із питань розвитку екскурсійної справи:

- 1) для підготовки викладачів середньої школи до справи проведення учнівських екскурсій необхідно створення особливих курсів з екскурсійної справи;
- 2) враховуючи сприятливий вплив екскурсій на учнів у виховному та загальноосвітньому відношенні необхідна організація екскурсій кожним навчальним закладом;
- 3) екскурсії мають носити не випадковий, а суворо продуманий та планомірний характер;
- 4) необхідно, щоб місцеві екскурсії обов'язковий для всіх учнів характер;
- 5) до участі в окремих екскурсіях необхідно залучати всіх учнів даного класу.

Варто пригадати, що за буремних часів Української Народної Республіки, на початку 1918 р. при Департаменті позашкільної освіти Міністерства народної освіти створюється Екскурсійний відділ, до якого увійшли видатний діяч культури, автор шкільних підручників та досліджень з педагогіки С. Русова, відомі дослідники І. Крижанівський, Є. Шегаєвський, П. Солуха.

В 20-ті роки плідно займалися розвитком екскурсійної справи культурно-історична Комісія, Археологічний комітет та Комісія краєзнавства Всеукраїнської Академії Наук.

В той же час розгорнули активну роботу по поширенню знань за допомогою екскурсій наукові товариства. У 1929 р. для керівництва шкільного туристсько-краєзнавчою роботою при Наркомпросі України були створені Центральна та обласні дитячі екскурсійно-туристські станції. Вони надавали значну увагу розробці та проведенню екскурсій у відповідності до вікових особливостей школярів, а також щільно пов'язували їх тематику з навчальними програмами відповідних дисциплін, перш за все – історією, географією, біологією та ін. Цікаві наукові розробки з питань екскурсознавства знаходимо у записках Київського Географічного Товариства, Одеського наукового товариства, Шепетівського наукового товариства.

Впродовж 20-х – на початку 30-х років екскурсознавство зайняло провідне місце в роботі багатьох науково-дослідницьких кафедр, до них залучаються чисельні загони студентів та аспірантів.

На жаль, ця робота була згорнута через безпідставне звинувачення як провідних фахівців, так і цілих напрямів досліджень у націоналізмі, трагічні події переслідувань національної ідеї.

З 1930 р. працює Українське товариство пролетарського туризму і екскурсій, а з 1936 р. – Українське республіканське туристсько-екскурсійне управління (УРТЕУ).

Значний внесок у розвиток екскурсознавства вніс «Інтурист», система Української ради по туризму та екскурсіях (створені повсемісно обласні ради та чисельні бюро подорожей та екскурсій), а також Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» (рік заснування 1958 р.). Створене у 1965 р. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури стало надзвичайною подією в житті не тільки наукової громадської, а й чисельного загалу краєзнавців, знавців старожитностей, аматорів вивчення сторінок історії рідного краю і, безумовно, багатьох тисяч екскурсоводів.

Важливим внеском у розвиток екскурсознавства, що справило відчутний вплив на зміст туристсько-екскурсійної діяльності в Україні 60-70-х рр., стала підготовка та видання 26-томного дослідження «Історія міст і сіл Української РСР».

Безумовно, комуністична ідеологія досить жорстко визначала основні теоретичні оцінки тих чи інших історичних процесів, явищ та

особистостей, звертаючи в першу чергу увагу на гіперболізацію можливих досягнень революції, в основному з суто класових позицій. Але в той же час варто відзначити і значну допомогу з боку держави, профспілок щодо створення системи екскурсійних закладів, десятків тисяч тем екскурсій, струнку систему підготовки екскурсійних кадрів. В Україні, в системі туристично- екскурсійних організацій була створена чи не найкраща у світовій практиці науково-методологічна школа теорії та практики екскурсознавства.

Після набуття незалежності нашою державою значно зріс інтерес до екскурсійної справи, розширились потенційні можливості як наукових досліджень, так і діяльності практиків.

Останнім часом більше уваги надається поєднанню зусиль органів народної освіти, сім'ї та молоді, туристично-екскурсійних організацій щодо створення комплексних програм екскурсійного обслуговування, які мають стати невід'ємним наочним доповненням при вивченні базових навчальних предметів: історії, літератури, природничих наук, народознавства.

Значним внеском у розвиток сучасного екскурсознавства стала розроблена в середні 90-х років під егідою Державного комітету України по туризму та Міністерства освіти і науки групою провідних науковців і практиків екскурсійної справи Національна система туристсько- екскурсійних маршрутів України «Намисто Славутича». Додає оптимізму той факт, що інтерес населення до вітчизняної історії, історико-культурної спадщини все більше зростає. Великою популярністю, насамперед серед молоді, користуються екскурсійні маршрути: «Трипільські поселення України», «Грецькі колонії північного Причорномор'я», «Скіфський похід Дарія», «Змієві вали», «Із варяг у греки», «По місцях походу Ігоря Станіславовича на половців», «Козацькі Січі», «Вільності Війська Запорозького», «Гомоніла Україна», «Фортеці й замки України», «Монастирі України», «Гетьманські столиці», «Чумацькими шляхами», «Коліївщина». До цього слід додати спеціалізовані виробничі, наукові, культурологічні, екологічні, спортивні маршрути по різних регіонах країни».

Сучасна екскурсологія враховує такі важливі складові як:

- перехід до основних методів розвитку екскурсійної галузі;
- впровадження системи стандартів якості та культури екскурсійного обслуговування;

- проведення екскурсійних послуг безпосередньо в систему туристських програм та маршрутів.

Екскурсологія є складовою найбільш специфічної галузі невиробничої сфери - культури і сприяє всебічному вихованню людини, розвитку її творчих здібностей, створенню умов для раціонального використання її вільного часу. Ось чому так важливо вивчення духовних потреб широких верств населення, перш за все школярів і молоді, створення інтелектуального потенціалу, задоволення цих потреб на високому та художньо-естетичному рівні.

Підсумовуючи наукове осмислення екскурсології можна сказати, що вона має добрі перспективи на майбутнє і вже сьогодні представляє галузь теоретичних знань, вивчаючих проблеми моделювання ідеальної екскурсії і впливу екскурсії на свідомість людей, практичних методів підготовки екскурсій, техніки їх проведення, підготовки екскурсоводів.

ХРЕСТОМАТІЙНИЙ МАТЕРІАЛ

Закон України «Про музеї та музейну справу» від (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>) регулює суспільні відносини в галузі музейної справи, встановлює правові, економічні, соціальні засади наукового комплектування, вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, діяльності музейних закладів в Україні.

ЗАКОН УКРАЇНИ

ПРО МУЗЕЇ ТА МУЗЕЙНУ СПРАВУ

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 25, ст. 191)

{Вводиться в дію Постановою ВР

№ 250/95-ВР від 29.06.95, ВВР, 1995, № 25, ст. 192}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами

№ 659-XIV від 14.05.99, ВВР, 1999, № 28, ст.231

№ 2120-III від 07.12.2000, ВВР, 2001, № 2-3, ст.10

№ 2905-III від 20.12.2001, ВВР, 2002, № 12-13, ст.92

№ 380-IV від 26.12.2002, ВВР, 2003, № 10-11, ст.86

№ 594-IV від 06.03.2003, ВВР, 2003, № 24, ст.159

№ 1344-IV від 27.11.2003, ВВР, 2004, № 17-18, ст.250

№ 107-VI від 28.12.2007, ВВР, 2008, № 5-6, № 7-8, ст.78 - зміни діють по 31 грудня 2008 року}

{Додатково див. Рішення Конституційного Суду

№ 10-рп/2008 від 22.05.2008}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами

№ 1709-VI від 05.11.2009, ВВР, 2010, № 5, ст.45

№ 5461-VI від 16.10.2012, ВВР, 2014, № 5, ст.62

№ 1166-VII від 27.03.2014, ВВР, 2014, № 20-21, ст.745

№ 76-VIII від 28.12.2014, ВВР, 2015, № 6, ст.40 - щодо набрання чинності норм зазначеного Закону див. "Прикінцеві положення"

№ 911-VIII від 24.12.2015, ВВР, 2016, № 5, ст.50

№ 955-VIII від 28.01.2016, ВВР, 2016, № 10, ст.103

№ 2581-VIII від 02.10.2018, ВВР, 2018, № 46, ст.371

№ 447-IX від 14.01.2020, ВВР, 2020, № 29, ст.189

№ 849-IX від 02.09.2020, ВВР, 2020, № 50, ст.463}

{Преамбула в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Основні терміни та їх визначення

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

асортиментний кабінет (кімната зразків виробів) – приміщення на підприємствах, у яких зберігаються унікальні зібрання художніх виробів, наукові колекції, інші колекції або окремі зразки виробів, що мають історичну, художню, науково-технічну цінність;

зберігання – один з основних видів діяльності музею щодо створення матеріальних умов і правових засад, за яких забезпечується збереження музейних предметів та музейних колекцій;

консервація – здійснення комплексу організаційних, науково обґрунтованих заходів щодо забезпечення захисту музейних предметів та предметів музейного значення від подальших руйнувань, збереження їх автентичності з мінімальним втручанням у їх існуючий вигляд;

культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»;

музеєфікація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини до стану, придатного для екскурсійного відвідування;

музей – науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини;

музейна колекція – сукупність музейних предметів, що об'єднані однією або кількома спільними ознаками;

музейна справа – спеціальний вид наукової та культурно-освітньої діяльності, що включає комплектування, зберігання, охорону та використання музеями культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини України, в тому числі їх консервацію, реставрацію, музеєфікацію, наукове вивчення, експонування та популяризацію;

музейне зібрання – сукупність музейних колекцій та музейних предметів, а також пов'язаних з ними бібліотечних фондів, архівів, каталогів та наукової документації музею;

музейний облік – один з основних напрямів роботи музею, що здійснюється шляхом ведення фондово-облікової документації (у тому числі в електронному вигляді), яка містить назву предмета (прізвище автора твору), датування, місце створення, дату надходження до музею, матеріал, техніку виготовлення, короткий опис, наукову атрибуцію, стан збереження, облікові позначення та забезпечує можливість їх ідентифікації, правовий статус музейних предметів і музейних колекцій;

музейний предмет – культурна цінність, якість або особливі ознаки якої роблять необхідним для суспільства її збереження, вивчення та публічне представлення;

Музейний фонд України – сукупність окремих музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, які постійно зберігаються на території України, незалежно від їх походження та форм власності, а також музейних предметів і музейних колекцій, що знаходяться за межами України і є власністю України або відповідно до міжнародних договорів підлягають поверненню в Україну;

охорона музеїв – система правових, організаційних та фінансово-економічних заходів, що забезпечують недоторканність музейного приміщення і музейного зібрання;

предмет музейного значення – культурна цінність, особливі ознаки якої є підставою для внесення її до Музейного фонду України та набуття статусу музейного предмета з метою збереження, вивчення і публічного представлення;

реставрація – здійснення комплексу науково обґрунтованих заходів щодо зміцнення фізичного стану та поліпшення зовнішнього вигляду, розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів музейних предметів та предметів музейного значення із забезпеченням збереження їх автентичності.

{Стаття 1 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 2. Музейна справа та основні напрями діяльності музеїв

Музейна справа уособлює національну музейну політику, музеєзнавство та музейну практику.

Основними напрямками діяльності музеїв є науково-дослідна, культурно-освітня діяльність, комплектування музейних зібрань,

експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, виставкова, пам'яткоохоронна робота, а також діяльність, пов'язана з науковою атрибуцією, експертизою, класифікацією, державною реєстрацією та усіма видами оцінки предметів, які можуть бути визначеними як культурні цінності, з метою включення до Музейного фонду України.

{Стаття 2 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 3. Національна музейна політика

Національна музейна політика – це сукупність основних напрямів і засад діяльності держави і суспільства в галузі музейної справи.

Основними напрямами національної музейної політики є:

збереження та державна підтримка Музейного фонду України;

{Частина другу статті 3 доповнено абзацом другим згідно із Законом № 659-XIV від 14.05.99; в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами;

{Частина другу статті 3 доповнено абзацом третім згідно із Законом № 659-XIV від 14.05.99}

забезпечення соціально-економічних, правових і наукових умов для ефективної діяльності музеїв;

сприяння формуванню сучасної інфраструктури музейної справи;

підтримка і розвиток мережі музеїв;

забезпечення підготовки та підвищення фахової кваліфікації музейних кадрів, їх правовий і соціальний захист;

бюджетне фінансування (у тому числі на дольових засадах) і пріоритетне матеріально-технічне забезпечення розробки і реалізації державних, регіональних і місцевих програм розвитку музейної справи;

забезпечення охорони музеїв;

підтримка фундаментальних і прикладних наукових досліджень, пов'язаних з музейною справою;

сприяння міжнародному співробітництву в галузі музейної справи.

Стаття 4. Законодавство України про музеї та музейну справу

Законодавство України про музеї та музейну справу базується на Конституції України і складається з цього Закону та інших нормативно-правових актів.

{Частина перша статті 4 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України про музеї та музейну справу, то застосовуються правила міжнародного договору.

{Стаття 4 в редакції Закону № 659-XIV від 14.05.99}

Стаття 5. Національні, регіональні та профільні організації музеїв України. Участь у міжнародних організаціях

Музеї України мають право об'єднуватись у національні, регіональні та профільні організації (спілки, асоціації тощо), вступати до міжнародних музейних організацій і фондів.

Розділ II

ВИДИ МУЗЕЇВ. ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ І МАТЕРІАЛЬНА БАЗА МУЗЕЇВ

Стаття 6. Види музеїв

За своїм профілем музеї поділяються на природничі (антропологічні, біологічні, ботанічні, геологічні, зоологічні, мінералогічні, палеонтологічні), історичні (загальноісторичні, військово-історичні, історії релігії, історико-побутові, археологічні, етнографічні), літературні, художні (образотворчого, декоративно-прикладного, народного, сучасного мистецтва), мистецькі (театральні, музичні, музеї кіно), науково-технічні, комплексні (краєзнавчі, екомuzeї), галузеві тощо.

{Частина перша статті 6 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

На основі об'єктів культурної спадщини, пам'яток природи, їх територій можуть створюватися музеї просто неба та меморіальні музеї-садиби.

{Частина друга статті 6 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

{Частину третю статті 6 виключено на підставі Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Музею, що є у державній чи комунальній власності, який має музейні колекції загальнодержавного значення, набув міжнародного визнання і є провідним культурно-освітнім та науково-дослідним закладом у відповідних профільних групах музейної мережі України,

у встановленому законодавством порядку може бути надано статус національного музею України.

{Частина четверта статті 6 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 7. Створення музеїв

Музеї можуть засновуватися на будь-яких формах власності, передбачених законами. Засновниками музеїв можуть бути відповідні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи.

{Статтю 7 доповнено частиною першою згідно із Законом № 1709-VI від 05.11.2009}

Рішення про створення музеїв приймають їх засновники.

Для створення музею засновники повинні забезпечити:

формування музейного зібрання;

матеріальну базу – відповідно обладнані приміщення для зберігання, консервації та реставрації музейних предметів, для експозицій і виставок, для проведення культурно-освітньої роботи, роботи наукових працівників музею, а також приміщення для забезпечення належного рівня обслуговування відвідувачів;

{Абзац третій частини третьої статті 7 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

умови для охорони музею, оснащення його засобами охоронної та пожежної сигналізації;

фінансування та кадри для належного його функціонування;

роботу музею за чітким розкладом.

Музеї є юридичними особами, крім тих, що створюються і діють у складі підприємств, установ, організацій та закладів освіти.

{Статтю 7 доповнено частиною згідно із Законом № 1709-VI від 05.11.2009; із змінами, внесеними згідно із Законом № 849-IX від 02.09.2020}

Засновники музею можуть створювати філії та відділи музею, що не є юридичними особами.

Земельні ділянки, інші природні ресурси, необхідні для створення музею, надаються в користування у встановленому законодавством порядку.

Музеї можуть створюватись і діяти в усіх організаційно-правових формах.

{Частина статті 7 виключено на підставі Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 8. Статут музею

Музей діє на підставі статуту (положення), що затверджується його засновником чи засновниками.

У статуті (положенні) музею визначаються:

назва музею, його статус, склад засновників, їх права та обов'язки;

організаційна структура, основні завдання та напрями діяльності; джерела надходження коштів і їх використання, склад майна музею, порядок його реорганізації та ліквідації, умови збереження музейного зібрання у разі ліквідації музею;

інші умови діяльності музею.

Стаття 9. Державна реєстрація музеїв

Державна реєстрація музеїв незалежно від форм власності проводиться за їх місцезнаходженням відповідно до закону.

Музеї, створені у складі підприємств, установ, організацій, закладів освіти, реєстрації не підлягають. Порядок обліку таких музеїв визначає центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

{Частина друга статті 9 із змінами, внесеними згідно із Законами № 5461-VI від 16.10.2012, № 849-IX від 02.09.2020}

{Стаття 9 із змінами, внесеними згідно із Законом № 659-XIV від 14.05.99; в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 10. Ліквідація та реорганізація музеїв

Ліквідація музеїв здійснюється за рішенням засновника, а також за рішенням суду у випадках, передбачених чинним законодавством.

{Частина перша статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законом № 659-XIV від 14.05.99}

У разі ліквідації музеїв, що засновані на державній і комунальній формах власності, порядок подальшого використання їх музейних зібрань визначає засновник за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв. У разі ліквідації підприємства, установи та організації, при (у складі) яких діють музеї, а також у разі ліквідації музеїв, які діяли на громадських засадах, їх музейні зібрання та колекції асортиментних кабінетів, окремі предмети музейного значення, придбані за кошти державного та місцевих бюджетів, передаються до відповідних профільних музеїв у порядку, передбаченому Положенням про Музейний фонд України. У разі ліквідації музеїв, заснованих на приватній формі власності,

переважне право на придбання музейних зібрань за інших рівних умов має держава.

{Частина друга статті 10 в редакції Законів № 659-XIV від 14.05.99, № 1709-VI від 05.11.2009; із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

Реорганізація (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) музеїв може відбуватися відповідно до чинного законодавства.

{Частину четверту статті 10 виключено на підставі Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 11. Музейна територія

Територія, відведена для музею, належить до земель історико-культурного призначення. На цій території та в музейних будівлях (спорудах) забороняється діяльність, що суперечить його функціональному призначенню або може негативно впливати на стан зберігання музейного зібрання, та інша діяльність, несумісна з діяльністю музею як закладу культури.

Територія, відведена для музею, підлягає просторово-функціональному зонуванию.

На території, відведеній для музею, згідно із статутом музею може бути виділено зони:

заповідна – для зберігання і охорони найбільш цінних історико-культурних, меморіальних комплексів та окремих об'єктів;

експозиційна – для стаціонарного демонстрування великогабаритних музейних предметів і використання в культурно-пізнавальних цілях;

наукова – для проведення науково-дослідної роботи;

рекреаційна – для відпочинку відвідувачів музею та їх обслуговування, зокрема розташування музейних крамниць, буфетів, кафе, інших пунктів громадського харчування, проведення мистецьких, культурно-освітніх заходів, гостьових місць для паркування автомобілів;

господарська – для розміщення допоміжних господарських об'єктів, місць для паркування службових автомобілів та інших транспортних засобів.

{Стаття 11 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 12. Користування природними ресурсами

Музей здійснює користування землею, іншими природними ресурсами та несе відповідальність за дотримання норм щодо їх

охорони і раціонального використання згідно з чинним законодавством.

Стаття 13. Фінансування музеїв

Фінансування музеїв залежно від форм власності здійснюється за рахунок коштів відповідно державного бюджету, місцевих бюджетів, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб, інших джерел, не заборонених законодавством.

{Частина перша статті 13 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Бюджетні призначення та кошти, одержані від додаткових джерел фінансування музеїв, не підлягають вилученню протягом бюджетного періоду, крім випадків, передбачених законом. Кошти, що надійшли з додаткових джерел фінансування, не впливають на обсяги бюджетного фінансування державних та комунальних музеїв.

{Частина друга статті 13 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Сума витрат на забезпечення охорони музеїв обов'язково визначається в державному та місцевих бюджетах і вноситься до переліку захищених статей видатків загального фонду бюджетів.

{Статтю 13 доповнено частиною згідно із Законом № 1709-VI від 05.11.2009}

Додатковими джерелами фінансування музеїв є:

кошти, що надходять від господарської діяльності, надання платних послуг, у тому числі за відвідування музеїв і виставок;

кошти, одержувані за науково-дослідні та інші види робіт, які виконує музейний заклад на замовлення підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян та громадян;

доходи від реалізації сувенірної продукції, предметів народних художніх промислів, видавничої діяльності, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання;

плата за кіно- і фотозйомки;

гранти, благодійні внески, добровільні пожертвування, грошові внески, матеріальні цінності, одержані від фізичних і юридичних осіб, у тому числі іноземних;

кошти, отримані державними і комунальними музеями як відсотки на залишок власних надходжень, отриманих як плата за послуги, що надаються ними згідно з основною діяльністю, благодійні внески та гранти і розміщених на поточних рахунках, відкритих у банках державного сектору;

інші джерела, в тому числі валютні надходження, відповідно до законодавства України.

{Частина четверта статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1709-VI від 05.11.2009; в редакції Закону № 911-VIII від 24.12.2015}

"Розмір плати за надання платних послуг встановлюється державним і комунальним музеєм щороку у національній валюті України.

{Статтю 13 доповнено частиною п'ятою згідно із Законом № 911-VIII від 24.12.2015}

Перелік платних послуг, які можуть надаватися державними і комунальними музеями, затверджується Кабінетом Міністрів України.

{Статтю 13 доповнено частиною шостою згідно із Законом № 911-VIII від 24.12.2015}

Порядок надання платних послуг музеями, заснованими на державній та комунальній формі власності, затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері культури.

{Статтю 13 доповнено частиною сьомою згідно із Законом № 911-VIII від 24.12.2015}

У разі одержання коштів від надання платних послуг, добровільних пожертвувань фізичних і юридичних осіб, у тому числі іноземних, з інших джерел, не заборонених законодавством, бюджетні асигнування державних і комунальних музеїв не зменшуються".

{Статтю 13 доповнено частиною восьмою згідно із Законом № 911-VIII від 24.12.2015}

Стаття 14. Матеріально-технічне забезпечення музеїв

Власники музеїв зобов'язані забезпечувати їх будівлями (спорудами), збудованими за спеціальними проектами, або іншими упорядкованими приміщеннями, що відповідають вимогам функціонування музеїв, а також відповідним обладнанням та транспортом.

Приміщення музеїв, що є у державній чи комунальній власності, передаються їм на праві оперативного управління. Воно може бути вилучене лише за умови надання музею іншого рівноцінного приміщення. У разі вилучення приміщення музею, що є пам'яткою культурної спадщини, рішення про його вилучення приймається за

погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

{Частина друга статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом № 659-XIV від 14.05.99; в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009; із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

Під час проектування та експлуатації музейних приміщень враховуються потреби дітей, осіб з інвалідністю, громадян похилого віку в доступі до культурної спадщини.

{Частина третя статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законами № 1709-VI від 05.11.2009, № 2581-VIII від 02.10.2018}

Музеям надається пріоритетне право на використання споруд, комплексів (ансамблів) та визначних місць, що є пам'ятками культурної спадщини.

{Статтю 14 доповнено частиною четвертою згідно із Законом № 1709-VI від 05.11.2009}

Розділ III МУЗЕЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ

Стаття 15. Музейний фонд України

Музейний фонд України є національним багатством, невід'ємною складовою культурної спадщини України, що охороняється законом.

Музейні предмети Музейного фонду України є культурними цінностями, що постійно зберігаються на території України та за її межами або згідно з міжнародними договорами підлягають поверненню в Україну.

Музеї, юридичні і фізичні особи зобов'язані забезпечувати збереженість Музейного фонду України та сприяти його поповненню.

Положення про Музейний фонд України затверджується Кабінетом Міністрів України.

Музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання державної частини Музейного фонду України закріплюються за музеями на праві оперативного управління

{Стаття 15 із змінами, внесеними згідно із Законом № 659-XIV від 14.05.99; в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 15-1. Склад Музейного фонду України

Музейний фонд України складається з державної і недержавної частини.

До державної частини Музейного фонду України належать музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, що є державною власністю, зберігаються у державних музеях, у тому числі музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, що зберігаються в музеях, які належать до сфери управління місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також у музеях, створених при підприємствах, в установах, організаціях і закладах освіти державної та комунальної форм власності чи у їх складі. До державної частини Музейного фонду України належать також предмети музейного значення, що підлягають внесенню до державної частини Музейного фонду України, музейні колекції, музейні зібрання, що зберігаються на підприємствах, в установах та організаціях державної і комунальної форм власності.

{Частина друга статті 15-1 із змінами, внесеними згідно із Законом № 849-IX від 02.09.2020}

До недержавної частини Музейного фонду України належать музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, що зберігаються в музеях приватної форми власності, музеях підприємств, установ, організацій приватної форми власності та не віднесені або не підлягають віднесенню до державної частини Музейного фонду України, зокрема предмети музейного значення, що підлягають внесенню до недержавної частини Музейного фонду України та є власністю релігійних організацій, громадян та об'єднань громадян.

{Закон доповнено статтею 15-1 згідно із Законом № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 15-2. Особливості здійснення права власності на музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, предмети музейного значення Музейного фонду України

Музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, віднесені до державної частини Музейного фонду України, не підлягають відчуженню, за винятком обміну на інші музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання. Рішення про обмін музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, що належать до державної частини Музейного фонду України, приймається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв.

{Частина перша статті 15-2 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

У разі передачі майнових комплексів музеїв з державної у комунальну власність музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання залишаються у державній власності і належать до державної частини Музейного фонду України.

Перелік музеїв (у тому числі музеїв системи Національної академії наук України, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Педагогічного товариства України, інших самоврядних організацій), у яких зберігаються музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, що належать до державної частини Музейного фонду України, та предмети музейного значення, що підлягають внесенню до державної частини Музейного фонду України, не підлягають приватизації та не можуть бути предметом застави. Музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, що належать до недержавної частини Музейного фонду України, та предмети музейного значення, що підлягають внесенню до недержавної частини Музейного фонду України, не можуть бути предметом застави, якщо заставодержатель - іноземний громадянин або особа без громадянства, яка не проживає в Україні.

У разі продажу музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, що належать до недержавної частини Музейного фонду України, держава має переважне право на їх придбання, яке реалізується центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах культури та мистецтв або уповноваженими ним державними музеями.

{Частина п'ята статті 15-2 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

{Закон доповнено статтею 15-2 згідно із Законом № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 16. Музейні предмети Музейного фонду України у складі Державного реєстру національного культурного надбання

Унікальні музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання Музейного фонду України та предмети музейного значення, що підлягають внесенню до Музейного фонду України і мають виняткове художнє, історичне, етнографічне та наукове значення,

незалежно від форми власності і місця зберігання вносяться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв до Державного реєстру національного культурного надбання.

{Частина перша статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

Положення про Державний реєстр національного культурного надбання затверджується Кабінетом Міністрів України.

Порядок віднесення музейних предметів Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання та умови їх зберігання затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

{Частина третя статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

{Стаття 16 із змінами, внесеними згідно із Законом № 659-XIV від 14.05.99; в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 17. Облік, зберігання і використання документів Національного архівного фонду

Облік, зберігання і використання документів Національного архівного фонду, що зберігаються в музеях, здійснюються відповідно до цього Закону та Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи».

{Стаття 17 в редакції Закону № 594-IV від 06.03.2003; із змінами, внесеними згідно із Законом № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 18. Формування державної частини Музейного фонду України

Формування державної частини Музейного фонду України здійснюється шляхом:

придбання в установленому порядку предметів музейного значення центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах культури та мистецтв, іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів та музеями - за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством;

{Абзац другий частини першої статті 18 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

безоплатної передачі предметів музейного значення підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян та громадянами;

передачі обернених відповідно до законодавства України у дохід держави музейних предметів, предметів музейного значення;

передачі в установленому порядку предметів музейного значення, виявлених під час археологічних, етнографічних, науково-природничих та інших експедицій, будівельних, ремонтних або реставраційних робіт, у тому числі з дорогоцінних металів і дорогоцінних каменів, та скарбів;

повернення в Україну розшуканих музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань та предметів музейного значення, які були незаконно вивезені;

передачі предметів музейного значення, вилучених на митниці;

поповнення музейних зібрань іншими способами, передбаченими законодавством.

Віднесення предметів музейного значення до Музейного фонду України здійснюється у порядку, передбаченому Положенням про Музейний фонд України, на підставі проведення музеями відповідної наукової експертизи.

Порядок віднесення музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань та предметів музейного значення до державної частини Музейного фонду України визначається Кабінетом Міністрів України.

{Стаття 18 із змінами, внесеними згідно із Законом № 659-XIV від 14.05.99; в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Формування державної частини Музейного фонду України та забезпечення поповнення експозицій музеїв здійснюють центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах культури та мистецтв.

{Статтю 18 доповнено частиною четвертою згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

Стаття 19. Облік музейних предметів та предметів музейного значення

Музейні предмети та предмети музейного значення, які зберігаються в музеях незалежно від форм власності та підпорядкування, а також предмети музейного значення, які зберігаються на підприємствах, в установах, організаціях державної

та комунальної форми власності, підлягають обліку в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Форми облікових документів затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

{Частина друга статті 19 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

Фондово-облікова документація підлягає довічному зберіганню.

{Стаття 19 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 20. Переміщення музейних предметів та предметів музейного значення

Переміщення музейних предметів Музейного фонду України та предметів музейного значення здійснюється відповідно до Положення про Музейний фонд України.

{Стаття 20 в редакції Законів № 659-XIV від 14.05.99, № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 21. Збереження Музейного фонду України

З метою збереження музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань та предметів музейного значення власники або уповноважені ними органи зобов'язані створити належні умови, у тому числі спеціальний науково обґрунтований режим їх зберігання, та здійснювати консервацію і реставрацію.

Вимоги до умов зберігання та обліку музейних предметів, музейних колекцій визначає центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

{Частина друга статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

Знищення музейних предметів та предметів музейного значення Музейного фонду України забороняється.

У разі втрати або руйнування музейних предметів, що належать до державної частини Музейного фонду України, вони можуть вилучатися з фондово-облікової документації лише за рішенням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв на підставі висновків експертно-фондової комісії.

{Частина четверта статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

{Стаття 21 із змінами, внесеними згідно із Законом № 659-XIV від 14.05.99; в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 22. Порядок вивезення за межі України музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, що належать до державної частини Музейного фонду України, та предметів музейного значення, що підлягають внесенню до державної частини Музейного фонду України

Вивезення за межі України музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, що належать до державної частини Музейного фонду України, та предметів музейного значення, що підлягають внесенню до державної частини Музейного фонду України, забороняється, крім випадків тимчасового їх перебування за кордоном для експонування на виставках, реставрації або проведення наукової експертизи на підставі свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей відповідно до Закону України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей" та за погодженням з центральним органом виконавчої влади у сфері культури і туризму.

{Стаття 22 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 23. Страхування музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань Музейного фонду України та предметів музейного значення, що підлягають внесенню до Музейного фонду України

Музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання Музейного фонду України та предмети музейного значення, що підлягають внесенню до Музейного фонду України, які тимчасово вивозяться за межі України для експонування, реставрації або проведення наукової експертизи, підлягають обов'язковому страхуванню.

Порядок встановлення їх оціночної та страхової вартості визначають центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв, та центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері державного фінансового контролю.

{Частина друга статті 23 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

{Стаття 23 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 24. Консервація і реставрація музейних предметів Музейного фонду України

Консервацію і реставрацію музейних предметів Музейного фонду України здійснюють спеціалізовані установи та організації,

реставраційні підрозділи музеїв та окремі реставратори, які мають кваліфікаційну категорію за відповідною спеціальністю.

Порядок їх консервації і реставрації визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

{Частина друга статті 24 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

Держава сприяє проведенню реставрації музейних предметів, предметів музейного значення недержавної частини Музейного фонду України у державних реставраційних закладах.

З метою проведення атестації реставраторів та присвоєння їм відповідної кваліфікаційної категорії утворюється атестаційна комісія. Положення про атестаційну комісію та її персональний склад затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

{Частина четверта статті 24 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5461-VI від 16.10.2012}

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування сприяють підготовці реставраторів, розвитку мережі спеціалізованих реставраційних закладів.

{Стаття 24 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Розділ IV

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЇВ

Стаття 25. Міжнародна діяльність музеїв

Музеї України беруть участь у міжнародному культурному співробітництві в галузі музейної справи на основі багатосторонніх та двосторонніх угод.

Участь музеїв у міжнародному культурному співробітництві здійснюється у встановленому порядку шляхом:

проведення спільних наукових досліджень на основі розробки і реалізації міжнародних наукових програм;

здійснення взаємного обміну музейною інформацією, виставками, вивчення міжнародного досвіду організації музейної справи;

проведення міжнародних конференцій, конгресів, симпозіумів, виставок та участі в них;

організації спільної підготовки музейних працівників, розвитку видавничої діяльності;

здійснення іншої спільної діяльності відповідно до угод, якщо вона не суперечить законодавству України та міжнародним договорам України.

Розділ V

УПРАВЛІННЯ І САМОВРЯДУВАННЯ МУЗЕЇВ, ГАРАНТІЇ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЇХ ПРАЦІВНИКІВ

Стаття 26. Державне управління музеями

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв, у межах своїх повноважень:

забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері музейної справи;

формує вимоги щодо державного статистичного обліку музеїв, створених на території України;

здійснює організаційно-методичне керівництво, сприяє розвитку сучасної інфраструктури музейної справи, розвитку музейної мережі, створює спеціалізовані організаційні структури, наукові установи для науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення музеїв;

здійснює координацію робіт із створення єдиної інформаційної системи музеїв;

здійснює інші повноваження, визначені законами та покладені на нього актами Президента України.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв, у межах своїх повноважень:

організовує навчання і підвищення кваліфікації працівників музеїв;

визначає потреби держави та нормативи, що гарантують належний рівень музейного обслуговування і доступ громадян до Музейного фонду України;

здійснює контроль за діяльністю музеїв, заснованих на державній та комунальній формах власності, за станом обліку, зберіганням, охороною, використанням та переміщенням музейних предметів Музейного фонду України, що зберігаються в музеях незалежно від форми власності;

організовує проведення наукових досліджень у сфері музейної справи;

порушує перед власником музейних предметів та музейних колекцій питання щодо поліпшення умов зберігання;

направляє запити з метою отримання інформації про музейні предмети та музейні колекції;

у разі потреби сприяє передачі музейних предметів, музейних колекцій та предметів музейного значення, що належать до недержавної частини Музейного фонду України, на тимчасове зберігання до державних музеїв;

здійснює інші повноваження, визначені законами та покладені на нього актами Президента України.

{Частина статті 26 в редакції Закону № 5461-VI від 16.10.2012}

{Частина статті 26 виключено на підставі Закону № 5461-VI від 16.10.2012}

Інші центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють керівництво музеями, що перебувають у сфері їх управління.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за матеріально-технічне та фінансове забезпечення музеїв, що перебувають у сфері їх управління.

Керівники державних та комунальних музеїв призначаються на посаду шляхом укладення з ними контракту на п'ять років за результатами конкурсу.

{Статтю 26 доповнено частиною шостою згідно із Законом № 955-VIII від 28.01.2016}

Порядок проведення конкурсу та вимоги до кандидатів на посаду керівника державного чи комунального музею визначаються статтями 21-1-21-5 Закону України «Про культуру».

{Статтю 26 доповнено частиною сьомою згідно із Законом № 955-VIII від 28.01.2016}

Особливості призначення на посаду керівників державних та комунальних музеїв на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя визначаються частиною другою статті 21 Закону України «Про культуру».

{Статтю 26 доповнено частиною восьмою згідно із Законом № 447-IX від 14.01.2020}

{Стаття 26 із змінами, внесеними згідно із Законом № 659-XIV від 14.05.99; в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 27. Самоврядування музеїв

Музеї мають право створювати органи самоврядування: вчені, наглядові, методичні, музейно-педагогічні, художні, реставраційні та інші ради, залучаючи до їх діяльності фахівців різного профілю.

Стаття 28. Гарантії прав і законних інтересів працівників музеїв

Правовий і соціальний захист працівників музеїв забезпечується державою і засновниками музеїв згідно із законодавством.

{Частина перша статті 28 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

Працівники музеїв мають право на:

діяльність відповідно до фаху та кваліфікації в музеях незалежно від форм власності;

захист у судовому порядку права інтелектуальної власності на результати наукової діяльності в галузі музейної справи;

безкоштовне користування довідково-інформаційною, бібліотечною і архівною базами музеїв України та відвідування музейних закладів;

участь у науково-дослідній роботі музеїв, у конференціях, семінарах, наукових читаннях;

підвищення кваліфікації, перепідготовку, вільний вибір програми, форм навчання, стажування в інших музеях, в тому числі за кордоном;

атестацію з метою одержання кваліфікаційної категорії, порядок проведення якої визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв;

{Абзац сьомий частини другої статті 28 із змінами, внесеними згідно із Законами № 1709-VI від 05.11.2009, № 5461-VI від 16.10.2012}

допомогу на оздоровлення при наданні щорічної відпустки у розмірі посадового окладу, грошову винагороду за сумлінну працю та зразкове виконання трудових обов'язків, а також матеріальну допомогу для вирішення соціально-побутових питань та доплату за вислугу років у розмірах та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України;

{Абзац восьмий частини другої статті 28 в редакції Закону № 1709-VI від 05.11.2009}

{Абзац восьмий частини другої статті 28 набирає чинності з 1 січня 2010 року у частині допомоги на оздоровлення при наданні

щорічної відпустки у розмірі посадового окладу та доплати за вислугу років згідно із Законом № 1709-VI від 05.11.2009}

грошову винагороду за сумлінну працю та зразкове виконання трудових обов'язків і матеріальну допомогу для вирішення соціально-побутових питань у розмірі та порядку, що встановлюються Кабінетом Міністрів України;

{Абзац дев'ятий частини другої статті 28 набирає чинності з дня введення в дію Закону України про Державний бюджет України на 2000 рік згідно із Законом № 659-XIV від 14.05.99}

безплатне користування у межах встановлених норм житлом з опаленням і освітленням, якщо вони проживають у селах і селищах;

{Абзац десятий частини другої статті 28 набирає чинності з дня введення в дію Закону України про Державний бюджет України на 2000 рік згідно із Законом № 659-XIV від 14.05.99}

вимогу до юридичних і фізичних осіб про припинення дій, що загрожують збереженню музейних предметів, музейних колекцій Музейного фонду України та предметів музейного значення.

{Абзац одинадцятий частини другої статті 28 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1709-VI від 05.11.2009}

Пільги на безплатне користування житлом з опаленням та освітленням, передбачені частиною другою цієї статті, надаються за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Стаття 29. Гарантії майнових прав музеїв

Держава гарантує захист майнових прав музеїв усіх форм власності. Вилучення державою у музеїв їх фондів та іншого закріпленого за ними майна може здійснюватися лише у випадках, передбачених законами України.

Музеї, що є у державній чи комунальній власності, не підлягають приватизації.

{Частина друга статті 29 в редакції Закону № 659-XIV від 14.05.99}

Держава гарантує забезпечення охорони музеїв державної та комунальної форм власності.

{Статтю 29 доповнено частиною третьою згідно із Законом № 1709-VI від 05.11.2009}

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв, з переліку музеїв, затвердженого Кабінетом Міністрів України відповідно до частини третьої статті 15-2 цього Закону, визначає музей, якому музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України, передаються на постійне або тимчасове зберігання в порядку, передбаченому Положенням про Музейний фонд України.

{Статтю 29 доповнено частиною четвертою згідно із Законом № 447-IX від 14.01.2020}

Розділ VI

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО МУЗЕЇ ТА МУЗЕЙНУ СПРАВУ

Стаття 30. Відповідальність за шкоду, завдану музею або музейному зібранню

Матеріальна шкода, завдана музею або музейному зібранню громадянами чи юридичними особами, відшкодовується згідно з чинним законодавством.

{Стаття 30 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1709-VI від 05.11.2009}

Стаття 31. Відповідальність за порушення законодавства України про музеї та музейну справу

Особи, винні у порушенні законодавства про музеї та музейну справу, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Президент України

Л.КУЧМА

м. Київ

29 червня 1995 року

№ 249/95-ВР

ОСНОВИ ЕКСКУРСІЙНОЇ РОБОТИ

I. Поняття екскурсії.

Екскурсія як метод навчання і форма організації занять.

Екскурсія являє собою цілеспрямований, наочний процес пізнання оточуючого, середовища. Цей процес будується з використанням заздалегідь відібраних об'єктів, які знаходяться в природних умовах, і відбувається під керівництвом кваліфікованого спеціаліста-екскурсовода у відповідності до заздалегідь визначеної тематики. В контексті сервісного забезпечення турпродукту екскурсія покликана задовольнити духовні, естетичні, інформаційні потреби людини, реалізуючи пізнавальну функцію туризму: розширення кругозору, організації культурного дозвілля, відпочинку, спілкування

Основна мета екскурсій – сприяння всебічному розвитку особистості, виховання любові до рідного краю, збагачення знань про свій рідний край, країну, її історичне минуле, цікавих людей, культурні та історичні надбання наших предків.

Екскурсії покликані сприяти формуванню патріотизму, любові до рідного краю, бажанні оберігати та примножувати культурні, національні та природні багатства нашої держави. Вони займають важливе місце в системі національного виховання підростаючого покоління.

Екскурсії – одна з форм не тільки навчання, але і виховання. От чому високий науковий рівень змісту екскурсії, висвітлення в ній конкретних фактів з позицій сучасної науки, визначаючи пізнавальну цінність екскурсії, підсилюють її виховний вплив.

Головне в екскурсії – її зміст. Але ефективність екскурсії залежить значною мірою від мистецтва переконливо, яскраво і дохідливо викладати матеріал. Можна добре його знати, але не вміти передати екскурсантам. От чому екскурсоводам, як би добре вони не були підготовлені по конкретній темі, варто опанувати основами екскурсійної методики, уміло використовувати різні прийоми підготовки і проведення екскурсій.

Екскурсії, як метод навчання і форма організації занять зародилися на початку ХХ століття. На даний час вироблена система організації екскурсій і методика їх проведення.

Поняття екскурсійної методики

У педагогічній науці і практиці методикою називається сукупність правил і способів викладання навчальних дисциплін,

передачі знань, добутих різними науками, система прийомів навчання і виховання молоді.

В основі проведення будь-якої екскурсії лежать основні принципи педагогіки.

Взаємозв'язок навчання і виховання, послідовність і систематичність, ясність і доступність викладу матеріалу - обов'язкові і для екскурсійної методики.

Для екскурсійної методики велике значення має підготовка та навчання екскурсовода – вивчення законів і врахування вимог психології. Однак екскурсійна методика, спираючись на загальні науково-педагогічні і психологічні принципи, не є копією методики навчання в загальноосвітній школі. Вона трохи відрізняється від неї.

Екскурсійна методика має два аспекти.

У вузькому значенні – це сукупність прийомів підготовки і проведення екскурсій. У широкому значенні – екскурсійна методика включає методологію, теорію і практику.

Таким чином, зміст і прийоми проведення екскурсій екскурсійною методикою розглядаються в нерозривному зв'язку.

Теорія екскурсійної методики ґрунтується на таких принципах педагогіки, як взаємозв'язок навчання і виховання, послідовність, систематичність, приступність і ясність викладу матеріалу. Вона базується також на законах формальної логіки, даних психології і, особливо, соціальної психології.

Практика екскурсійної методики включає застосування науково обґрунтованих прийомів і способів підготовки і проведення екскурсій, формування і функціонування системи методичної роботи і її основних ланок (методична рада, методичні секції екскурсоводів, методичні відділи, методичний кабінет), а також системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів екскурсоводів.

У системі позашкільної роботи – це навчання екскурсоводів в гуртках, об'єднаннях, туристсько-краєзнавчих клубах тощо.

Екскурсійна методика – науково-прикладна дисципліна – складається з загальної і приватної методик. Першу складає сукупність прийомів підготовки і проведення екскурсій, загальних для усіх без винятку тем, а також наукової і навчальної бази екскурсійної роботи.

Предметом приватних екскурсійних методик є прийоми, використовувані в процесі різних екскурсій. В основі їх лежить

класифікація екскурсій насамперед по тематиці, пов'язаної з певною галуззю науки.

Розрізняють екскурсії на історичні, історико-краєзнавчі, архітектурно-містобудівні, літературні, мистецтвознавчі, природознавчі, виробничі й інші теми.

Крім того, предметом приватних екскурсійних методик можуть бути прийоми проведення екскурсій у залежності від їхньої класифікації: місцеві (музейна, міська, заміська) чи способу пересування (автобусна (або інша транспортна), пішохідна), а також за складом екскурсантів (школярі, туристи, слухачі курсів та ін.).

Для того, щоб успішно досягти пізнавальної і виховної мети екскурсії, екскурсивод повинен добре володіти різноманітними прийомами як показу об'єкта, так і розповіді про нього. Застосування цих прийомів не може бути стандартним. Адже в екскурсіях беруть участь люди різного віку, національностей, професій, з різним рівнем знань.

Маючи на увазі, що екскурсії складають одну з форм організації відпочинку учнів, потрібно докласти всіх зусиль і умінь для того, щоб вони були цікавими, захоплюючими для аудиторії.

Оволодіння екскурсійною методикою означає не тільки засвоєння наукових основ, прийомів, але і її творче застосування екскурсиводом, що не терпить шаблону, готових рішень.

Значну роль відіграють творчі здібності екскурсивода, що розкриваються в процесі підготовки і проведення екскурсії.

Загальна екскурсійна методика складається з двох основних розділів:

- а) підготовка екскурсії;
- б) проведення екскурсії.

Класифікація екскурсійних об'єктів

Класифікація екскурсійних об'єктів проводиться за:

- видами:
  - а) пам'ятки – історичні, археологічні, мистецтва, документальні;
  - б) об'єкти природи – ліси, гаї, річки, заповідники, заказники, національні парки, урочища, ландшафтні комплекси;
- змістом – однопланові, багатопланові;
- функціональним призначенням – основні, додаткові, супутні;
- ступенем збереженості – повністю збережені, перебудовані, реконструйовані.

Реалізацію завдань екскурсійного обслуговування, з одного боку, забезпечують властивості екскурсійних об'єктів: пізнавальна цінність, відомість (популярність), незвичайність (екзотичність), виразність, збереженість, місце розташування, типовість (специфічність для даної місцевості), унікальність. З іншого боку, – змістовне наповнення пояснювального тексту (тексту екскурсії) і ефективність методичних прийомів проведення екскурсій, які мають задовольняти вимогам повноти і достовірності інформації, культурно-пізнавальної значимості, досконалості і довершеності композиції і виконання, естетичного задоволення. Особливе значення має доступність та доказовість інформації, що надається, та застосування диференційного підходу до слухачів. Технологічними інструментами, які дозволяють забезпечити реалізацію відповідних потреб і вимог до екскурсійного обслуговування є:

- 1) логічні прийоми: аналіз, порівняння, синтез, абстрагування, узагальнення;
- 2) прийоми показу – попередній огляд, панорамний показ, візуальний аналіз, реконструкція, локалізація подій;
- 3) розповідь – екскурсійна довідка, опис, характеристика об'єкта, пояснення, репортаж, коментування, цитування, літературний монтаж.

Показ та розповідь є основою методики проведення екскурсій – сукупності прийомів, які є основою роботи екскурсовода під час надання екскурсійних послуг. Вона включає загальну і спеціальні методики. Загальна методика проведення екскурсій охоплює систему методичних прийомів показу і розповіді, незалежних від теми, складу групи та інших факторів. Спеціальна – конкретизує методичні прийоми стосовно особливостей певного екскурсійного маршруту.

Сучасні методики екскурсійного обслуговування головну роль відводять показу – спостереженню, огляду об'єкта під керівництвом екскурсовода, при якому екскурсант не тільки бачить об'єкт, але й розрізняє в ньому окремі частини, бере участь в їх аналізі.

Основою показу є три елементи: безпосереднє спостереження об'єкта, ознайомлення з експонатами «портфеля екскурсовода», зорова реконструкція для відтворення зовнішнього вигляду втраченого об'єкту, картини минулих подій, поведінки людей, про яких розповідає екскурсовод.

Показ в екскурсії – не цілеспрямований, послідовний процес ознайомлення екскурсантів з об'єктами, що розкривають тему

екскурсії. Використання цього прийому під час екскурсії має бути послідовним та логічним.

Розповідь екскурсовода – невід’ємна частина екскурсії, хоча по відношенню до показу вона виконує вторинну роль. Адже надання екскурсоводом інформації про об’єкт не може підмінити самотійну, активну, аналітичну роботу екскурсантів, перетворювати екскурсію в лекцію. Під час розповіді екскурсовод має зацікавити і активізувати екскурсантів. Для цього в практиці екскурсійного обслуговування широко використовуються ілюстрації, наочні матеріали, активізуючі запитання. Особливості використання прийомів розповіді при забезпеченні екскурсійного обслуговування залежать від швидкості руху групи (ритму), підпорядкованості розповіді показу (вторинність), необхідності використання візуальних доказів.

Співвідношення показу та розповіді неоднакове в різних екскурсіях і залежить від теми екскурсії, наявності та характеру об’єктів показу, виду екскурсії та складу групи. Їх дозування в часі зумовлює посилення ефективності і якості екскурсійного обслуговування. Практика доводить, що час показу – нормативний розрахунковий час, який виділяється на показ під час екскурсії, повинен займати не менше 2/3 всього екскурсійного часу і оптимально розподілятися за структурними складовими екскурсії: вступом, основною і заключною частинами.

Вступна частина екскурсії, як правило, складається з двох частин: організаційної (знайомство з аудиторією, інструктаж екскурсантів щодо правил поведінки, безпеки на маршруті тощо) та інформаційної (коротке повідомлення про тему, маршрут, його протяжність, тривалість, час і місце закінчення екскурсії). Основна частина будується на поєднанні показу конкретних екскурсійних об’єктів та розповіді про них, які підпорядковуються обраній темі. Досвід свідчить, що найбільш якісно розкрити основну тему дозволяє виділення від 5 до 12 окремих підтем. Висновки за темою екскурсії, які закріплюють її мету та інформація про інші екскурсії, які можуть поглибити дану тему. Розташування і співвідношення підтем, основних питань, вступу і заключної частини формують композицію екскурсії, основи якої визначаються в процесі проектування екскурсії.

Етапи підбору і формування тексту і змісту екскурсії включають:

- 1) попередню роботу – підбір матеріалів, їх вивчення, відбір об’єктів, які стануть основою екскурсії;

2) розробку екскурсії: складання екскурсійного маршруту, обробку фактичного матеріалу; роботу над змістом екскурсії, її основною частиною (підтеми і основні питання кожної з них);

- підготовку контрольного тексту екскурсії;
- роботу над методикою проведення екскурсії;
- вибір найбільш ефективних методичних прийомів показу і розповіді та кращих точок, ракурсів огляду об'єктів показу;
- підготовка методичної розробки екскурсії, технологічної карти і схеми маршруту (для транспортної екскурсії), «портфеля екскурсовода».

Співвідношення цих двох стадій при розробках інноваційного екскурсійного продукту майже завжди співпадають.

Пошук оптимальних поєднань методів і прийомів екскурсійного обслуговування, визначення структури, композиції екскурсії і проектування екскурсійних послуг зумовлюються класифікацією екскурсій: за змістом, складом учасників, місцем проведення, засобом пересування, формою проведення, кількістю учасників.

До групи, класифікованої з критерієм змісту, належать дві підгрупи екскурсій – оглядові (багатопланові) та тематичні.

Оглядові екскурсії – багатотемні, тобто розкривають різні аспекти життя міста тощо. Об'єкти показу різняться за формою та змістом (пам'ятки історії та культури, будинки, природні об'єкти, місця знаменних подій тощо). В цих екскурсіях поєднується історичний та сучасний матеріал. Хронологічні рамки оглядової екскурсії – час існування міста з дня його заснування до сьогодення. Відмінність оглядової екскурсії від тематичної простежується у змісті, глибині розкриття матеріалу; накладає відбиток на вступ та висновки, логічні переходи (підпорядковані, тотожні, протилежні, співвідносні тощо). Тематична екскурсія присвячується одній темі. Тематичні екскурсії поділяються на ряд груп: історичні, історико-революційні, воєнно-історичні, виробничі, природознавчі, мистецтвознавчі, літературні і архітектурно-містобудівні. Кожна з зазначених груп має відповідні підгрупи.

Так, за змістом історичні екскурсії поділяються на підгрупи: історико-краєзнавчі, археологічні і етнографічні. В екскурсіях на історико-революційні теми виділяють підгрупи, присвячені видатним революційним діячам, певним періодам боротьби. Воєнно-історичні екскурсії поділяються на екскурсії по пам'ятним місцям, де

проходили бої; по місцям, пов'язаним з подвигами народних героїв; екскурсії до музеїв.

Виробничі екскурсії поділяються на історичні, виробничо-економічні, виробничо-технічні. Екскурсії на природознавчі теми поділяють на геологічні, географічні, гідрологічні, біологічні, ландшафтні.

В групі мистецтвознавчих екскурсій виділяють театральні, історико-музичні, екскурсії до музеїв, на виставки, по місцям життя та діяльності майстрів мистецтва.

Літературні екскурсії доцільно групувати наступним чином:

- літературно-біографічні – по місцях, що зберігають пам'ять про життя та творчість певного письменника;
- історико-літературні – розкривають певні періоди розвитку літератури;
- літературно-краєзнавчі – присвячені вивченню природного або культурного комплексу за допомогою літературних творів;
- літературні екскурсії на природу – побудовані на літературному матеріалі, художньо описаних природних об'єктах.

Щодо екскурсій на архітектурно-містобудівну тематику існує наступна класифікація:

- екскурсії, пов'язані з показом пам'яток архітектури певного періоду;
- екскурсії, що дають уявлення про творчість одного архітектора;
- екскурсії, що знайомлять з плануванням та забудовою міст за генеральними планами.

Тематичні екскурсії певного виду рідко існують ізольовано одна від одної.

За складом учасників розрізняють екскурсії для дорослої аудиторії і для дітей; для місцевого населення та для туристів; для міського та сільського населення; для організованих груп та для поодиноких від-відувачів. За місцем проведення розрізняють екскурсії міські, позаміські, виробничі, музейні, комплексні.

Міські екскурсії передбачають показ усього міста або його частини. Вони бувають оглядовими та тематичними.

Позаміська екскурсія організовується за межі міста, при цьому рекомендується, щоб відстань до кінцевого пункту слідування не перевищувала 100 км. Такі екскурсії також поділяються на оглядові та тематичні.

Місцем проведення виробничих екскурсій є підприємство. Значні масштаби варіативності обслуговування характеризують екскурсії до музеїв: історичних, мистецтвознавчих, технічних, природничих, краєзнавчих, меморіальних тощо.

Особливо складними з точки зору змісту екскурсійного обслуговування є комплексні екскурсії, які поєднують міські та музейні екскурсії. Вони складаються з двох частин – оглядової та тематичної екскурсії під час відвідання музею, виставки. Обидві частини пов'язані однією загальною темою.

За засобом пересування екскурсії бувають пішохідними та транспортними.

Транспортні – в основному автобусні екскурсії, але бувають і тролейбусні, теплохідні, залізничні тощо.

Пішохідні екскурсії більш насичені, оскільки надають можливість глибше вивчити об'єкти, але вони охоплюють меншу територію. Протяжність таких екскурсій не перевищує 5-6 км в місті, 10-12 км за містом.

Транспортні екскурсії мають свої особливості – аналіз екскурсійних об'єктів здійснюється на зупинках з виходом із транспортного засобу, а також під час його руху.

За формою проведення розрізняють: екскурсії-масовки, екскурсії-прогулянки, бесіди, концерти, уроки, консультації тощо.

Екскурсія-масовка передбачає велику кількість учасників (10 - 30 автобусів). Крім екскурсії передбачається проведення мітингів, зокрема, на місці пам'ятних подій, зустрічей з їх учасниками.

Екскурсія-прогулянка поєднує загальноосвітні елементи та елементи відпочинку (частіше за все, це – природознавчі екскурсії) В екскурсії – бесіди перевага надається розповіді (музейні екскурсії, відвідання виставок, підприємств). Закінчується така екскурсія обговоренням її змісту.

Екскурсія-концерт проводиться в межах позаміських екскурсій, в процесі слідування до об'єкта показу.

II. ПІДГОТОВКА ЕКСКУРСІЇ

Підготовка екскурсії розглядається в двох аспектах:

1. Підготовка нової теми екскурсії.
2. Підготовка екскурсовода до проведення вже розробленої екскурсії.

Підготовка нової теми екскурсії

Розробка нових екскурсійних тем є однією з важливих ділянок роботи гуртка чи об'єднання. Вона свідчить про глибину й ефективність розвитку краєзнавства в населеному пункті, місті, районі, області, врахуванні інтересів і запитів учнівської молоді. З глибокого і всебічного вивчення цих інтересів і варто починати роботу з розробки нових тем.

Від того, наскільки глибоко вивчений матеріал і методично правильно підготовлена екскурсія, залежить її виховне і пізнавальне значення.

Підготовка будь-якої екскурсії базується на матеріалах попереднього досконалого вивчення екскурсійних можливостей свого населеного пункту, міста, району, області.

Творчі групи екскурсіводів

У творчому об'єднанні чи гуртку екскурсіводів, в залежності від віку його учасників, для розробки нової екскурсійної теми рекомендується створити творчу групу екскурсіводів у складі 3 - 6 чоловік. Найбільш досвідчений і знаючий учень призначається керівником групи. Як показує практика, для успішної роботи цих творчих груп, велике значення мають правильні взаємини керівника групи та її членів, тобто, "психологічний клімат" у мікрогрупі.

Найбільше доцільно розподіляти обов'язки по складанню тексту і методичної розробки відповідно до визначених підтем. Кожен екскурсівод – член групи – підготовляє свій матеріал, що поєднується і редагується керівником групи, а пізніше – керівником гуртка чи об'єднання. Природно, що при виборі підтем приймаються до уваги інтереси і професійна підготовка майбутніх екскурсіводів.

Послідовність підготовки нової теми:

- визначення теми і мети екскурсії;
- збір і вивчення матеріалів по темі;
- організація консультацій (зі вчителями, музейними працівниками, бібліотекарями, працівниками архівів та ін);
- виявлення і конкретне вивчення екскурсійних об'єктів;
- складання маршруту екскурсії;
- складання тексту екскурсії;
- складання «портфеля екскурсівода»;
- складання карток екскурсійних об'єктів;
- складання методичної розробки;
- презентування тексту і методичної розробки;
- проведення пробної екскурсії і її затвердження на гуртку.

Тема і мета екскурсії

Кожна екскурсія повинна мати чітко визначену тему. Виходячи з визначенні теми, формулюється мета екскурсії, яка має велике значення для розробки теми. Вона визначає ідейну спрямованість екскурсії, допомагає в доборі і висвітленні матеріалу. Визначаючи мету екскурсії, слід насамперед, показати на її роль у розвитку патріотичного виховання учнівської молоді.

Крім того, варто визначити конкретні завдання екскурсії.

Правильно визначена мета екскурсії підкреслює актуальність теми, що складає основний предмет екскурсії, її основу.

Зміст екскурсії складається з окремих взаємозалежних підтем, що підпорядковуються, основній темі і розкриваються в ході екскурсії.

Назва екскурсійної теми повинне конкретизувати її, розкривати зміст екскурсії. Разом з тим вона повинна викликати інтерес, бути яскравою, такою, що запам'ятовується, а іноді містити елемент реклами. Наприклад, екскурсії на теми: "Пам'ятка природи «Гора Високий камінь», «Історія і таємниці села Нижні Ворота», «Таємниці лінії Арпада».

Вивчення і накопичення матеріалу

Роботу з літературою корисно починати зі складання бібліографії, що дозволить найбільш повно ознайомитися з літературними джерелами відповідно до конкретної мети і теми екскурсії.

Надзвичайно багато корисних знань по історії свого краю, чи області можна почерпнути в періодичній пресі.

У ході підготовки нової теми екскурсоводам нерідко приходиться працювати в архівах з метою уточнення фактів, пошуку нового даних, визначення пам'ятних місць і т.д.

Роботі в архіві повинне передувати вивчення літератури по темі й опублікованих джерелах. Науково-довідкові посібники до документальних матеріалів окремих архівів (путівники по архівах, списки фондів і картотечні покажчики фондів) дозволяють визначити необхідні для роботи фонди.

Порядок оформлення і роботи в архівах визначається правилами користування документальними матеріалами в державних архівів України та іншими документами, визначеними законодавством України.

Робота в архіві по пошуку і дослідженню джерела складає складне творче завдання, трудомістка і вимагає наполегливості й

активності. Разом з тим вона вносить у підготовку екскурсії елемент наукового пошуку, зближаючи її з роботою дослідника, ученого. Розповідь про те, як були отримані нові дані в екскурсії, в окремих випадках може надзвичайно збагатити зміст екскурсії, підсилити її емоційне звучання.

Доцільним є ознайомлення всіх членів групи з експозиціями і фондами музеїв, виставок, відвідування архітектурних і художніх майстерень, наукових інститутів, установ, промислових підприємств.

Організація консультацій

У ході підготовки екскурсії корисно практикувати консультації фахівців, зустрічі і листування з учасниками й очевидцями подій, ветеранами Великий Вітчизняної війни, старожилами своїх населених пунктів, діячами культури і мистецтва, науки і техніки. Контакти з фахівцями варто підтримувати в процесі всієї підготовки екскурсії, деякі з них можуть виступити як рецензенти екскурсії, її методичної документації. Як, наприклад, розробка екскурсії «Історія та становлення Гірсько-Карпатської сільськогосподарської дослідної станції с. Н. Ворота». По цій темі необхідно вивчити матеріали, які зберігаються у дослідній станції с. Бахта, Берегівського району, архіві смт. Воловець, провести зустрічі з науковими працівниками дослідної станції, які проживають в Нижніх Воротах та за його межами, використати домашні архіви жителів села. У Гірсько-Карпатській станції є наукові співробітники такі як Моспан Г. М., Моспан М. В., які все своє життя пропрацювали на цій станції і як висококваліфіковані фахівці вони можуть надати екскурсводам кваліфіковану допомогу в розробці теми екскурсії, ознайомити їх з матеріалами наукових досліджень, представити свої архіви. Крім цього вони можуть виступити і рецензентами даної екскурсії.

Кожна галузь науки і мистецтва має свою термінологію, без знання якої неможлива підготовка екскурсії на науковій основі. Тому із самого початку варто опанувати основними термінами. У цьому фахівці також можуть зробити допомогу. Корисно скласти словничок найбільш уживаних термінів.

Виявлення і конкретне вивчення екскурсійних об'єктів

Зібраний матеріал екскурсвод повинний аналізувати не тільки з погляду пізнавальної цінності, але і можливості застосування на екскурсії, тобто наочності, зв'язку з конкретними екскурсійними об'єктами. Вони складають зорову основу екскурсії.

Екскурсійними об'єктами можуть бути експозиції музеїв і виставок, історичні і художні пам'ятники і пам'ятні місця, природні визначні пам'ятки, а також здобутки архітектури і містобудування (житлові і громадські будівлі, промислові і транспортні спорудження, міська площа, вулиця, чи пам'ятник монумент і т.д.).

Складання маршруту екскурсії

Важливим етапом розробки екскурсії є складання маршруту. Він завершує роботу по виявленню об'єктів.

Маршрут будується за наступними принципами:

- хронологічний;
- тематичний;
- комплексний (хронологічно - тематичний).

Маршрут екскурсії складається відповідно до її загальної композиції, що забезпечує цілісність і логічну послідовність викладу матеріалу. При угрупованні об'єктів, пов'язаних з визначеними підтемами екскурсії, враховується також їхня відстань, зручність під'їзду і т.д..

Екскурсійний маршрут по населеному пункту повинен бути компактним. При цьому максимальний переїзд від об'єкта до об'єкта звичайно не перевищує 15-20 хвилин. При цьому бажано чергування довгих і коротких інтервалів.

Важливою вимогою до маршруту екскурсії є відсутність повторних проїздів по однієї і тій же дорозі. Подібний проїзд допускається лише у виді виключення (якщо немає іншої дороги).

При складанні маршруту враховується також естетична цінність забудови і ландшафту, розташованих по шляху руху.

Об'їзд або обхід маршруту екскурсії

Об'їзд або обхід маршруту проводиться з метою ознайомлення з трасою руху, вивчення й уточнення екскурсійних об'єктів, визначення місця зупинок, під'їздів до них, виборі пунктів екскурсійного показу, хронометрування часу переїзду (переходу) від одного екскурсійного об'єкта до іншого, для розрахунку часу проведення екскурсії.

Об'їзд виробляється за участю всіх членів творчої групи, керівника гуртка чи об'єднання, а також можна запросити консультанта-краєзнавця.

Складання тексту екскурсії

Об'їзд маршруту дає можливість завершити роботу над текстом екскурсії, який повинен максимально відобразити реальну екскурсію.

Робота над текстом дозволяє екскурсоводу ретельно обміркувати матеріал для розповіді, відібрати найголовніше, намітити логічний хід викладу матеріалу, більш точно узагальнити його, сформулювати висновки і логічні переходи від однієї підтеми чи об'єкта до інших.

Природно, що текст, створений творчою групою, буде відрізнятися від змісту екскурсії будь-якого екскурсовода. Тому необхідно, щоб кожен екскурсовод, що готується до даної теми, писав свій індивідуальний текст, закріплюючи в ньому своє розкриття теми, творчі знахідки.

Звичайний обсяг тексту для автобусної екскурсії, розрахованої на 3 години – 40 - 50 сторінок і 25 - 30 сторінок – для пішохідної.

Перед викладом тексту екскурсії оформляється титульний лист, у якому вказується назва освітнього закладу, назва гуртка чи об'єднання, найменування теми, прізвищ авторів і дати затвердження даної екскурсії. Якщо гурток чи об'єднання співпрацює з відділом культури та туризму райдержадміністрацій, то тоді екскурсія може затверджуватися цим відділом і слугуватиме для її проведення з іншими категоріями населення, туристами.

Текст повинний включати вступ і висновок, містити характеристику об'єктів і конкретний матеріал, що розкривається екскурсоводом.

Один з авторів є відповідальним за текст. У його обов'язки входить систематичне внесення доповнень і змін у текст.

Одночасно зі складанням тексту екскурсії автори готують коротку анотацію.

Побудова екскурсії

Текст, як і методична розробка, повинний відбивати зміст екскурсії. Її сприйняття як єдиного цілого досягається логікою побудови. В основі екскурсії повинен лежати логічний план, що відповідає загальній композиції екскурсії.

Кожна екскурсія складається з трьох головних частин: вступу, основної частини і висновку.

Вступ

Вступ і висновок відрізняються від основної частини тим, що вони, як правило, не зв'язані з екскурсійним об'єктом. Це зближає вступ з початком лекції, завдання якого – встановити контакт з аудиторією, залучити її увагу до теми.

Однак вступ в екскурсії має свою специфіку. Спочатку екскурсовод повідомляє своє прізвище, ім'я, по батькові, називає

гурток чи об'єднання, школу (інший освітній заклад, у якому працює дане об'єднання чи гурток). Потім він повідомляє тему екскурсії, маршрут, час і місце її закінчення.

У вступі екскурсовод розкриває зміст тему екскурсії і висвітлює головні проблеми, що конкретизуються в ході екскурсії на показі об'єктів.

Вступ повинний бути яскравим і лаконічним за формою й актуальним за змістом.

Екскурсовод повинний прагнути до того, щоб відразу привернути увагу екскурсантів. Варто пам'ятати, що початок екскурсії – відповідальний момент, адже на початку екскурсії в екскурсантів складається перше враження про екскурсовода.

Основна частина

Основна частина – власне екскурсія – будується на сполученні показу з розповіддю. Її зміст складається з окремих підтем, що розкриваються на об'єктах і об'єднані головною темою. Ця тема обумовлює спрямованість екскурсії, співвідношення частин, обсяг і "поворот" конкретного матеріалу, пов'язаного з об'єктами, і сам принцип викладу.

Тільки керуючись цією темою, перевіряючи нею всі елементи, можна домогтися логічної композиції екскурсії, у чому особливо яскраво виявляється майстерність проведення екскурсії.

У ході проведення екскурсії застосовуються різноманітні методичні прийоми. Висвітлення кожної екскурсійної підтеми в екскурсії доцільно завершувати узагальненням матеріалу – висновком. Наприклад, розповідь про наукові розробки та досягнення результатів у вирощуванні різних сортів картоплі, виведеними науковцями Гірсько-карпатської дослідної станції, завершується висновком про значення вирощування даних сортів картоплі в гірських районах та значення цих досягнень для розвитку сільського господарства всієї країни.

Висновок

У висновку екскурсовод підводить підсумки екскурсії, робить загальні висновки по темі і відповідає на питання екскурсантів. Висновок закріплює зміст і значення побаченого і почутого екскурсантами на екскурсії, ще раз пояснює тему. У висновку екскурсовод може рекомендувати екскурсантам взяти участь в інших екскурсіях, що проводить їхнє об'єднання чи гурток.

Логічні переходи в екскурсіях

Логіка побудови екскурсії визначає не тільки поділ її на частини (підтеми) стосовно екскурсійних об'єктів, але і встановлення зв'язків між ними. В екскурсії вони здійснюються за допомогою логічних переходів.

Логічними переходами в екскурсії прийнято називати встановлення зв'язків між екскурсійними об'єктами на основі ідейно-пізнавального матеріалу екскурсії.

Логічні переходи з'єднують розповідь і показ у єдине ціле, додаючи екскурсії цілісність і закінченість. Вони можуть носити, наприклад, характер узагальнення, порівняння, доповнення і т.д. Але внутрішній зміст цих переходів повинен впливати із змісту розповіді про об'єкти.

Перехід від одного об'єкта до іншого в окремих випадках може бути здійснений і без логічного переходу. Однак їхня відсутність робить екскурсію фрагментарною. Знайдені один раз логічні переходи - активний елемент екскурсії. Удосконалюючи екскурсію, вносячи зміни в її зміст, екскурсовод повинний відшукувати і нові, більш вдалі органічні логічні переходи.

Складання «портфеля екскурсовода»

У процесі роботи над текстом відбираються і під керівництвом керівника гуртка чи об'єднання виготовляються наочні приладдя для екскурсії. При цьому члени творчої групи виходять з того, щоб максимально поповнити зоровий ряд екскурсії емоційним яскравим матеріалом, що може допомогти екскурсоводу оживити розповідь.

Характер наочного приладдя залежить від теми і конкретного змісту екскурсії. Вивчення матеріалів по темі, у тому числі й ілюстративних, дозволяє це зробити найбільш професійно. Екскурсоводи підбирають матеріали у виді фотографій, схем, карт, репродукцій із творів образотворчого мистецтва і т.д., по літературних джерелах, в експозиціях і фондах музеїв, на виставках, у, архівах і т.д..

Звичайно члени творчої групи складають список ілюстрацій, що необхідні по темі, із вказівкою джерел і передають цей список керівнику гуртка, який, при можливості, здійснює замовлення на виготовлення фотографій. У "портфель екскурсовода" можуть входити також різноманітні колекції, наприклад, ґрунтів, мінералів, комах, зразки промислової продукції, що виготовляють місцеві підприємства, і т.д.

Складання карток екскурсійних об'єктів

По мірі збору матеріалів про об'єкти рекомендується заносити їх у спеціальні картки, які стануть хорошим довідковим матеріалом для екскурсіводів.

Картку варто заповнювати за таким зразком:

- Картка екскурсійного об'єкта.
- Найменування екскурсійного об'єкта.
- Місцезнаходження, адреса.
- Час виникнення, відкриття, спорудження.
- Автор (для пам'ятників архітектури, скульптури).
- Зовнішні ознаки: стиль, характеристика.
- Призначення і використання.
- Коротка історія об'єкта. Його сучасна характеристика.
- Прогнозовані зміни.
- Література, використана при складанні картки.
- Прізвище, ім'я, по батькові укладача, вік, школа, гурток.
- Прізвище керівника гуртка, рік складання картки.

Бажано прикріпити до картки фотографію екскурсійного об'єкта і схему його розташування.

Екскурсіводи можуть мати особисті картки об'єктів, куди заносяться основні зведення про об'єкти, виписуються цитати, цифрові дані і т.д..

Складання методичної розробки екскурсії

Завершує підготовку екскурсії складання методичної розробки – основного документа творчої групи гуртка, що при наявності тексту надає право на проведення (а при відкритті спец рахунку і оплату) екскурсії по даній темі і служить керівництвом для екскурсівода. Вона складається творчими групами, які розробляли задану тему та керівником гуртка чи об'єднання. У ході наступного вивчення екскурсійної теми, в міру появи нових фактичних і наукових даних, нагромадження досвіду проведення екскурсій по даній темі в методичну розробку вносяться зміни і доповнення.

У методичній розробці вказується тема та мета екскурсії, маршрут і об'єкти, її тривалість, методичні прийоми показу і розповіді. В окремих випадках можуть вказуватися такі відомості як, наприклад, вік екскурсантів.

Обсяг методичної розробки залежить від теми і тривалості екскурсії. Як правило, він не повинен перевищувати 6 - 12 сторінок шрифту Times New Roman , розміру 14.

У структуру методичної розробки екскурсії входять наступні розділи:

- опис маршруту екскурсії,
- розрахунок часу на зупинках і просування від одного об'єкта до іншого,
- перелік екскурсійних об'єктів і підтем, що складають зміст екскурсії,
- організаційні і методичні вказівки.

Методичну розробку рекомендується складати за наступною схемою:

Маршрут екскурсії	Зупинки	Об'єкти показу	Тривалість екскурсії	Назва підтем та перелік основних питань	Організація показу
-------------------	---------	----------------	----------------------	---	--------------------

У графі «Методичні вказівки» даються рекомендації про те, з якого пункту і в який час краще розпочинати показ екскурсійних об'єктів, якою повинна бути послідовність і характер їхнього аналізу, які методичні прийоми, способи показу об'єктів і викладу матеріалу варто застосовувати (прийоми реконструкції, локалізації подій, порівняння, завдань, літературного монтажу, пересування екскурсійної групи в ході показу об'єкта і т.д.), викладаються різні варіанти логічних переходів, показу і змісту розповіді в залежності від характеру екскурсійної групи, а також даються поради щодо використання наочного приладдя і т.д..

Методична розробка повинна бути правильно оформлена. На титульному листі варто вказати:

- найменування організації, що проводить екскурсію (гуртка, клубу, класу і т.д.)
- найменування навчального закладу,
- найменування теми екскурсії;
- вид екскурсії (пішохідна, автобусна, комбінована і т.д.);
- тривалість екскурсії (в академічних і астрономічних годинник);
- склад екскурсантів, на яких розрахована екскурсія;
- прізвища укладачів методичної розробки;
- дату затвердження документа.

Далі ця методична розробка затверджується керівником гуртка, об'єднання чи радою клубу.

Обов'язковий екземпляр методичної розробки зберігається в документації гуртка.

Рецензування тексту методичної розробки екскурсії

Відредагований текст методичної розробки в необхідних випадках рецензуються фахівцями. Вони можуть бути передані на рецензування у відповідну наукову установу чи музей. Наприклад, текст багатопланової (оглядової) екскурсії іноді направляється на рецензію місцевим найбільш відомим краєзнавцям, географам, історикам, викладачам інститутів, письменникам чи журналістам – авторам книг чи статей про край.

Зміст рецензій на текст і методичну розробку може бути різним у залежності від теми, конкретних завдань екскурсії, складу аудиторії, на яку вона розрахована, але в кожній рецензії повинна бути відзначена його відповідність останнім науковим даним, фактичні помилки, логічна послідовність викладу і, нарешті, літературна форма.

Проведення пробної екскурсії і затвердження екскурсії

Керівник гуртка, чи об'єднання доручає проведення пробної екскурсії керівнику творчої групи екскурсоводів, що готували нову тему, сповіщаючи його заздалегідь про це. Звичайно призначається і дублер з числа авторів тексту і методичної розробки.

На пробній екскурсії присутні члени робочої групи, гуртківці, вчителі та керівник гуртка. Після її проведення керівником дається дозвіл на її проведення.

ІІІ. ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ

Прийоми проведення екскурсій

Прийоми проведення екскурсій складають специфічну форму роботи екскурсоводів, «оболонку» екскурсії, у якій вони розкривають її зміст екскурсантам. Ці прийоми і способи впливають зі специфіки екскурсії – сполучення показу з розповіддю і пересуванням екскурсантів від об'єкта до об'єкта.

Знання, що одержують учасники екскурсій, базуються на безпосереднім сприйнятті ними досліджуваних предметів і явищ об'єктивного світу.

Існує кілька видів наочності, у тому числі образотворча (картини, моделі, фотографії і т.д.), предметна. Екскурсії відносяться до цих двох видів, тому що їхній зоровий ряд складають як предмети і

явища, так і їхнє зображення засобами мистецтва (мистецтвознавчі екскурсії). Однак, як правило, екскурсовод використовує у своїй роботі усі види наочності.

Головною складовою частиною екскурсії є показ. З його допомогою екскурсовод керує процесом сприйняття екскурсантів, направляє їхню увагу на основні риси і сторони предметів, явищ, що допомагають висвітлити екскурсійну тему. При цьому він повинен враховувати фізіологічні основи зорового сприйняття.

ПОКАЗ ЕКСКУРСІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ

Вибір місця розташування екскурсійної групи

Вибираючи місце розташування групи, потрібно знайти найбільш сприятливу точку, звідки об'єкт зорово сприймається більш яскраво і переконливо. При цьому варто враховувати, що деякі об'єкти вимагають показу з двох чи декількох точок, які потрібно попередньо намітити.

Разом з тим при виборі місця розташування групи екскурсовод повинен забезпечити безпеку і зручність екскурсантів.

Це місце повинно бути розміщене далеко від проїзної частини і надійно захищене від руху транспорту і потоку пішоходів, знаходитися осторонь від небезпечних зон будівельних і реставраційних робіт.

Потрібно уважно стежити за дорожньо-вказівними і попереджувальними написами і слідувати їх вимогам. Екскурсоводу варто подбати про те, щоб ніщо не відволікало уваги екскурсантів від екскурсії, не заважало їм. Потрібно прагнути знайти природний чи штучний захист від яскравого сонця, дощу, вітру, ізолювати групу від шуму.

Розміщення екскурсійної групи

Вибравши місце для показу об'єкта, потрібно правильно розставити екскурсантів. Важливо простежити за тим, щоб всім екскурсантам був добре видний як об'єкт, так і екскурсовод. Найбільш зручним є розташування групи півколом. Екскурсовод займає місце скраю і стоїть у півоберта до екскурсантів. Така позиція дозволяє, з одного боку, самому бачити екскурсійний об'єкт, а з іншого боку – тримати в поле зору групу.

Постійне спостереження за реакцією екскурсантів – важлива умова ефективної роботи екскурсовода. Організувавши розміщення групи, варто звертати увагу на те, щоб всім екскурсантам було гарно видно і чути.

При виборі місця розташування групи варто враховувати особливості зорового сприйняття. Екскурсійний об'єкт, як правило, багатоплановий, тому має декілька вигідних для огляду точок. Для екскурсовода особливо важливо попередньо знайти точки огляду і ракурси, уміло використовувати їх в екскурсії. Варто пам'ятати, що об'єкти сприймаються по-різному в залежності від відстані, тобто різного кута зору.

Послідовність показу об'єктів екскурсії

Показ повинний бути цілеспрямованим, а отже, вибіркоким.

Послідовність показу об'єктів означає відповідність логіці викладу матеріалу, виділення основних об'єктів, ув'язування нових зі старими, поглиблення представлення екскурсантів про них.

Послідовність показу об'єктів враховує правила переходу від відомого до невідомого, від близького до далекого, а також особливості зорового сприйняття. Звичайно показ будується на переході від загального до часткового. Показ в екскурсії варто починати з попереднього огляду, у ході якого показується весь чи комплекс окремих об'єктів у цілому, а потім приступають до аналізу з виявленням характерних рис екскурсійного об'єкта.

Необхідно пам'ятати, що увага екскурсантів не може довго затримуватися на одному нерухомому об'єкті. З психології відомо, що наша увага надзвичайно динамічно, рухлива.

При виборі черговості показу об'єктів приймається в увагу їхній емоційний вплив на екскурсантів. Спочатку характеризують об'єкт, що робить найбільш сильне враження (у тому випадку, коли цей об'єкт непов'язаний з темою, варто дати про нього екскурсантам довідку, а потім перейти до основного об'єкта, про який викладається екскурсійний матеріал).

Засоби показу об'єкта

Показ об'єктів в екскурсії повинен бути конкретним. Екскурсанти орієнтуються екскурсоводом на об'єкт за допомогою словесного опису і жесту.

В описі-характеристиці об'єкта – вказуються його розміри, форма, колір, особливості розташування, сусідні предмети, орієнтири і т.д..

Жести повинні бути насамперед виразні і скупі. Показ починається, звичайно, з жесту екскурсовода, спрямованого на об'єкт, показує його розташування, підкреслює особливості об'єкта, його динамічність.

Успіх у жестикуляції вимагає дотримання ряду правил. Жести повинні відповідати змісту, темпу розповіді і руху (при показі з автобуса чи іншого виду транспорту). Варто пам'ятати, що жест не повинен відставати від підкріпленого ним слова. Безупинні жести відволікають екскурсантів, не дають їм зосередитися.

Прийоми екскурсійного показу

В екскурсійній методиці розроблені різноманітні прийоми показу. Однак в екскурсії, як правило, вони злиті з розповіддю й у «чистому» виді застосовуються рідко. Найбільш уживаний так званий прийом попереднього огляду. Він має на меті дати екскурсантам можливість орієнтуватися в просторі, сприймати екскурсійний об'єкт у його історичному і природному оточенні.

Попередній огляд може здійснюватися і без супроводжуючої розповіді екскурсовода (пауза). Він допомагає екскурсантам залишитися як би наодинці з пам'ятником чи твором мистецтва, природою, самостійно оцінити їх, вдивитися в них.

Попередній огляд ґрунтується на спостереженні екскурсантів, яких екскурсовод вміло направляє, допомагаючи їм усвідомити істотні властивості й ознаки екскурсійного об'єкта.

Прийом екскурсійного аналізу

Показ лежить в основі аналізу екскурсійних об'єктів. Тип аналізу визначається темою і метою екскурсії, характером об'єкта, його зв'язком з визначеною галуззю науки.

Розрізняють аналіз мистецтвознавчий, історичний, природничо-науковий. Кожний з них має різні співвідношення показу і розповіді, іншу послідовність, свої способи і прийоми виявлення істотних рис екскурсійного об'єкта.

Мистецтвознавчий аналіз має на меті виявлення ідеї твору мистецтва, його художнього образу, пояснення засобів і прийомів, за допомогою яких він досягнутий.

Прийоми мистецтвознавчого аналізу залежать від видів мистецтва (наприклад, виявлення об'ємно-просторової композиції й архітектоніки в архітектурі, малюнка і графіки – у живописі, пластичності – у скульптурі і т.д.).

Аналіз цього типу лежить в основі екскурсій з показом творів мистецтва, але може застосовуватися й в інших тематичних екскурсіях, а також у багатопланових екскурсіях (оглядових).

Історичний аналіз виявляє в екскурсійному об'єкті риси, типові для визначеної епохи, висвітлює його зв'язок з історичними подіями. В основі історичного аналізу лежить хронологічний принцип.

Природничо-науковий аналіз дає можливість виявити істотні властивості екскурсійного об'єкта шляхом застосування методів різних наук.

Перша ступінь екскурсійного аналізу – це виділення екскурсійного об'єкта з навколишнього середовища. Друга ступінь – це встановлення зв'язків об'єкта з ідейним змістом екскурсії.

Аналіз об'єкта – один з найдійовіших засобів екскурсорова, за допомогою якого він прищеплює екскурсантам уміння більше бачити і глибоко сприймати навколишній світ.

Особливості показу об'єктів по ходу руху автобуса

Важливе значення має попередня підготовка екскурсантів до огляду в тому випадку, коли об'єкти показуються по ходу руху з автобуса чи з іншого виду транспорту. Розповідь про них варто починати з випередженням, до появи об'єкта в поле зору екскурсантів. Особливо важливо точно орієнтувати екскурсантів на об'єкт, заздалегідь показати, де й у яким оточенні розташований і точно показати його.

Показ у русі не може бути детальним. Тому увагу екскурсантів варто звернути тільки на головні, найбільш істотні риси екскурсійних об'єктів. Показ повинен визначати темп руху екскурсійного транспорту. Для цього екскурсорова потрібно встановити постійний контакт із водієм автобуса, щоб у потрібних місцях він устигав сповільнити рух. Найкраще довести до відома водія про ці ділянки шляху заздалегідь, перед початком екскурсії, коли екскурсорова повідомляє йому маршрут і об'єкти, у яких передбачені зупинки.

Показ наочного приладдя

Особливим прийомом показу є використання наочного приладдя, тобто предметів і зображень, що доповнюють зоровий ряд екскурсійних об'єктів і ілюструють матеріал, що викладається.

На відміну від основного екскурсійного об'єкта, на якому, звичайно, розвивається визначена екскурсійна тема, наочне приладдя відіграє допоміжну роль, ілюструючи ту чи іншу конкретну думку.

Наочні приладдя класифікуються за двома групами: натуральні й образотворчі, останні, у свою чергу, підрозділяються по способах зображення на образні і схематично-умовні і за видами – на площинні, об'ємні, статичні і динамічні.

Велике місце наочні приладдя займають у тих екскурсіях, де широко застосовується метод відтворення епохи, події, історичної обстановки і т.д. , тобто в екскурсіях на історичні, літературні, театральні, музичні теми.

Застосовуються наочні приладдя й у міських екскурсіях з показом творів мистецтва. Так, у них корисно демонструвати фотографії чи портрети автора доробків, репродукції картин, плани, креслення будинків, ескізи, проекти, фотографії будинків, яких більше не існує.

Як наочні посібники використовуються також фотокопії документів, плани, карти, схеми, чи фотографії, інші зображення подій, їхніх учасників, книжкові ілюстрації і т.д. Як показує практика, застосування наочного приладдя збагачує екскурсію, привертає увагу екскурсантів, підсилює їхній інтерес до змісту і підвищує ефективність сприйняття матеріалу, що викладається.

Демонструючи наочні приладдя, екскурсовод, звичайно, коментує їх. Приготоване по темі наочне приладдя не потрібно показувати раніш, ніж це впливає по ходу викладу.

РОЗПОВІДЬ ЕКСКУРСОВОДА

Показ в екскурсії невіддільний від розповіді екскурсовода. Їхнє сполучення може бути різним. За допомогою розповіді екскурсовод акцентує увагу екскурсантів на об'єкті, про який він говорить, а основні знання про зовнішній вигляд об'єкта, його будівлі, а часом і про процеси, що відбуваються, екскурсанти одержують у результаті власних спостережень.

Цей ефективний виховний прийом розвиває спостережливість в екскурсантів, активізує їх, але він вимагає порівняно великих витрат часу й однорідного складу учасників екскурсії (школярі одного віку).

При іншій формі сполучення розповіді і показу дані про об'єкти екскурсанти одержують зі словесних повідомлень екскурсовода, а показ служить для їхньої конкретизації чи підтвердження. Цей прийом найчастіше застосовується в екскурсіях.

Розповідь може будуватися на основі як індуктивного (від часткового до загального), так і дедуктивного (від загального до часткового) принципів.

Висвітлення підтеми можна починати з викладу загальнотеоретичних питань, використовуючи час переїзду від одного об'єкта до іншого. У такому випадку показ об'єкта служить ілюстрацією уже відомого екскурсантам положення.

Однак значно ефективніше прийти до загальних положень на прикладі аналізу екскурсійного об'єкта. Розповідь екскурсовода, так само як і показ, будується на дидактичних принципах, систематичності і послідовності викладу знань, переходу від відомого до невідомого.

Форми розповіді в екскурсії можуть бути різними, однак в основі кожної з них повинні лежати взаємозв'язок, взаємопроникнення розповіді і показу. Розповідь не повинна бути самодостатньою. В екскурсії найчастіше вживаються такі прийоми розповіді, як довідка, опис чи характеристика об'єкта, пояснення, коментування.

Екскурсійна довідка – стиснутий виклад основного фактичного матеріалу про об'єкт. Наприклад, «На околиці селища Воловець у 1872 році розпочато будівництво залізниці Мукачево – Львів. Всі інженерні роботи проводили італійські інженери. Вони також будували для робітників житлові бараки. У 1877 році під час пожежі бараки згоріли».

Особливо широко застосовуються довідки в багатопланових (оглядових) екскурсіях. Довідка повинна фіксувати головне і бути лаконічною. У багатоплановій (оглядовій) екскурсії не слід повідомляти екскурсантам багато цифр, імен, дат. Вибравши з них найбільш істотні, бажано пов'язати їх з матеріалом, що добре відомий слухачам.

При значному числі архітектурних споруд, включених у маршрут екскурсії, точну дату спорудження будинків краще замінити вказівкою на століття чи десятиліття. Розміри будинків варто давати лише при характеристиці унікальних споруд, замінюючи їх порівняльними даними (наприклад, у два рази вище навколишніх будинків і т.д.).

Опис і характеристика об'єкта

Опис, тобто послідовне перерахування основних якостей і властивостей екскурсійного об'єкта невіддільний від прийому характеристики, тобто виявлення найбільш істотних його сторін.

Приєм пояснення

Пояснення – прийом висвітлення внутрішніх зв'язків об'єкта, виявлення причин якого-небудь факту, явища. Найчастіше прийом пояснення застосовується в архітектурно-містобудівних, мистецтвознавчих, природознавчих екскурсіях. Важливе місце цей прийом займає в системі методичних прийомів, що використовуються в екскурсіях зі школярами.

Прийом коментування (репортажу)

У тих випадках, коли об'єкт демонструється в процесі розвитку чи руху (рух автотранспорту по міській магістралі, показ машин і механізмів на виробництві і т.д.), застосовується так зване коментування чи форма репортажу.

Для нього характерна динамічність, швидка зміна зорових аспектів і самих екскурсійних об'єктів, що, у свою чергу, обумовлює граничний лаконізм і точність розповіді екскурсовода.

Рух в екскурсії

Поряд з показом і розповіддю специфіку екскурсії складає рух. При цьому мається на увазі не просте переміщення екскурсантів від одного об'єкта до іншого, а роль руху як особливого методичного прийому у процесі екскурсії. З його допомогою пізнається екскурсійний об'єкт і закріплюються знання.

Так, наприклад, обхід будинку, підйом на гору чи штучне спорудження не тільки дозволяють більш правильно представити їхній розмір, висоту і т.д., але й емоційно збагачують і зміцнюють ці уявлення.

Швидкість руху впливає на характер і точність сприйняття екскурсантами навколишнього простору. Швидке переміщення за допомогою транспорту по визначених маршрутах дозволяє створити єдине враження від далеко розташованих ділянок міської забудови, підсумовуючи і зіставляючи роз'єднані частини міста. Тим самим представлення про одне й теж місто в екскурсантів, що приймали участь, наприклад, в автобусній і пішохідній екскурсіях, будуть різні і можуть доповнювати один одного. Крім того, пересування екскурсантів означає зміну вражень, вносить елемент відпочинку в процес пізнання, а в ході пішохідної екскурсії складає приємне фізичне навантаження, що нерідко має цілющі властивості (природознавчі екскурсії по заповідниках, берегах рік, озер, сходження в гори і т.д.).

Прийоми проведення екскурсії

Прийом реконструкції

До числа розповсюджених прийомів проведення екскурсії відноситься так званий прийом реконструкції. Він полягає у відтворенні події чи історичної епохи шляхом образної розповіді. Але тут потрібно підходити дуже обережно і обов'язково радитися з фахівцями.

Прийом локалізації подій

Цей прийом визначає прив'язку події до визначеного місця і є одним з основних методичних прийомів, що найбільше повно відбиває сутність екскурсії.

Він полягає у встановленні зв'язку між відомими екскурсанту подіями і фактами і визначеною місцевістю, конкретним об'єктом.

Ефективність прийому локалізації залежить від масштабу й історичного значення подій, а також від рівня знань, культурного кругозору екскурсантів. Він може бути застосований тільки за умови знайомства екскурсантів з фактами, про які розповідає екскурсовод.

Прийом локалізації подій має особливо сильний емоційний вплив, що одержав відображення в спеціальному екскурсійному терміні «влада місця».

Дієвість цього прийому підсилює ефект несподіванки, раптовість появи.

Прийом порівняння

Прийом порівняння полягає в зіставленні різних ознак того самого об'єкта чи різних об'єктів між собою. Порівняння можна проводити як за подібністю, так і за контрастом.

Цей прийом широко використовується для того, щоб підкреслити величину об'єкта, його висоту, його значення і т.д.

Порівняння – універсальний засіб пізнання і він справді виконує ці функції.

Прийом літературного монтажу

Цей прийом полягає в підборі різних частин літературних творів одного чи декількох авторів в одне художньо-значеневе ціле з метою дати більш яскраву образну характеристику екскурсійному об'єкту, чи подіям, що з ним пов'язані.

Прийом літературного монтажу збагачує розповідь екскурсовода, додає йому образність і емоційність. Він дозволяє драматизувати розповідь екскурсовода, ввести в екскурсію діалог.

Прийом літературного монтажу найчастіше застосовується в екскурсіях на літературні теми. Однак, як показує практика, він може бути ефективним і в інших екскурсіях.

Цитування в екскурсії

Цитування, тобто відтворення уривків з літературних творів, спогадів, документів і інших джерел, широко застосовується в екскурсіях.

Цитата загострює інтерес слухачів, допомагає довести яке-небудь положення, додає велику авторитетність висловленню екскурсовода, дозволяє повніше представити колорит епохи. Цитування допомагає краще використовувати в екскурсії накопичений людством багатий арсенал фактів і думок.

При цитуванні екскурсовод зобов'язаний стежити за тим, щоб цитата ілюструвала чи супроводжувала його думки, акцентувала увагу екскурсантів на потрібному підтексті. Цитата повинна бути короткою і збуджувати інтерес екскурсантів до теми.

Не слід зловживати цитатами в екскурсії. Цитати доцільно виписати на картки для зручності користування ними під час екскурсії. Текст цитат краще вивчити напам'ять.

Особливі методичні прийоми

У ході екскурсії застосовуються особливі методичні прийоми, багато з яких мають значну силу емоційного впливу.

В екскурсіях передбачаються зустрічі екскурсантів з учасниками історичних подій, ветеранами Великої Вітчизняної війни, ученими, діячами культури та ін. Ці зустрічі повинні бути підготовленими, визначене примірне коло питань, погоджені час, місце і тривалість бесіди.

Бесіда повинна бути органічно пов'язана з темою екскурсії. Іноді учасники подій виступають у ролі екскурсовода.

Деякі особливі прийоми засновані на застосуванні технічних засобів. Це музичні паузи, прослуховування магнітофонних записів виступів учасників подій.

До числа особливих прийомів відноситься прийом дослідження, під яким умовно розрізняються певні дії, що наочно підтверджують розповідь екскурсовода (наприклад, визначення глибини висохлого колодязя за допомогою падіння камінчика, визначення твердості мінералу за допомогою нанесення їм подряпин на склі і т.д.).

Прийом дослідження припускає активну діяльність екскурсантів і найбільше часто застосовується в природознавчих екскурсіях зі школярами.

Елементи ритуалу на екскурсіях

Деякі екскурсії передбачають відвідування могил героїв, некрополів, Вічного вогню. Екскурсанти вшановують їх хвилиною мовчання, покладанням вінків. Екскурсоводу варто заздалегідь продумати місце розташування групи, простежити за тим, щоб хлопці зняли головні убори і т.д..

Зрозуміло, що елементи ритуалу, що включаються в екскурсії, мають велику силу емоційного впливу. Саме тому вони вимагають особливо ретельно продуманої організації і точності.

Вимоги до екскурсовода.

Культура мови екскурсовода

Володіння екскурсоводом мистецтвом слова – важлива умова успішного проведення екскурсії. Тому юним екскурсоводам необхідно багато вчитися, оволодівати майстерністю оратора.

Мова повинна бути граматично правильною, точною, виразною, оригінальною, скупюю.

Почуття впевненості, яке необхідне екскурсоводу для успіху екскурсії, може бути повним тільки тоді, коли його мова побудована граматично правильно. Без цього він не може говорити вільно, не може правильно реагувати на поведінку екскурсантів.

Точність викладу особливо важлива при характеристиці об'єкта і багато в чому визначає вплив екскурсовода на аудиторію. В екскурсії особливо неприпустима абстрагованість, вживання стереотипів, загальних слів, зміст яких давно стерся.

Виразність і оригінальність мови підсилює застосування різних прийомів мови, іноказань (алегорій), перифраз, гіпербол, метафор, інверсій слів.

Добре діє просте наочне порівняння, проведення паралелі, уживання яскравих епітетів.

Підвищує виразність мови своєчасне вживання афоризмів, прислів'їв, приказок. Ощадливість мови вимагає усунення зайвих слів, загальних фраз, що розхолоджують, ведуть до втрати уваги слухачів. Стислість додає мові силу.

Мова екскурсовода має відмінності від звичайної ораторської мови, тому що склад екскурсійної аудиторії обмежений, як правило, 25-30 екскурсантами. Це вимагає відноситися до патетики з обережністю, ставить завдання зробити мову більш інтимною, наблизити її до екскурсантів.

Крім того, екскурсовод часто говорить в умовах шуму. Тому, щоб не зірвати голос, не слід намагатися перекричати сильний шум, а виждати момент, коли він ослабне.

В екскурсіях варто вживати просту розмовну мову, ретельно відбирати наукові терміни й іноземні слова, пам'ятаючи приказку "Краще спіткнутися ногою, ніж словом".

Екскурсоводу, зброєю якого є слово, варто завжди керуватися мудрою радою Льва Толстого: «Говори про те, що для тебе є зрозумілим. Інакше мовчи».

Техніка мови екскурсовода

Як для актора, у роботі екскурсовода має велике значення техніка мови: звучність, тембр, висота голосу, вимова, міміка.

Звучність дозволяє донести мову до всіх екскурсантів. Вона спирається на правильний подих, глибоке, часте і контрольоване дихання.

На один глибокий вдих можна вимовити лише частину фрази. Для виразної мови потрібний частий подих. Не можна вдихати тільки наприкінці фраз, робити це потрібно у відповідності зі змістом того, що вимовляється. Для цього необхідний контроль подиху під час усієї мови.

Тембр. Голос кожної людини має визначене забарвлення - тембр. Змінити його неможливо, але можна зробити багато чого для його поліпшення. Гарний тембр вимагає довгих занять. У результаті досягається відкрите, повноцінне, ясне звучання з частими варіаціями.

Тембр відіграє важливу роль не тільки як загальне забарвлення голосу, але й у передачі думок і почуттів. Він доводить до слухачів настроїв - веселе чи меланхолійне, жартівливе чи гнівне, добросерде чи роздратоване і т.д. Голос екскурсовода змушує екскурсантів сильніше реагувати на почуте.

Темп. У поняття темпу входить швидкість мови в цілому, тривалість звучання окремих слів, інтервали і тривалість пауз. Швидкість мови залежить від змісту й умов руху (коли екскурсовод веде мову по ходу руху транспорту).

Інтенсивність показу об'єктів залежить від швидкості мови, але квапливість створює враження байдужності до теми екскурсії.

Особливе значення в мові екскурсовода мають паузи. Як і лектору, пауза потрібна для забезпечення правильного подиху. Вона дає можливість зміркувати, до якої думки варто перейти далі. Пауза відтіняє найбільш істотні слова і пропозиції.

Коротка пауза перед кульмінаційним моментом показу і після нього – один зі способів підкреслення значення об'єкта.

В екскурсіях по місту паузи іноді роблять під час пересування від одного об'єкта до іншого. Коли цей переїзд триває значний час (15-20

хвилин), така пауза порушує єдність екскурсії. Тому доцільніше відновити розповідь у шляху проходження.

У далеких екскурсіях паузи можуть бути більш тривалими.

Висота звуку дозволяє відрізнити питання від ствердження, остаточне і непорушне від обговорюваного і сумнівного, переконаність від непевності, підкреслює контраст. Оскільки для мови важливі не тільки логіка, але й емоції, то модуляція голосу має першочергове значення. Смуток, жалість, ніжні людські почуття, представлення про величність завжди вимагають менш уривчастої і більш плавної зміни інтонації. Підозра, занепокоєння, погроза можуть бути виражені зниженням голосу. Не можна починати фразу голосно, з високого тону і затихати наприкінці, тому що кінцівка визначає відношення до фрази в цілому. Варто уникати монотонності, занадто низького чи високого тону.

Контакт екскурсовода з групою

Успіх екскурсії, її ефективність залежать від встановлення належного контакту екскурсовода з екскурсантами з першого моменту зустрічі до її закінчення. Сприятливий «психологічний клімат» під час екскурсії є неодмінною умовою, при якому він дасть творче задоволення екскурсоводу, естетичну насолоду і радість її учасникам.

Буває, група втомилася чи чимось роздратована, наприклад довго чекали автобус, чи хтось не прийшов вчасно. Екскурсовод зобов'язаний змінити цю обстановку, зняти напругу, встановити довірчу атмосферу, що у значній мірі визначає успіх екскурсії.

Екскурсія, як і мова, припускає спілкування. Екскурсовод повинен попередньо вивчити склад екскурсантів, з'ясувати, чи входять в екскурсійну групу (якщо це дорослі) місцеві жителі чи приїжджі туристи, звідки вони прибули, який їхній вік, професія, культурний рівень. Дуже важливо встановити, чи бували вони в даному місті колись, чи брали участь в екскурсіях, що їм запам'яталося. Якщо це діти – то визначити також чи були вони тут раніше і що їм запам'яталось.

Проводячи екскурсії для місцевих жителів, екскурсовод повинен прагнути висвітлити знайоме їм в іншому світлі, що досягається за допомогою новизни інформації про ці об'єкти, аналізу деталей, вибору точок огляду і т.д..

Ефективність екскурсії залежить від ступені активізації екскурсантів. Для цієї мети служать викладені рекомендації по

встановленню контактів із групою. Активізують екскурсантів також і прийоми, про які вже згадувалося вище: зустрічі з учасниками подій, прослуховування магнітофонних записів, перегляд фрагментів фільмів, елементи ритуалу і т.д..

Усі методичні прийоми проведення екскурсій, її емоційний зміст спрямовані на те, щоб активізувати сприйняття екскурсантів.

Однак існує ряд прийомів активізації, що підвищують особисту участь екскурсантів. До їхнього числа відноситься прийом завдань, наприклад, екскурсовод у ході екскурсії пропонує одному з її учасників прочитати текст на меморіальній дошці чи пам'ятнику, визначити висоту чи величину об'єкта і т.д..

Використовується й інший прийом. Екскурсовод, ставлячи питання, підводить екскурсантів до правильного вивчення об'єкта і до узагальнення матеріалу.

Питання повинні бути цілеспрямовані з урахуванням характеру групи. Їх варто заздалегідь продумати, визначити час, коли ці питання варто поставити перед групою.

Діючим засобом активізації уваги екскурсантів служать жарт і гумор, вони допомагають привернути увагу екскурсантів, краще усвідомити думку, настроїти аудиторію на відповідний лад. Екскурсоводу варто постійно пам'ятати про те, що гумор повинен бути тактовним, ненав'язливим. Прагнення будь-що-будь розвеселити екскурсантів показує, що екскурсовод недостатньо серйозно відноситься до проведення екскурсії, а це приводить до втрати контролю над групою.

Щоб залучити й удержати увага екскурсантів, екскурсоводу так само, як і лектору, варто знати соціально-психологічні особливості людей.

Екскурсоводу варто знати і застосовувати для концентрації уваги прийом новизни, що полягає у введенні нової, невідомої екскурсантам інформації. Корисний і прийом взаємодії інтересів, тобто екскурсовод може показати, яким чином інтереси екскурсантів представлені в об'єкті, як він співвідноситься з ними.

Екскурсовод – особа відповідальна.

І найголовніше – необхідно завжди пам'ятати, що загальне враження від екскурсії багато в чому визначає особистість екскурсовода. Варто завжди пам'ятати, що екскурсовод обличчя свого краю, своєї держави.

Екскурсовод повинен мати широкий кругозір, гарну теоретичну підготовку, різнобічні знання, уміти передавати ці знання іншим. Екскурсовод дарує людям радість відкриття, хвилювання від зустрічі з прекрасним. На всьому цьому ґрунтується авторитет екскурсовода. Але завойовується він щоразу у процесі екскурсії.

Неприпустимо в погоні за дешевим авторитетом зводити екскурсію до розважальної прогулянки, розповідаючи анекдоти, захоплюючі історії. Авторитет екскурсовода залежить також від того, наскільки він дотримується професійної етики. Привітність і люб'язність стосовно екскурсантів, уміння володіти собою – норма поведження екскурсовода.

Екскурсовод повинен бути пунктуальним. Бути на місці до початку екскурсії завчасно, за 10-15 хвилин до її початку. Варто пам'ятати, що екскурсанти придивляються до екскурсовода: як він одягнений, яке вираження його обличчя, хода, жести. Вони намагаються скласти уявлення про екскурсовода ще до початку екскурсії. Це перше враження впливає на сприйняття екскурсії.

Додаток № 1
Технологічна мапа екскурсії

Назва екскурсії _____

Тривалість (год.) _____

Протяжність (км.) _____

Автор-розробник _____ (автор, колектив, організація)

Тематичний _____ напрямок _____ екскурсії _____

Маршрут екскурсії (у тому числі маршрут літній, зимовий) _____

№	Ділянки (етапи) переміщення за маршрутом з місця збору екскурсантів до останнього пункту на конкретній ділянці маршруту	Місця зупинок	Об'єкт показу	Тривалість показу	Основний зміст інформації	Вказівки по організації	Методичні вказівки

Додаток № 2

Схема маршруту транспортної (пішохідної) екскурсії

Маршрут екскурсії _____

Тривалість (год.) _____

Протяжність (км.) _____

Схема маршруту

(географічне зображення ділянок переміщення, місць зупинок з позначенням тривалості (хв.) та протяжності (км)).

Розшифровка схеми маршруту

1.Перелік географічних точок слідування транспорту за маршрутом.

2.Перелік зупинок.

3.Позначення місця початку екскурсії.

РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ МУЗЕІВ:

досвід упровадження та використання цифрових технологій музеями світу (оглядова довідка за матеріалами преси, інтернету та неопублікованими документами за 2017–2019 рр.)

Сьогодні поняття «цифрової культури» розглядають як базову основу сучасної світової культури, котра є невід’ємною складовою усіх без винятку суспільних зрушень. Саме під впливом цифрової культури докорінно змінюється й розуміння власне культури, яка є рушієм складних цивілізаційних процесів та їх стадій. Цифрові технології стають органічною частиною життя сучасної людини, а їхній вплив на культуру обертається оцифруванням традиційної культури й розповсюдженням – поряд із класичними цінностями – цінностей цифрових. Кінематографічний і літературний кіберпанк, відеоскульптура й цифрові інсталяції, техно- та електронна музика, віртуальний музей та театр, софт-арт – усе це сьогодні, фактично, є осердям різноманітних творчих практик та «облич» актуальної культури людства і, своєю чергою, – показником фундаментальних змін у пізнанні людини та її творчості. Дослідження явища цифрової культури та її впровадження мають вагоме значення для розвитку країни, її наукового, освітнього, культурного потенціалу, особливо з точки зору вироблення оперативної та доступної візуальної інформації.

Швидкими темпами відбувається і процес формування «цифрових» поколінь, які в межах своєї національної мови виробили власний сленг, власні поняття, аббревіатури, а також способи мислення і навіть відповідну етику та цінності. Це не лише різні мови й світогляди, а й різні форми соціалізації та соціальної поведінки, зокрема й на побутовому рівні. «Цифрове» покоління, незалежно від віку, статі, мови, культури, легко знаходить мову зі своїми ровесниками чи однодумцями з інших країн, фактично не відчуваючи цивілізаційних та культурних бар’єрів.

Оперативні системи комунікації та сповіщення (передусім – соціальні мережі) дозволяють їм виробляти певною мірою одну з форм громадянського політичного солідаризму й однакове критичне розуміння процесів у планетарному масштабі. Сучасний світ стає світом інтерактивних обмінів, взаємодій та трансформацій, а

розвиток інформаційних технологій ставить нові завдання перед культурними та мистецькими інституціями [1; 2].

Тенденція використання цифрових технологій значною мірою змінює і сприйняття музеїв, музейних колекцій. Зберігаючи свої першочергові місії – збирання, збереження, комунікацію, дослідження, виставки – під впливом нових технологій сучасні музеї трансформують свою практику, щоб залишатися ближче до спільнот, яким вони служать. Сьогодні музеї шукають інноваційних шляхів розв'язання соціальних проблем і конфліктів. Діючи на місцевому рівні, вони також можуть захищати, пом'якшувати глобальні проблеми, намагаючись активно реагувати на виклики сучасного суспільства. Музеї як інституції в центрі суспільства мають можливість і ресурс встановлювати діалог між культурами, будувати мости для мирного світу і визначати стале майбутнє [3].

Взаємодія інформаційних технологій і музейного простору носить творчий характер. В інтернет-мережі ступінь включеності й інформативності визначається самим користувачем, час відвідання та обсяги інформації – обмежуються лише ресурсами сайту.

Музейна спільнота поступово включається в процес застосування інформаційних технологій. Директор Інституту культури Google & Art Project Аміт Суд вважає, що чим більше буде з'являтися цифрових технологій, які проникають в культуру, тим краще це сприятиме відвідуваності музеїв. На його думку, якщо людина матиме змогу на своєму моніторі добре роздивитися певний витвір мистецтва, який знаходиться, наприклад, у відомому музеї Нью-Йорка чи Лондона, то є велика ймовірність, що, прибувши до цих міст, людина захоче побачити цей твір наживо. Ідея оцифрування музейних колекцій в широкому форматі з'явилася у компанії Google ще у 2011 році завдяки знаменитому принципу «20% часу». Кожен співробітник компанії Google має право проводити 20% робочого часу, обдумуючи нові проекти. Аміт Суд, будучи інженером-програмістом, поділився своєю ідеєю з тодішнім главою Тейтом Ніколасом Серотою та директором Музею сучасного мистецтва в США МоМА (Museum of Modern Art) Гленном Лоурі – і вони схвалили його ідею.

Через деякий час компанія створила спеціальну камеру Google Art Camera, завдяки якій можна розгледіти в широкому форматі мазки пензля чи будь-які інші деталі на полотні, а відтак зайнялася розробкою створення сайту. Зараз інститут співпрацює з 1,5 тис.

музеїв і культурних інституцій у 70 країнах. Google Arts & Culture тепер набагато більше ніж просто цифрове сховище колекцій творів мистецтва – проект сам став виробником культурного контенту з величезним охопленням аудиторії: це і соціальні мережі, і додаток (більше мільйона завантажень), і 50 млн користувачів сайту Arts & Culture. А ще – 500 млн щомісячних запитів, пов'язаних із мистецтвом, які обробляє пошуковик Google [4].

На противагу такому підходу, директор португальського Музею мистецтв, архітектури та технологій у Лісабоні – МААТ (Museu Arte Arquitectura Tecnologia) – Педро Гаданго доволі критично ставиться до нових тенденцій і проектів. Він побував у культурній лабораторії Google у Парижі, коли та почала роботу з віртуального відтворення музею для всіх, хто не має можливості відвідати його фізично, і впевнений, що відтворити відчуття реальної присутності в музеї за допомогою віртуального інтерфейсу просто неможливо.

Щодо віртуальних платформ, то, на думку мистецтвознавця, вони можуть збагатити й розширити музей, але не можуть замінити його. «Той факт, що ці питання знаходяться сьогодні у центрі дебатів, і багато закладів інвестують енергію і ресурси у їх вирішення, показує, що це у тренді. Але в майбутньому, я думаю, ми будемо більше зосереджуватися на способах роботи митців та передачі інформації користувачам», – зазначає директор МААТ. Він вважає, що перехід до цифрової реальності передбачає для музейної галузі нові можливості, проте – й нові проблеми, які стосуються як світу мистецтва, так і побуту, адже безперервний пошук шляхів привернення уваги до музею в інтернеті, через Фейсбук чи Інстаграм іноді навіть заважає вибудувати добру комунікацію та оцінити роботу музею. «Вплив цифрової культури, соціальних мереж, може бути дуже оманливим, знецінювати роботу мистецтвознавців. Мережі можуть спотворити фактичну цінність творів мистецтва, значення художньої діяльності», – зазначає директор МААТ.

Так діджиталізація для Музею мистецтв, архітектури та технологій у Лісабоні стала одним із найбільших викликів: за допомогою синтетичних текстів пояснити користувачам роботу митця, його ідеї, значення.

Основне завдання, яке намагається вирішити музей, – зробити цю інформацію більш «тактильною» та «інтуїтивною», ніж це можливо поки що через цифрові технології. Що стосується колекцій, то МААТ тільки розпочав процес оцифрування спадщини і зараз шукає шляхи

найкращого її представлення аудиторії – щоб не просто описати об'єкт, а розповісти про нього щось цікаве.

Педро Гаданго наголошує, що музейний сектор не має нічого спільного з розважальним сектором або технологічними ярмарками, де люди шукають іншого роду досвід. Музей потребує технології, здатної забезпечити користувача в 4 прямій та привабливій формі додатковою інформацією. Це довготривала стратегія заради збереження світової спадщини [5].

Керівник суспільної роботи італійського Музею науки в Тренто (MUSE – Museo delle Scienze di Trento) Самуела Каліарі також переконана, що цифрові технології, які в сучасному музеї мають надважливе значення, все ж не повинні перешкоджати сприйняттю та унікальному співпереживанню, яке може викликати тільки матеріальний об'єкт. Тобто, наявність планшета або використання віртуальної реальності не має заважати відвідувачам бачити весь потенціал об'єктів. Тому наголос у музеї на технологіях, які є, але яких не видно; які не створюють розривів між тими, хто знається на них, і тими, хто знаходиться поза їхніми межами.

У своїй діяльності Музей науки в Тренто зосереджений, передусім, на оцифруванні спадщини. Цифровий архів найвищого рівня планують зробити в музеї завдяки 3D-скануванню.

На другому місці – цифрові комунікації, які через соціальні медіа допомагають музею поглиблювати свої зв'язки з громадськістю як під час візиту, так і прямо з дому. Не менш важливим є й створення додаткових цифрових носіїв для всеосяжної комунікації: від спеціальних установок у виставкових залах – до програм для відвідувачів. Особливу увагу в музеї звертають на абсолютну доступність колекцій для всіх, включно з людьми з інвалідністю – саме в такому ключі технології дають багато можливостей розв'язати це питання, навіть, якщо це потребує великих грошей, – зазначає координатор мультимедійного контенту в музеї Девід Далпіаз.

Серед цікавих знахідок Музею науки – розробка цифрової рольової гри. Через візуальні та аудіоінструменти відвідувач потрапляє у фантастичну історію з певними подіями, які змінюються залежно від вибраного маршруту. Учасник проходить квест і отримує завдання, яке необхідно розв'язати. Поки що це лише демоверсія, тому кількість залучених людей може сягати лише 80, однак у музеї вже зрозуміли, що такі ігрові прийоми добре працюють. А те, що користувачі використовуватимуть у грі власні інструменти –

смартфони або планшети, – допомагатиме їм почуватися впевненіше, розкутіше і, як результат, – сприйняти більше інформації [6].

Діджиталізація в Італії охоплює не лише великі, а й маленькі музеї. Так, у Мілані, навпроти церкви Santa Maria delle Grazie, в якій зберігається всесвітньовідома «Темна вечеря», є маленький музей La vigna di Leonardo («Виноградник Леонардо»). На вході всім відвідувачам безкоштовно пропонується завантажити через QR-код додаток на смартфон, де можна слухати аудіогід у залах музею і одночасно читати додаткову інформацію про експонати, факти з життя Леонардо 5 да Вінчі. Тим, у кого немає можливості завантажити цей додаток (немає смартфонів чи мобільного інтернету), на вході, за бажанням, видають музейні смартфони, де цей додаток вже встановлений [7].

Описані приклади свідчать, що музей майбутнього для італійців – це інституція, здатна запропонувати і наукову експертизу та досвід, і дати громадянам можливість стати частиною життя музею. Тобто, це музей, розроблений і створений спільно з громадськістю, – жива інституція, яка є вигідною для кожного особисто і для суспільства в цілому [6].

Головним завданням, навіть у високотехнологічному музеї, є баланс між цифровим і фізичним, наголошує Дафід Джеймс, керівник цифрових медіа Національного музею Уельсу (National Museum Wales Amgueddfa Cymru). «Раніше музеї наробили багато помилок, фокусуючись на технологіях, а не на меті, яку хотіли досягти. Ми зробили великий крок вперед і зараз можемо справді зосередити увагу на тому, чого ми хочемо», – каже він. До Національного музею Уельсу входить 7 музеїв та колекційний центр. Цифрову стратегію інституції було розроблено в 2014 році. Ключова її частина – соціальна політика медіа та виробництво цифрового контенту, а також підтримка працівників у виробництві цього контенту. У музеї увагу зосередили на соціальних мережах. Відповідно до цієї політики було розроблено навчальну програму, семінари, соціальні медіа операції, різні набори інструментів тощо. Це стратегія була справді успішною, завдяки їй зараз у музеї працюють «справжні цифрові чемпіони, які мають високий рівень компетентності» [8].

Національний музей Прадо в Іспанії (Museo Nacional del Prado) має 200-літню історію, проте цей музей, як і багато інших, сьогодні знаходяться в тій фазі, що характеризується перетворенням відвідувачів із фізичних на віртуальних. «Аби зрозуміти ступінь цієї

зміни, варто лише подумати про те, що число відвідувачів нашого веб-сайту вдвічі більше, ніж людей, які відвідують наші кімнати: 6 мільйонів у першому випадку, три – в другому. І щорічно кількість відвідувачів продовжує рости», – зазначає Хав'єр Пантоя, керівник відділу технологій. Пантоя переконаний, що музей майбутнього має бути цифровим, з можливістю транспонувати колекцію онлайн, інакше не буде змоги покладатися на взаємодію між експонатами та відвідувачами, яка стає все більш віртуальною.

Політика музею полягає в тому, щоб бути місцем не тільки фізичного збереження колекцій, але й віртуального. Першою сферою, якої торкнулися цифрові перетворення в Національному музеї Прадо, стала комунікація. Важливим кроком у цьому процесі було знайти контент-менеджерів, здатних представити колекції та художників онлайн (Фейсбук-сторінка музею налічує більше мільйона підписників). Так у музеї з'явився 6 цифровий департамент, мета якого – реалізація нових платформ, виробництво та розповсюдження контенту спільно з усіма відділами музею. На думку головного спеціаліста з цифрових питань Національного музею Прадо в Іспанії, сучасний персонал нинішнього музею повинен знати, як користуватись HTML-кодом та різними комп'ютерними програмами, але також і мати ступінь у мистецькій сфері, вміти генерувати контент. Ідеальний музейний працівник повинен мати широкий світогляд, безпосередньо і в діджитал-сфері. Важливо, щоб він знав колекції, історію та діяльність музею так само, як знає, де він живе. Адже такий працівник стає посередником між світом музею і зовнішнім світом.

Важливо, щоб співробітники музею сприймали цифровий світ як належне, а не як виклик, тобто, занурення у діджитал має відбуватись максимально природно. До слова, оновлений веб-сайт музею з'явився досить недавно. Його особливість полягає в тому, що розробники, відповідно до різних типів відвідувачів (вчитель, турист з сім'єю, іспанська бабуся тощо), зосередилися на різних для кожного причинах і бажанні відвідати музей. Ініціатори такого підходу намагалися зрозуміти емоційний та функціональний зв'язок між кожним відвідувачем зокрема та музеєм [9].

Варто зазначити, що музейні сайти часто виступають віртуальним буклетом для відвідувачів, які, в результаті віртуального знайомства, прямують у «реальний музей» і лише при повторному відвідуванні реалізують функції користувацької платформи. Зручна

навігація є важливим показником для простоти використання. Незважаючи на те, що сайт Метрополітен-музею (Metropolitan Museum of Art) в Нью-Йорку, США повністю англomовний, меню організовано таким чином, що придбати квиток або познайомитися з мапою музею чи колекцією цілком можливо без додаткових знань англійської. Французький музей Орсе (Musée d'Orsay) – колишній залізничний вокзал – має більш складно сконструйований користувацький інтерфейс, однак передбачені кольорові категорії, також можна скористатися перекладеними версіями сайту (передбачено 5 мов), а також версія для слабозорих. Національний музей історії України (Київ) пропонує цілу низку корисних для користувача функцій. Інформацію на сайті можна прочитати вісьмома мовами, замовити квиток онлайн. На думку старшого наукового співробітника відділу науково-інформаційних технологій та маркетингу Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова Олександрі Гендзюровської, музеям, які прагнуть досягти успішного розвитку інтернет-спільноти, необхідно проводити аналіз користувацької поведінки (наприклад, як в Музеї Прадо). Це дозволить проаналізувати «юзабіліті» сайту, що дослівно можна пояснити як «зручність».

Для початку можна скористатися 7 доступними інструментами, наприклад, Google Analytics. Ця програма здатна проаналізувати користувацьку поведінку на сайті або пошукові запити. Для тестування сторінок можна використовувати спеціальний інструмент від Google – оптимізатор веб-сайтів – і фокус-групи. Такий підхід стане доречним і для музеїв з історією, і для новостворених, адже дозволить знайти точки перетину функціонального та емоційного аспектів. З огляду на специфіку діяльності, для багатьох музеїв роль інформаційних технологій має скоріше вторинну роль, а основним призначенням музею є збереження культурних надбань і їхня ретрансляція в суспільстві. Однак, якщо зважити всі аспекти, то виникає низка питань, які ІТ технології здатні оптимізувати, а відтак – допомогти музеям у реалізації освітньо-культурних і репрезентативних функцій [10].

Саме на цих функціях культурних інституцій наголошує і Дженіс Лейн, директор із розвитку галереї та роботи з відвідувачами вже згаданого Національного музею Уельсу. Вона вважає, що одним із найбільших викликів музейного сектора є сприйняття цифрових медіа як способу роботи – «звичні процедури перетворюємо таким

чином, аби вони були актуальними в цифровому світі». А ще одним – спілкування «цифровим» способом. Тобто, працівникам музею потрібно розуміти цифровий розвиток і залишатися сучасними. «Я гадаю, – ділиться Дженіс Лейн, – що зараз у багатьох сферах ми дотримуємося традиційних шляхів, і повинні зрозуміти, як поєднати їх із цифровими елементами. Нам потрібно використовувати не просто цифровий підхід, а й інші, більш гнучкі процеси щодо побудови виставок». Такий підхід зможе адаптувати кожного, хто причетний до музейного сектора, і в цифровому, й у фізичному сенсі [8].

Енн Кребс, керівник відділу соціально-економічних досліджень та збору інформації Лувру (Musée du Louvre), Франція, також вказує на розрив між культурною і цифровою практикою та важливістю підвищувати кваліфікацію музейних працівників. «Навіть у Луврі й досі існують розбіжності, спричинені соціально-демографічними показниками та рівнем освіти робітників, – каже він. – Ось чому, ми вирішили організувати тренінги з цифрових навичок... Виклик не тільки в тому, щоб розвинути мистецтво і культуру, а й у тому, аби розвинути цифрові навички настільки, щоби врешті отримувати від них певну вигоду. Ось це зараз виклик для Франції та Європи» [11].

Те, що успіх цифрового проекту залежить від лідера, відданого своїй справі, та групи професіоналів із цифровими та іншими навичками, – поза сумнівом, – вважає Сання Хірвонен, старший співробітник із планування відділу суспільних програм Музею сучасного мистецтва «Кіасма» в Гельсінкі, Фінляндія (Kiasma Museum of Contemporary Art).⁸ На думку експерта, музейний працівник повинен знати мистецтво так само добре, як і технології, а також повинен відчувати потреби аудиторії. Ключем до розуміння діджиталізації є усвідомлення того, що цифрові технології – не самоцінність, а інструмент. «Ви самі маєте обрати, як саме його використовувати, і що саме вам потрібно. Обрати ті інструменти, які допоможуть вам досягти глобальної мети. Розуміння своїх цілей дуже важливе», – зазначає Сання Хірвонен. У порівнянні з іншими, фінські музеї добре діджиталізуються. На думку фінських фахівців – це важливі платформи для роботи над ідентичністю, історією, які допомагають зрозуміти один одного і самих себе. «Кіасма» є частиною Фінської національної галереї. Музей має цифровий сервіс, що працює над питаннями комунікації, маркетингу, оцифрування колекцій. Цікаво, що «Кіасма» не має окремої цифрової стратегії – це

стратегія Галереї. Наприклад, якщо Галерея прагне створити сприятливі умови для розуміння візуального мистецтва як в середині країни, так і за кордоном, музей, з огляду на це, має чіткі цілі: зробити колекції доступними віртуально, спілкуватися з аудиторією онлайн. Важливим аспектом у роботі з цифровим мистецтвом є дотримання авторських прав. Фінське міністерство освіти та культури підтримує музеї та галереї, сплачуючи авторські збори для фінських художників, чиї роботи виставляються в колекціях. Це робить можливими покази музейних колекцій в інтернеті суто для онлайн аудиторії, яка може ознайомитися з контентом будь-де і будь-коли [12].

Такий підхід не має на меті замінити музеї, а є додатковим у сприйнятті мистецтва. Брюно Моньє, глава проекту першого у світі Музею цифрового живопису в Парижі *Atelier des Lumière*, впевнений, що зараз люди вже не вивчають мистецтво так, як вони це робили в минулому, і лише нові технології допоможуть донести його до майбутніх поколінь, адже саме так можна поєднати когнітивний та емоційний змісти, задовольняти потреби і фізичних, і віртуальних відвідувачів. Французький Музей цифрового живопису було відкрито в 2018 році. Він розміщений в будівлі колишнього ливарного заводу. Представлені в музеї художні твори ХХ століття спроектовані на 10-метрові стіни, а виставкова площа складає 3300 квадратних метрів. Проекції супроводжуються музикою Вагнера, Шопена і Бетховена. «Виставки, які занурюють у себе, можуть бути прекрасним способом відкрити художнє мистецтво й зацікавити ширшу аудиторію», – каже директор музею Міхаель Кузіжу. За словами творців *Atelier des Lumière*, їхній заклад розрахований на людей, які рідко відвідують музеї. Представники галереї вважають, що мультимедійні виставки, які створюють ефект занурення, підійдуть аудиторії, яка тільки знайомиться з мистецтвом живопису. У майбутньому в музеї планують показувати не тільки класичний живопис, а й сучасне мистецтво. 9 Культура повинна йти в ногу з часом, а майбутнім популяризації культури є саме союз мистецтва і цифрових технологій, переконаний Брюно Моньє [13; 14].

Поєднати сучасні цифрові технології, мистецтво дизайну й красу природи покликаний і новий простір, відкритий 21 червня 2018 року в Японії, – перший у світі музей цифрового мистецтва – *Mori Building Digital Art Museum: teamLab Borderless*. Відвідувачам пропонують зануритися у фантастичні світи без кордонів, створені за допомогою

світла, кольору та звуку. Десять тисяч квадратних метрів музею розділено на п'ять просторів, де представлено 50 імерсивних робіт. «Відвідувачі тут загубляться. Можливо, вони навіть загублять себе. Вони будуть всередині цього імерсивного світу й відкриють для себе щось завдяки цьому досвіду. Ми хочемо, щоб люди за допомогою цього музею відчули, що світ без кордонів прекрасний», – наголошує представник teamLab Такаші Кудо. Над інсталяцією працював штат із 500 осіб – художників, програмістів, інженерів, CG-аніматорів, математиків й архітекторів. Для підтримки роботи експозиції музею потрібно 520 комп'ютерів і 470 проекторів. Мета teamLab полягає в тому, щоб знайти нове у стосунках людини та світу, людини й природи, людини й інших людей через мистецтво, – відзначає Такаші Кудо [15; 16].

Сьогодні, зі стрімким розвитком цифрових технологій, музеї змушені виходити за межі закритого середовища, розвивати нові напрями співпраці з іншими музеями у своїй сфері. Цифрова стратегія не стосується лише одного музею, це перспектива співпраці, залучення до мережі інституції зі спільними інтересами для збереження колекцій, оцифрування шедеврів мистецтва та обміну професійними навичками [11].

За словами фахівців з інформаційних технологій та оцифрування, – в українській сфері культури оцифрування досі не виведено на рівень сталих інформаційних виробництв, а наша спадщина здебільшого не присутня в цифровому середовищі, все ж в Україні є яскраві зразки та цікаві рішення, пов'язані з сучасними технологіями – тут ідеться про цифрове 3D-моделювання і віртуальні тури, використання технології доповненої реальності.

Ще в 2011 році газета «День» започаткувала проект «Музеї онлайн», у якому зібрано понад 20 віртуальних екскурсій культурними пам'ятками в Україні й за кордоном.

У 2013 році компанією «Спеціалізований центр БАЛІ» були започатковані ініціативи «Україніка в Європеані» та серія інформаційно-навчальних заходів «Оцифроване надбання: збереження, доступ, репрезентація». Особливої уваги заслуговує проект європейського рівня «Віртуальна Тустань» – 3D-модель міста-фортеці у Львівській області. Задля віртуального відтворення міста-фортеці використано технологію доповненої реальності, що 10 зараз стала брендом. Підходячи до певного місця, можна навести мобільний пристрій на каміння і на екрані побачити частину фортеці,

яка була тут колись. Інші приклади – роботи ентузіастів-фахівців організації Pixelated Realities, які займаються цифровою 3D-фіксацією і збереженням історичних будівель Одеси, які зникають. Архітектори з Шевченківського гаю (Музей народної архітектури і побуту імені Климента Шептицького, розташований просто неба у Львові) створюють 3D-моделі хатинок на території музею та їх документацію. Це важлива справа й одна із завдань оцифрування – страхове збереження: якщо об'єкт зруйнується, його можна буде відновити. Мала академія наук у проекті «Музейна планета» за допомогою ГІС-технологій створила інтерактивну мапу з інформацією про всі музеї України та можливістю пошуку в оцифрованих музейних колекціях. 3D-реконструкції використовуються в археологічних дослідженнях у Рівненському обласному краєзнавчому музеї, а в Києві цифрову аерозйомку задіяли при спостереженнях за станом фундаментів Десятинної церкви [17].

Ще одним надзвичайно вдалим проектом в українському музейному інформаційному просторі стала електронна колекція «Україна. Київ. Бабин Яр», представлена на початку 2017 року Національним музеєм історії України у Другій світовій війні. Виставка містить оцифровані музейні предмети з фондового зібрання, що висвітлюють трагедію Бабиного Яру – урочища в Києві, де впродовж двох років (1941-1943 рр.) було знищено понад 100 тис. євреїв, ромів, українців та представників інших національностей. Зібрання презентує документи, листи, щоденники, що свідчать про злочини нацистів; світлини, книги, особисті речі киян, чії долі були пов'язані з подіями Голокосту в Україні. Відвідувачі сайту музею мають змогу дистанційно ознайомитися з пропонованими матеріалами. Ресурс містить діджиталізовані зображення, відомості про об'єкт, його опис та інформаційний вміст [18].

Також у 2018 році департамент з питань культури, національностей та релігії Львівської ОДА започаткував новий інтерактивний музейний проект «Відвідай» – це унікальна можливість оглянути музеї Львівщини у будь-якому куточку світу, маючи при собі електронний гаджет та доступ до інтернету. Розпочати віртуальний тур музеями Львівщини можна перейшовши за посиланням. Окрім того, на сайті Львівської облдержадміністрації розміщено банер «Інтерактивний тур музеями Львівщини», «клікнувши» на який, можна розпочати тур. На сьогодні понад 25 музеїв Львова та області нанесено на віртуальну карту. Але робота

над наповненням мапи триватиме й надалі, оскільки мета проекту – представити історико-культурне надбання музеїв Львівщини світу й зробити музеї доступними для всіх та будь-де. Проект реалізовано в межах Комплексної програми розвитку культури Львівщини на 2018-2020 роки [19].

Щоб практика новаторських методик залучення відвідувачів до музеїв була як найефективнішою, а використанням цифрових технологій об'єднувало культурну спадщину з новим досвідом медіа-мистецтва, на базі українських музеїв проходять наукові семінари та практикуми із серії інформаційно-навчальних заходів з питань оцифрування історичного, культурного та наукового надбання, що зберігається в архівах, музеях, бібліотеках та приватних зібраннях. Так, Музей Івана Гончара став учасником панельної дискусії «Культурна диджиталізація як нова ніша для технологічних стартапів», на якій експерти говорили про культуру та ділилися досвідом впровадження високих технологій у сфері збереження спадщини та її креативного розвитку [20].

27 квітня 2017 року на базі Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця» в Києві відбувся Міжнародний науково-практичний семінар «Оцифроване надбання: збереження, доступ, репрезентація», на якому обговорювали питання цифрової трансформації музеїв, а також презентували рішення щодо цифрової паспортизації, онлайн-репрезентації фонду, створення цифрового музею [21].

Такі ж питання обговорювалися і на семінарі «Цифрові технології в музейній справі», який відбувся у Коломиї Івано-Франківської обл. у Національному музеї народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського. У семінарі взяли участь представники музеїв Івано-Франківська, Коломиї, Галича, Калуша, Надвірної, Снятина, Городенки Івано-Франківської області та Чернівців [22].

Спеціалісти з різноманітних цифрових проектів, які працюють з культурною спадщиною та музеями, зібралися в 2017 році в Харкові на воркшоп «Диван Тичини» для того, щоб розповісти про нові можливості впровадження цифрових технологій. Цілями воркшопу стали презентація представникам музеїв міста та області сучасних можливостей використання цифрових технологій в музеях; посилення організаційної спроможності музеїв області у перетворенні в новітні суспільно-важливі простори для активної громади; отримання практичного результату використання мультимедіа та цифрових

технологій – оцифрування «дивану Тичини» в обласному Музеї літератури [23; 24].

Отже, тенденції залучення цифрових технологій у музеях України стають усе яскравішими, а контент, що створюється в Україні, відповідає сучасним національним, європейським і світовим стандартам музейної справи та провідним репрезентаційним практикам. Експерти музейної та інформаційної сфер сходяться на думці, що головне, що бракує Україні, – відсутність базових знань, обізнаності в сучасному розвитку, брак «правової впевненості», технічної та юридичної захищеності. Досі існує побоювання, що виставити колекцію в онлайн – це «засвітити її перед криміналом». Проте публікація в інтернеті є її своєрідним захистом.

Отже, оцифрування вимагає певних знань і кваліфікацій. На жаль, до фінансування оцифрування ще ніхто не звик, і музеї не привчають до цього своїми запитамі. З метою вплинути на ситуацію та змінити її на краще, в Україні було створено компанію «Спеціалізований центр БАЛІ», яка займається організацією семінарів «Оцифроване надбання». Серед учасників таких заходів – музейники й приватні колекціонери з усієї України, експерти з Італії, Великої Британії, Бельгії, Польщі, Німеччини, Мальти тощо. За п'ять років компанія провела 15 заходів у п'яти містах України, їх відвідало близько 600 фахівців із 47 міст і селищ.

У 2018 році тематику заходів було змінено на «Оцифроване надбання: консолідація, інтеграція, креативність». Постійними партнерами компанії є Український центр розвитку музейної справи, МАН, «Вікімедіа Україна», Спілка архівістів України. Компанія має регіональних партнерів у Харкові та Одесі. Спільнота об'єднує фахівців музеїв, бібліотек, архівів, наукових установ і вишів, колекціонерів, ІТ-спеціалістів. Семінари, які проводить «Спеціалізований центр БАЛІ» навчають, розширюють професійний кругозір, завдяки їм виникають нові проекти й колекції. Наприклад, спостерігається швидкий цифровий розвиток приватного зібрання «Етнографічна колекція «Кровець». Цікавими є напрацювання Центрального державного кіно-фото-фоноархіву України імені Пшеничного, де методично та грамотно розвивають оцифрування. Спільно з Національним музеєм історії України у Другій світовій війні «Спеціалізований центр БАЛІ» зробили цифрову паспортизацію, з Національним заповідником «Київська фортеця» – рішення для імідж-картотеки облікових документів. А Державний

політехнічний музей втілив пілотний проект із доступу до цифрової колекції за QR-кодами з експонатів відкритого показу [17].

Ці заходи важливі й потрібні, адже ще раз доводять, що сучасні технології відкривають широкі можливості для організації віртуальних інтерактивних презентацій та виставок, а ширше – для презентації України світові [25].

Інформаційний розвиток сучасності проголошує появу нового суспільства, яке виникає завдяки поширенню мереж. Цифрова культура є матрицею цих процесів, котра за своєю гнучкістю, оперативністю та мобільністю виявляється значно ефективнішою, ніж моделі системного бачення та відповідної організації економічних процесів. Важливо зробити акцент на культурологічному та соціокультурному аспектах цифрової культури. Так, в Аналітичній записці відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень зазначено, що явище цифрової культури є знаковим, оскільки вказує на домінуючу форму соціалізації сучасного суспільства – інформаційно-віртуальну [26].

Тому масштабна інтеграція в цифрову культуру українського суспільства на його різних соціальних рівнях лише посилить ділову активність, зростання соціального капіталу, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної освіти й науки. Наявність цифрової культури суспільства – головна ознака його успішності в усіх секторах життєдіяльності країни. Йдеться не лише про розвиток в Україні новітніх моделей соціального залучення та соціальної мобільності загалом, а, насамперед, про потребу підготовки громадян (ще з дитячого віку) до «цифрової» соціалізації та культури, які репрезентують суспільство ХХІ століття [1].

Щодо музеїв, то трендами сучасного музейного життя у світі є віртуальна доповнена реальність – музей, який виходить за межі приміщення і працює з простором навколо, – і культурні ландшафти, коли музей стає осередком гуртування громади [27]. У сучасній соціокультурній ситуації розвиток музейної справи світу багато в чому визначається динамікою комунікаційного простору музеїв, що включає експозиційно-виставкову діяльність, засоби масової інформації, локальні та глобальні комунікаційні мережі, музейну аудиторію. Кожен музей, піклуючись про власний розвиток та імідж, прагне бути сьогодні й фізично, і віртуально максимально наповненим яскравою та детальною інформацією про експозиції. Адже музейні сайти в тандемі з соціальними мережами стають

цілісними комунікативними платформами, які здатні допомогти музеям у реалізації комунікації, популяризації надбань, репрезентації музею в інформаційному середовищі [25; 10].

Музеї стають одночасно координаційними центрами для спільноти та невіддільною частиною глобальної мережі. Вони надають платформу для перекладу потреб та поглядів місцевих громад у глобальний контекст. За словами наукового комунікатора, координатора мультимедійного контенту Музею науки в Тренто (Італія) Девіда Далпіаза, сьогодні європейські музеї переживають гарні часи: вони функціонують відповідно до потреб суспільства, адже громадськість шукає посередників, здатних будувати мости між різними дисциплінами та знаннями, бо в інформаційному суспільстві існує дефіцит тих, хто допомагає зрозуміти інформацію, якої зараз надмір. Саме такими посередниками і є музеї [6].

Важливо, що, переймаючи європейський досвід, і українські музеї дедалі більше перетворюються на культурні центри, знаходять нові методи представлення та вшанування своїх колекцій, створюючи традиції, які матимуть новий сенс для майбутніх поколінь і актуальність для все більш різноманітної сучасної 14 аудиторії на глобальному рівні. Ця трансформація має глибокий вплив на музейну теорію та практику і змушує переосмислити цінність музеїв у сучасному світі [3]

1. Астаф'є А. «Питання розвитку цифрової культури українського соціуму» // Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.niss.-gov.ua/articles/1631/>
2. Кириченко О. Цифрова культура як результат розвитку культури інформаційного суспільства // Гілея: науковий вісник. – 2017. – Вип. 124. – С. 179-182 [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_124_46
3. «Музеї як культурні хаби: майбутнє традиції»: Міжнародний день музеїв 2019 [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.cedra.kiev.ua/2019/03/13/international-museum-day-2019/>
4. Цифрові технології сприяють відвідуваності музеїв – директор Інституту культури Google [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://artslooker.com/cifrovi-tekhnologii-spriyayut-vidviduvanosti-museyivdirector-google-art-institut/>
5. Музей майбутнього: МААТ – Музей мистецтв, архітектури та технологій [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. – Режим

доступу: <http://www.cedra.kiev.ua/2018/04/18/muzej-majbutnogo-maat-muzej-mistetstvarhitekturi-ta-tehnologij/>

6. Музеї майбутнього: Музей науки в Тренто [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: <http://www.cedra.kiev.ua/2018/04/30/muzejmajbutnogo-muzej-nauki-v-trento/>
7. Виноградова О. Коли українські музеї справлятимуть «вау-ефект» [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: <https://tsn.ua/-blogi/themes/zhittya/chek-list-ukrayinskim-muzeyam-zvichajnyy-raydernevibaglivogo-turista-1307427.html>
8. Музей майбутнього: Національний музей Уельсу [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: <http://www.cedra.kiev.ua/2018/07/04/-muzej-majbutnogo-natsionalnij-muzej-uelsu/>
9. Музеї майбутнього: Національний Музей Прадо [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: <http://www.cedra.kiev.ua/2018/07/11/-muzej-majbutnogo-natsionalnij-muzej-prado/>
10. Гендзюровська О. Юзабіліті музейних сайтів. Тенденції та напрями розвитку // Матеріали науково-практичної конференції 22–23 червня 2018 р. – С. 49-50 [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: 15 https://mkg6363dlaw8ixfo2g57wy43vupyu7yw.cdnfreehost.com.ua/images/documents/traditc%D1%96ina_kultura_2018.pdf
11. Музей майбутнього: Лувр [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: <http://www.cedra.kiev.ua/2018/06/15/muzej-majbutnogo-luvr/>
12. Музей майбутнього: Музей сучасного мистецтва «Кіасма» [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: <http://www.cedra.kiev.ua/2018/03/30/muzej-majbutnogo-muzej-suchasnogo-mistetstva-kiasma/>
13. Відкрився перший у світі музей цифрового живопису [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: <https://www.volyn24.com/news/-111220-vidkryvsia-pershyj-u-sviti-muzej-cifrovogo-zhyvopysu-foto-video>
14. Романенко Ю. У Франції з'явився перший музей цифрового живопису [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: <https://studway.com.ua/muzej-cifrovogo-zhyvopisu/>

15. В Японії відкрився перший у світі музей цифрового мистецтва // День. – 2018. – 21 черв. [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/uk/news/210618-v-yaponiyi-vidkryvsya-pershyy-usviti-muзей-cyфrovogo-mystectva>
16. Світ вражає: В Японії відкрився перший у світі музей цифрового мистецтва [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: <https://www.volynnews.com/messages/v-yaponiyi-vidkryvsya-pershyy-u-svitimuzey-tsyфrovoho-mystetstva/>
17. Прокопенко М. Музей у комп'ютері: чому важлива «оцифровка» культурної спадщини та як це розвивається в Україні // День. – 2018. – 6 берез. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/-uk/article/cuspilstvo/muзей-u-kompyuteri>
18. У Національному музеї історії України у Другій світовій війні створено першу цифрову колекцію – «Україна. Київ. Бабин Яр» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/-article?art_id=245192133&cat_id=244913751
19. Музеї Львівщини можна відвідати онлайн [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2018/12/18/muzei_lvivshchyny_-_mozhna_vidvidaty_onlayn_1472419
20. Проект polyphonyproject.com на Форумі креативних індустрій [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://honchar.org.ua/p/proektpolyphonyproject-com-na-forumi-kreatyvnyh-industrij/>
21. Єфімова В. Міжнародний науково-практичний семінар «Оцифроване надбання: збереження, доступ, репрезентація» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://prostir.museum/ua/post/39143>
22. Венгриновська О. Цифрові технології в музейній справі [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: http://hutsul.museum/events/news/-seminar_muзей/
23. Воркшоп «Диван Тичини» : Цифрові Технології в Музеях [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://prostir.museum/ua/post/40584>
24. Диван Тичини: Цифрові технології в музеях [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: http://pmu.in.ua/museum_pedagogics/%D0%B2%D0%

25. Яковець І. Комунікаційний простір сучасного музею як одна з основних категорій теорії музейної комунікації // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2014. – № 4–5. – С. 129-133 [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2014_4-5_25
26. Гаврілова Л., Топольник Я. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2017. – Т. 61. – № 5 [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/-1744/1243>
27. Гасиджак Л. Віртуальна реальність археологічного музею: Як не втратити Поштову площу [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/07/20/215453/>.

ТЕСТОВИЙ САМОКОНТРОЛЬ

1. Хто ввів у науковий обіг термін «музеологія»?
А) Й.Г. Грассе   Б) Й.Д. Майор   В) К. Найкель
2. Перший теоретико-методичний трактат з музеєзнавства створив
А)Й.Г. Грассе   Б) Й.Д. Майор   В) К. Найкель
3. З якої мови походить слово «музей»?
А)Французької   Б)Німецької   В) Грецької
4. Протомузейний період тривав
А) XVII–перша пол. XIXст.
Б) V тис.до н.е.–XVIст. н.е.
В) Кінець XVIII–перш. пол. XIX ст.
5. Ранньомузейний період тривав
А) XVII – перша пол. XIX ст.
Б)V тис. до н.е. – XVI ст. н.е.
В)Друга пол. XIX – поч. XX ст.
6. Класичний період розвитку музеїв тривав
А) XVII – перша пол. XIX ст.
Б)V тис. до н.е. – XVI ст. н.е.
В)Друга пол. XIX – поч. XX ст.
7. Сучасний період розвитку музеїв триває
А)Друга пол. XIX – поч. XXI ст.
Б) Кінець XX – поч. XXI ст.
В) Кінець 1970-х – донині
8. Пінакотеки - це:
А)Спеціальні сховища для творів живопису в Стародавній Греції
Б) Картини, виконані восковими фарбами
В)Сховища для зберігання церковних реліквій
- 9) Прообраз всіх музеїв:
А)Олександрійська бібліотека
Б)Пергамський мусейон
В)Александрійський мусейон
10. Рухомий об'єкт природи чи матеріальний результат людської діяльності, який в силу своєї значимості для музейного використання вилучений з довкілля і включений до складу музейного зібрання -
А)Предмет музейного значення
Б)Музейний предмет
В)Музейний експонат
11. Музейний предмет, який виставлений в експозиції –

А) Предмет музейного значення

Б) Музейний експонат

В) Музейна реліквія

12. Палеонтологічні, антропологічні, географічні, біологічні музеї є:

А) Художніми

Б) Природничо-науковими

В) Історичні

13. Діяльність, спрямована на забезпечення тривалого збереження музейних предметів:

А) Реставрація

Б) Консервація

В) Документування

14. Поняттям «фонди музею» позначають:

А) Науково організовану сукупність матеріалів, прийнятих музеєм на постійне зберігання

Б) Пам'ятки історії та культури, а також об'єкти природи, вилучені з середовища побутування

В) Вітрини, стенди та інші види музейного обладнання, а також аудіовізуальні засоби

15. Предмети, що володіють високим ступенем емоційного впливу і особливо шановані як пам'ять про видатну людину або подію:

А) Меморіальні предмети

Б) Унікальними музейними предметами

В) Реліквії

16. Фонд музейних предметів ділиться на:

А) Основний, Обмінний

Б) Науково-допоміжний

В) Фонд сировинних матеріалів

17. Плани комплектування фондів можуть бути:

А) Перспективними (Поточними)

Б) Систематичними

В) Тематичними

18. Для зберігання предметів в музеї обладнується спеціальне приміщення:

А) Запасник

Б) Склад

В) Підсобне приміщення

19. До якого виду експозиції відноситься музейна виставка?

А) Композиційним експозиціям

Б) Тимчасовим експозиціям

В) Постійним експозиціям

20. Копію живописного, графічного або фотографічного зображення, зроблену друкарським способом, зазвичай в іншому, збільшеному чи зменшеному розмірі, називають:

А) Муляжі

Б) Репродукції

В) Зліпки

21. Об'ємне відтворення зовнішнього вигляду об'єкту, яке створюється в певному масштабі і допускає деяку умовність у показі:
А) Макет   Б) Модель   В) Муляж
22. Першим музеєм у Російській імперії є:
А) Ермітаж   Б) Кунсткамера   В) Третьяковська галерея
23. В якому місті знаходиться знаменитий музей Лувр?
А) У Лондоні   Б) У Парижі   В) В Санкт-Петербурзі
24. Датою заснування Київського міського музею старовини і мистецтв вважають:
А) 1886 р.   Б) 1896 р.   В) 1899 р.
25. Найбільшим художнім музеєм Америки є:
А) Метрополітен   Б) Галерея Уффіці   В) Рейксмузеум
26. Першим історико-культурним заповідником в Україні було оголошено:
А) ансамбль Софії Київської
Б) ставродавнє місто Ольвія
В) Києво-Печерську лавру
27. Сукупність музейних предметів, пов'язаних спільністю однієї чи декількох ознак і становлять науковий, художній або пізнавальний інтерес як єдине ціле, називається
А) Музейною колекцією
Б) Музейним фондом
В) Музейною експозицією
28. Як називається сукупність музейних колекцій:
А) Музейна експозиція
Б) Музейний фонд
В) Музейне зібрання
29. Музейні предмети усіх музеїв України утворюють:
А) Музейний фонд України
Б) Загальний фонд України
В) Музейне зібрання України
30. Як називаються музейні предмети, виставленими для огляду
А) Експонат   Б) Музейний стенд   В) Музейне зібрання
31. Що отримують шляхом зняття з оригіналу форми - твердої, гіпсової або виконаної з воску, пластиліну та інших пластичних матеріалів - і заливки в неї гіпсу:
А) Репродукцію   Б) Зліпок   В) Муляж

32. Об'ємна оптична копія реального об'єкта, яка створюється шляхом запису зображення предмета на світлочутливу пластину або на плівку за допомогою лазерної техніки.

А) Голограма   Б) Модель   В) Діорама

33. Музей-заповідник Т.Г. Шевченка в Каневі є прикладом:

А) Художнього музею

Б) Історичного музею

В) Літературно-меморіального музею

34. Закон України «Про музеї та музейну справу» був прийнятий:

А) 29 червня 1995 р.

Б) 29 червня 1996 р.

В) 29 червня 1994 р.

35. Археологічний музей-заповідник «Ольвія» є прикладом:

А) Художнього музею

Б) Історичного музею

В) Природничо-наукового музею

36. Журнал Українського центру розвитку музейної справи «Музейний простір» почав видаватися у:

А) 2011 р.   Б) 2000 р.   В) 1991 р.

37. В якому році вперше було використано термін "музеєологія"?

А) 1873 р.   Б) 1877 р.   В) 1910 р.

38. Як називався перший журнал, що висвітлював розвиток та стан музейної справи в Європі?

А) "Журнал по музеєології та антикварознавству"

Б) "Музейна справа"

В) "Музеєзнавство"

39. Яку міжнародну організацію, що координувала співпрацю в галузі музейної справи в Європі було засновано у 1946 р. у Парижі?

А) Міжнародну раду музеїв (ІКОМ)

Б) Міжнародну спілку по співпраці музеїв

В) Міжнародний комітет по музеєології (ІКОФОМ)

40. Музей це -

А) багатофункціональний інститут соціальної інформації, призначений для зберігання культурно-історичних і природничонаукових цінностей, накопичення та розповсюдження інформації через музейні предмети

Б) зібрання музейних предметів, що демонструються на показ і досліджуються в разі необхідності

В) заклад, де зберігаються цінні речі, які іноді експонуються

41. Що означало поняття музей у стародавній Греції?
А) місце де служать музи   Б) місце присвячене музам   В) місце, куди приносили дари музам
42. Коли з'явилися перші середньовічні церковні скарбниці- колекції у Західній Європі?
А) VI ст.   Б) VII ст.   В) IV ст.
43. Які функції виконує музей?
А) документування, навчання   Б) організації вільного часу, документування, навчання і виховання   В) навчання, культурно-освітня робота
44. Дайте визначення поняттю "реституція".
А) повернення за мирним договором майна, що було неправомірно вилучене під час війни однією державою з території іншої держави ;
Б) конфіскація музейних цінностей у завойованих країнах ;
В) систематизація спільних культурних цінностей у окремі сховища за договорами декількох країн
45. В якій країні знаходяться музей «Прадо»?
А) Англія   Б) Іспанія   В) Франція
46. Які з цих музеїв розташовані на території Криму?
А) Острозький замок   Б) Дубненський замок   В) Воронцовський палац
47. Організований огляд музею групою відвідувачів під керівництвом екскурсовода, це
А) лекторій   Б) екскурсія   В) музейний урок
48. Група відвідувачів, що прийшла для організованого огляду музею під керівництвом екскурсовода, це –
А) колектив   Б) екскурсія   В) слухачі
49. Відзначте традиційні форми освітньо-виховної діяльності музеїв:
А) екскурсія   Б) «ніч в музеї»   В) історична реконструкція
50. Музейні екскурсії, в основі яких лежить пізнання історії конкретної місцевості належать до:
А) історико-краєзнавчих   Б) мистецтвознавчих   В) археологічних

Пояснювальна записка музейної практики

ПРОГРАМА І ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ ДОКУМЕНТАЦІЇ МУЗЕЙНОЇ ПРАКТИКИ

Загальні положення

Музеезнавча виробнича практика проводиться на базі музеїв України відповідно кафедрою історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Час проведення практики – IV семестр, один тиждень. Мета практики – розширити, поглибити і закріпити теоретичні знання, набуті студентами у процесі вивчення дисципліни «Основи історичного музеезнавства», а також професійно зорієнтувати студентів – для роботи у музеях певного типу і профілю.

В завдання практики входить ознайомлення студентів із системою організації та управління музеями, сучасним змістом, формами і методами їх роботи; вивченням музейних фондів та експозицій; залучення студентів до суспільно-політичної діяльності музеїв, органів охорони, пам'ятників історії і культури.

В результаті проходження практики студенти повинні:

- знати існуючу систему управління музеями, їх організаційну структуру, основні ланки і види музейної роботи, експозиції державних музеїв; особливості складу фондів; джерела і методи їх комплектування; особливості експозиційної, наукової і культурно-освітньої роботи музеїв різних типів і профілів; можливості і форми участі музеїв в суспільно-політичній діяльності та в охороні пам'яток історії, мистецтва і культури;
- уміти аналізувати роботу музеїв; склад музейних фондів, зміст експозицій;
- вказати досягнення і недоліки в музейній роботі, накреслити шляхи їх усунення;
- набути навички самостійного вивчення, аналізу і правильної оцінки експозицій, масової культурно-освітньої роботи музеїв, використання наукових результатів в практичній музейній роботі.

Організація та керівництво практикою

Базою проходження музейної практики служать державні музеї, які мають відповідну наукову та матеріально-технічну базу.

Вимоги до бази практики

Музей, на базі якого проводиться практика, повинен мати укомплектовану структуру підрозділів, відповідний фондний комплекс, налагоджену систему обліку, систему охорони музею та наукову базу.

Музейна практика розпочинається установчою і завершається підсумковою конференцією та проводиться у відповідності до навчальних планів.

Студенти під час практики діють у статусі практикантів і знайомляться зі структурою та документацією музею та його відділів, діючими експозиціями та колекціями фондів музею.

Керівник практики організовує проходження практики, особисто проводить заняття та залучає до них працівників музею, організовує роботу студентів, а також здійснює контроль за режимом роботи студентів.

Права практикантів

Студенти - практиканти зобов'язані:

- а) мати зошит-щоденник для записів, а також ручку і олівець;
- б) виконувати завдання керівника і працівника музею;
- в) дотримуватися режиму роботи музею;
- г) дотримуватися техніки безпеки;
- д) дбайливо ставитися до музейних предметів.

Вимоги до практиканта

- а) отримувати фахові консультації викладача – керівника практики щодо організації процесу практики та її проходження;
- б) вивчати (за умови погодження адміністрацією музею) фонди і користуватися науковим музейним архівом;
- в) вносити пропозиції щодо вдосконалення окремих аспектів проходження навчальної музейної практики;
- г) брати участь у конференціях і круглих столах, присвячених результатам проходження практики.

Зміст практики

Практика є ознайомчою, оскільки студенти в процесі її проведення знайомляться із завданнями музеїв, їхніми планами, організаційною структурою, режимом роботи, специфікою комплектування, систематизацією, збереженням і вивченням фондів,

їх складом, вивчають експозиції, форми і методи масової роботи. Це дозволить закріпити теоретичні знання з музеєзнавства.

У час практики передбачається ознайомлення не тільки із роботою різнопрофільних музеїв, але й із роботою відділів охорони пам'яток історії та культури; фондами національних історико-архітектурних заповідників краю.

Практика проводиться у формі зустрічей і бесід з керівниками та провідними фахівцями музеїв, ознайомлення з музейними фондами, експозиціями, формами масової роботи, з текстами екскурсій по експозиціях. Ряд інших питань пропонується вивчати самостійно.

У процесі проходження практики студенти залучаються до роботи у музеях у ролі громадських помічників. Вони виступають у музеях із повідомленням про результати своєї науково-дослідної роботи, беруть участь в культурно-освітніх заходах музеїв, виконують завдання по комплектуванню фондів, допомагають в господарській діяльності музею. Це може стати першим кроком на шляху залучення в майбутньому істориків-випускників до роботи у музеях.

Складання та оформлення звіту

Звіт студенти-практиканти складають кожен особисто у формі матеріалів навчальної музейної практики.

Наповнення матеріалів навчальної музейної практики складають:

- характеристика про діяльність студентів з місця проходження практики, завізована адміністрацією музею;
- щоденник;
- текст оглядової екскурсії, написаної на основі музейних предметів;
- декілька копій зразків документів надходження, збереження і обліку музейних предметів.

Матеріали практики аналізує керівник практики, результати оголошуються на підсумковій конференції.

Зразок щоденника
виробничої практики з музеєзнавства
на базі _____
(назва музею)
студента _____ курсу
історичного факультету

_____
(прізвище, ім'я, по-батькові)

Початок практики _____ 20__ го року

Закінчення практики _____ 20__ го року

Керівник практики _____

Вимоги щодо ведення щоденника

Щоденник є основним видом документації щодо участі студентів у виробничій практиці з музеєзнавства, де фіксують результати їх роботи.

Цей документ є суто індивідуальним.

Для щоденника використовується так званий загальний зошит або канцелярська книга у твердій обкладинці. Всі сторінки нумеруються. На титульній сторінці вказується назва виробничої практики і назва музею, курс і назва факультету, прізвище, ім'я та по батькові студента, початок та кінець практики, прізвище керівника практики.

Записи ведуться на правій частині сторінки, а на лівій – замальовки і примітки. Записи здійснюються олівцем з графічним стержнем.

Щоденник ведуть безпосередньо у процесі проходження практики. У ньому фіксують результати роботи. Кожний день записи ведуться з нової сторінки. Вказується день, число і місяць та характер виконаних робіт.

На відповідних сторінках:

а) занотовують основні положення з інформації директорів музеїв, їх заступників або наукових працівників про історію музею, його завдання, зміст роботи та організаційну структуру;

б) аналізують і характеризують музейні експозиції (особливості тематичної структури, методи експонування, недоліків змісту тощо);

в) визначають обсяг фондів, джерела і методи комплектування музейних предметів, особливості обліку тощо;

г) аналізується зміст масової роботи.

У щоденник записують також спеціальні конкретні завдання, сформульовані на певних сторінках.

Щоденники практиканти здають на кафедри, які проводять практику.

ВИМОГИ

до написання текстів музейних екскурсій

Кожен практикант особисто готує, на базі вивчених експонатів, індивідуальний текст, що являє собою готову для роботи в умовах музею розповідь, в якій немає скорочень у викладанні історичних подій, оцінок їх значення та у висновках по підтемах. Обсяг текстів – не менше 20-22 рукописні сторінки.

Структура

а) вступ;

б) основна частина;

в) підсумки.

У вступі практиканти закладають інформацію про свої особисті наукові дослідження (кількість експонатів, інвентарні номери, стан вивчення музейних предметів), вказують мету, завдання і практичне значення написання екскурсій.

Основна частина відображає показ і розповідь, які розкривають тему. Ця частина будується на висвітленні 5-12 підтем, кожна з яких розкривається на основі музейних предметів. Наприклад, практикант, вивчаючи експонати експозиційної теми «Надія Суровцева», найперше, зазначає назви фотографій ранніх років життя Надії Суровцевої. З неї він розпочне розповідь, далі опишуватиме інші експонати, які розкриватимуть життєвий шлях.

У заключній частині практиканти підводять підсумки того, що вони побачили і почули. В індивідуальному тексті це займе не більше 3-4 сторінки рукопису.

Всі підтеми повинні бути зв'язані між собою. Важливу роль у цьому відіграють логічні переходи. Добре підібрані і зазначені вони нададуть текстам і розповідям потрібну структурність і професійний рівень.

При переході від одного експозиційного комплексу до іншого користуються формальними фразами, не зв'язаних зі змістом екскурсії. Наприклад: «А зараз ми перейдемо в іншу залу і оглянемо там експонати, що розкривають тему». Можливим є і такий перехід: «Тепер гляньте, будь-ласка, сюди» і т.д. Такі переходи, звичайно, відображаються у текстах екскурсій.

Залікові тексти екскурсій є суто індивідуальною роботою, написаною чітким, каліграфічним почерком. Можливий також роздрукований варіант текста екскурсії.

Захист практики

До захисту практики студент готується впродовж всього терміну її проведення. Керівник практики, контролюючи виконання кожним практикантом завдання, оцінює роботу студента. Загальним підсумковим документом є папка встановленого зразка з написом. «Матеріали навчальної музейної практики», такого то студента(ки), яка вміщуватиме згадані вище звітні документи. Матеріали подаються керівникові практики для розгляду і оцінювання. Кінцевий наслідок проходження практики кожним студентом - залік.

Результати практики оголошуються на підсумковій конференції.

ЗРАЗОК

оформлення титульної сторінки текстів екскурсій

**УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

Кафедра історії України

ТЕКСТ

музейної екскурсії на тему

«Надія Суровцева та Умань»,

написаної студентом 21 групи історичного факультету

(прізвище, ім'я, по-батькові)

**на базі експонатів історичного відділу
Уманського краєзнавчого музею**

**Умань
2021**

ДОДАТКИ

Додаток № 1

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Затверджую: Директор музею

„_____” _____ р.

АКТ ПРИЙОМУ-ЗДАЧІ № _____

м. Київ. _____ р.

Ми, нижчепідписані, головний хранитель фондів музею _____

склали цього акта в 3 екз. в тому, що перший прийняв, а другий здав музею на постійне (або тимчасове) користування такі предмети музейного значення:

№ п/п

Назва предметів

Облікове позначення

Стан

Ціна

Примітка

Всього по акту прийнято ____ . ____ предметів

_____ (прописом)

Підписи: Здав _____

Прийняв _____

Додаток до акту:

м.п.

КОЛЕКЦІЙНИЙ СПИСОК № _____

Відділ _____

№ книги вступу в музей _____

Дата реєстрації _____

Кількість описаних речей _____

Карта (десятиверс. _____ л.)

На схід від _____

На північ від _____

Область (губерн.) _____

Район (повіт) _____

Місцевість _____

Історична довідка:

Спосіб вступу й супроводжуючі документи: Бібліографія:

№ п/п	Стан речі в розкопках, назва і опис	Матеріал	Розмір	Старі інвентарні номери

Назва музею

_____р.

ІНВЕНТАРНА КАРТКА

Інвентарний № _____

Відділ № _____

Картка № _____

Назва речі:

Старий інвентарний № _____

Опис речі: _____

_____

_____

№ за розкоповим описом

Місце малюнка або фотознімка

1. Де знайдено річ
2. Спосіб придбання
3. Час знаходження
4. Де переховується
5. Розмір
6. Матеріал
7. Збереженість
8. Ціна або оцінка

Директор музею

Підпис автора картки

НАУКОВО-ІНВЕНТАРНА КАРТКА

Назва музею _____

Відділ _____

Інвентарні номери _____

№ загальний _____

№ по відділу _____

Старі інвентарні № _____

Доба та автор речі: _____

Назва речі, її дата: _____

Місце для фото _____

Опис речі _____

_____

_____

Негатив № _____

Дата надходження _____ р.

Ціна _____

Оцінка _____

Матеріал і техніка _____

Розмір _____

Вага _____

Стан експонату _____.

Місце переховування експонату _____

Походження речі _____.

Спосіб придбання з посиланням на документ _____

Результат наукової обробки речі _____

_____

_____

Бібліографія та різні помітки _____

_____

Реставрація _____

Підпис виконавця наукової обробки експоната _____

Консервація _____

Підпис виконавця наукової обробки експоната _____

Місце для фото _____

Місце для фото

ФОРМА КАРТКИ НАУКОВОГО ОПИСУ РЕЧОВОЇ ПАМ'ЯТКИ

НАЗВА МУЗЕЮ

Інв. №

Негатив №

Найменування (вид, назва).

Джерело і час надходження.

Місце зберігання (фонд, стелаж, полиця та ін.).

1. Зовнішній опис: а) матеріал, форма, розмір, вага, проба; б) техніка виконання; в) опис; г) зображення і надписи; д) збереженість; є) реставрація.

2. Історія: а) час, місце створення, автор; б) історія предмета до надходження в музей; в) з якою історичною подією пов'язане створення предмета; г) публікації, репродукції (де, коли і ким); д) експонування.

3. Науково-музейне значення.

4. Джерела, використані при описі (архівні, літературні, усні та ін).

5. Додатки (фото, зарисовки, писані свідчення тощо).

6. Автор опису.

7. Час складання опису.

Місце для фото

ФОРМА КАРТКИ НАУКОВОГО ОПИСУ

ПАМ'ЯТКИ ПИСЕМНОСТІ

Назва музею

Інв. №

Негатив №

Найменування (вид, назва).

Джерело і час надходження.

Місце зберігання (фонд, стелаж, полиця, папка тощо).

1. Зовнішній опис: а) матеріал (папір, пергамент, берест, тканина тощо) і техніка виконання (рукопис, машинопис, друкарський екземпляр тощо); б) розмір; в) оформлення (палітурка, футляр, обкладинка, монограми, прикраси, малюнки тощо); г) оригінал, копія, репродукція; д) збереженість; е) реставрація.

2. Зміст: а) заголовок; б) автор; в) вихідні дані та кількість сторінок; г) короткий зміст, дати; д) підписи, надписи, штампи та інші помітки на документі.

3. Історія: а) історія документа до надходження в музей; б) місце зберігання оригіналу (для копій та репродукцій); в) експонування; г) відзиви та рецензії; д) місце, час та причина створення документа; е) ким створений документ; є) місце, час і спосіб поширення; ж) публікації та репродукції.

4. Науково-музейне значення.

5. Джерела, використані при описі (архівні, літературні, усні тощо).

6. Додатки (фото, писані свідчення тощо).

7. Автор опису.

8. Час складання опису.

Місце для фото

ФОРМА КАРТКИ НАУКОВОГО ОПИСУ ТВОРІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Назва музею

Інв. №

Негатив №

Назва.

Автор.

Оригінал, репліка чи копія.

Джерело і час надходження.

Місце зберігання (фонд, стелаж, полиця, папка тощо).

1. Зовнішній опис: а) матеріал; б) техніка виконання; в) розмір; г) вага; д) оформлення; е) підписи і надписи; є) збереженість; ж) реставрація.

2. Відомості про автора.

3. Зміст і художня форма: а) тема; б) сюжет; в) композиція, колорит; г) стиль, школа, напрямок.

4. Творча історія: а) виникнення теми, час і місце створення твору; б) процес створення (використання натури, фото та інших матеріалів).

5. Історія твору: а) до надходження в музей; б) експонування в музеї, в інших музеях та на виставках.

6. Публікації та копії: а) де друкувались (репродукувались), спосіб друку, тираж, копії (ким виготовлялись, коли, де, з якою метою); б) відзиви і рецензії.

7. Науково-музейне значення.

8. Джерела відомостей (архівні, літературні, усні тощо).

9. Додатки (фото, зарисовки, писані свідчення тощо).

10. Автор опису.

11. Час складання опису.

Місце
для фото

ФОРМА КАРТКИ НАУКОВОГО ОПИСУ ФОТОМАТЕРІАЛУ

Назва музею

Інв. №

Негатив №

Найменування (вид, назва).

Джерело і час надходження.

Місце зберігання (фонд, стелаж, полиця, папка).

1. Зовнішній опис: а) матеріал; б) техніка виконання; в) розмір; г) оригінал чи копія; д) поверхня; е) тоніровка; є) ретуш; ж) підписи, надписи; з) збереженість; і) реставрація.

2. Зміст: а) автор; б) короткий зміст (опис зображення, тема, сюжет, композиція).

3. Історія пам'ятки: а) історія пам'ятки до надходження в музей; б) місце зберігання оригіналу (для копій); в) місце і час створення пам'ятки; г) відомості про предмет зйомки; д) історична довідка про особу або подію, зображену на пам'ятці; е) публікації та відтворення; є) експонування.

4. Науково-музейне значення.

5. Джерела, використані при описі.

6. Додатки.

7. Автор опису.

8. Час складання опису.

Місце
для фото

ФОРМА КАРТКИ НАУКОВОГО ОПИСУ

ЗОБРАЖАЛЬНОГО ДОКУМЕНТАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Назва музею

Інв. №

Негатив №

Найменування (вид, назва).

Джерело і час надходження.

Місце зберігання (фонд, шафа, полиця, папка).

1. Зовнішній опис: а) матеріал; б) техніка виконання; в) розмір; г) оригінал чи копія; д) підписи, надписи; е) збереженість; є) реставрація.

2. Автор та відомості про нього.

3. Зміст; а) короткий зміст; б) опис креслення, плану, карти; теми, сюжету, композиції – для малюнків; в) масштаб, проекція.

4. Історія пам'ятки: а) історія пам'ятки до надходження в музей; б) місце зберігання оригіналу (для копій); в) процес, створення (використання натури, фото та інших матеріалів), місце і час створення пам'яток; г) історична довідка про об'єкт, зображений на пам'ятці; д) публікації та відтворення; є) експонування.

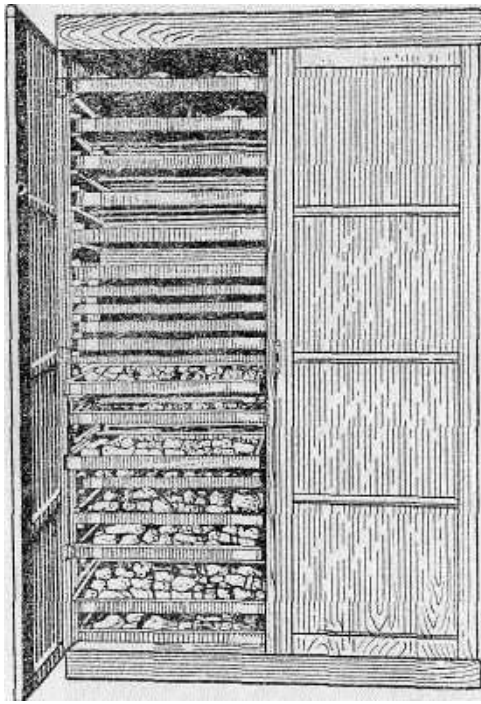
5. Науково-музейне значення.

6. Джерела, використані при описі.

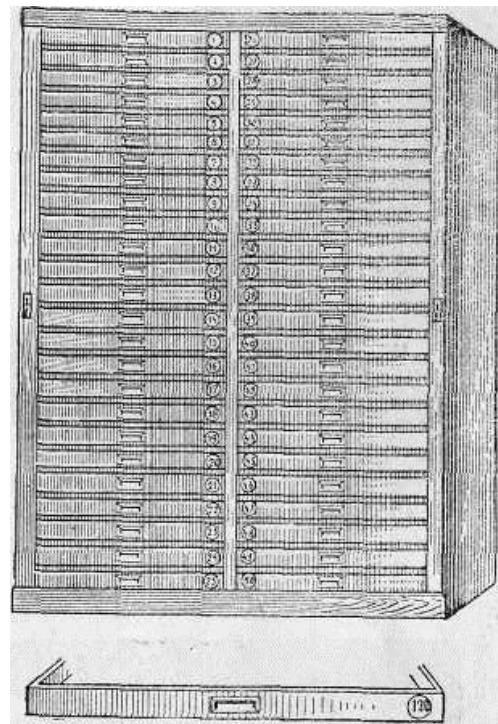
7. Додатки.

8. Автор опису.

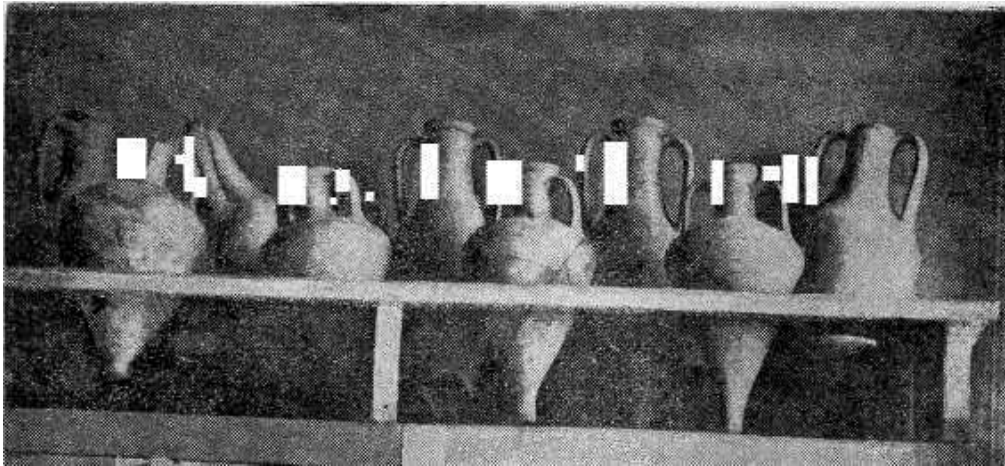
9. Час складання опису.

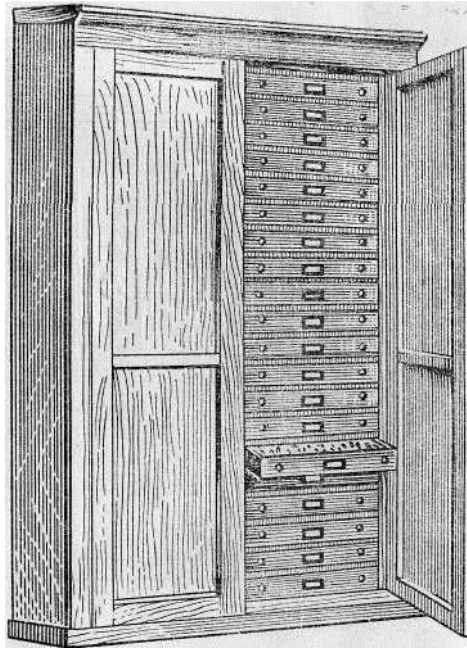
Рис. 1. Шафа з висувними лотками для зберігання музейних речей першої групи

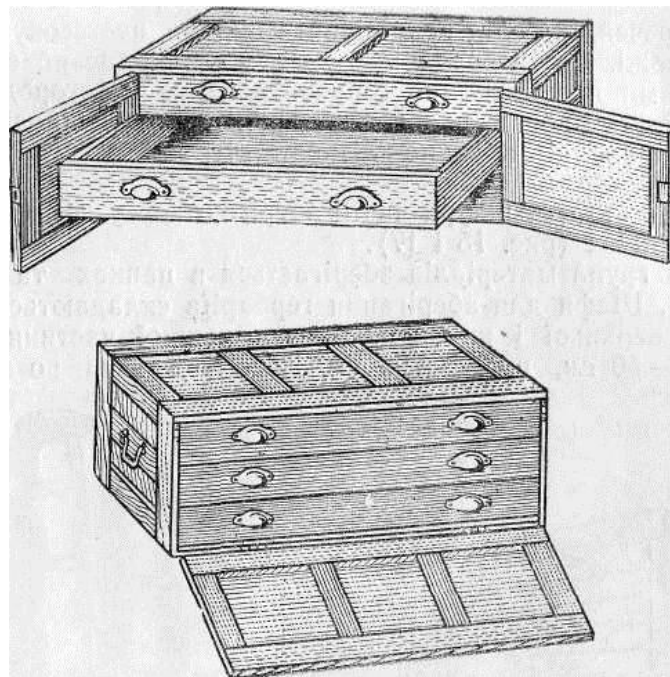
Рис. 2. Шафа з висувними лотками для зберігання нумізматичних колекцій та інших дрібних речей

Рис. 3. Стелажі для зберігання кераміки в Київському історичному музеї

Рис. 4. Шафа для зберігання ентомологічних колекцій

Рис. 5. Скриня для зберігання тканин, хутра, шкур тварин.

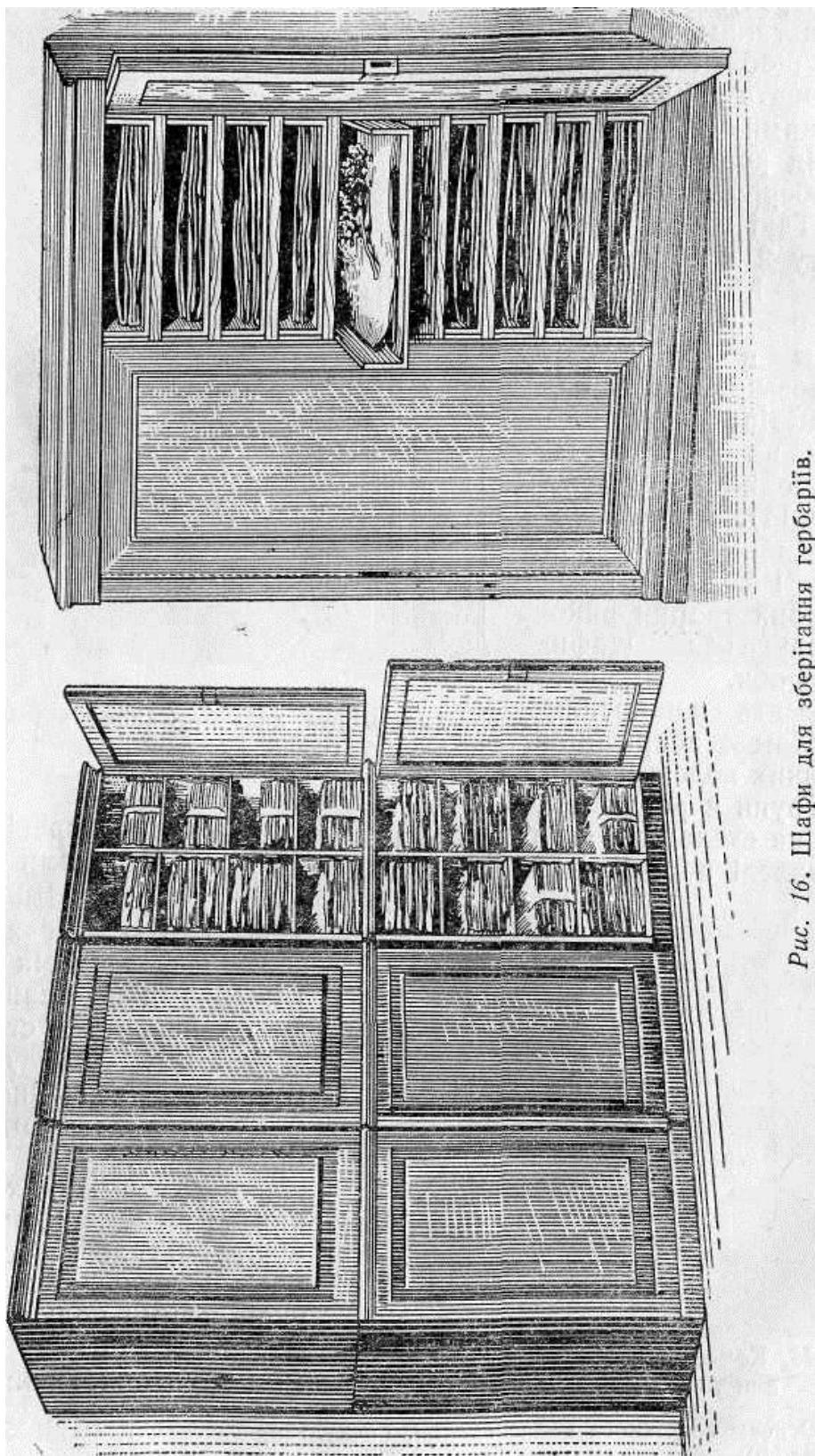
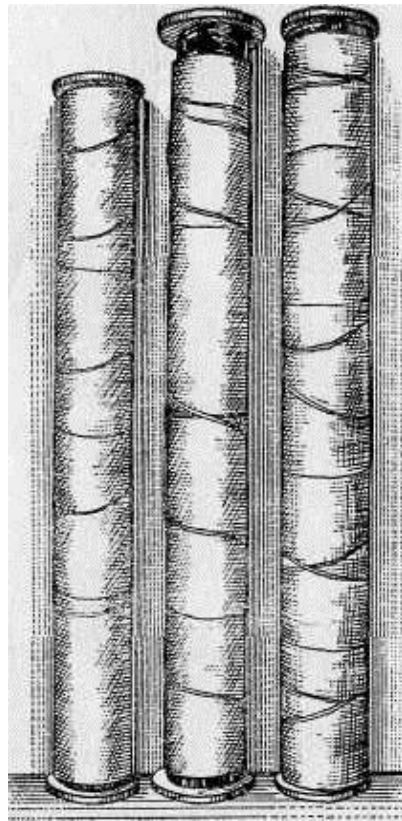
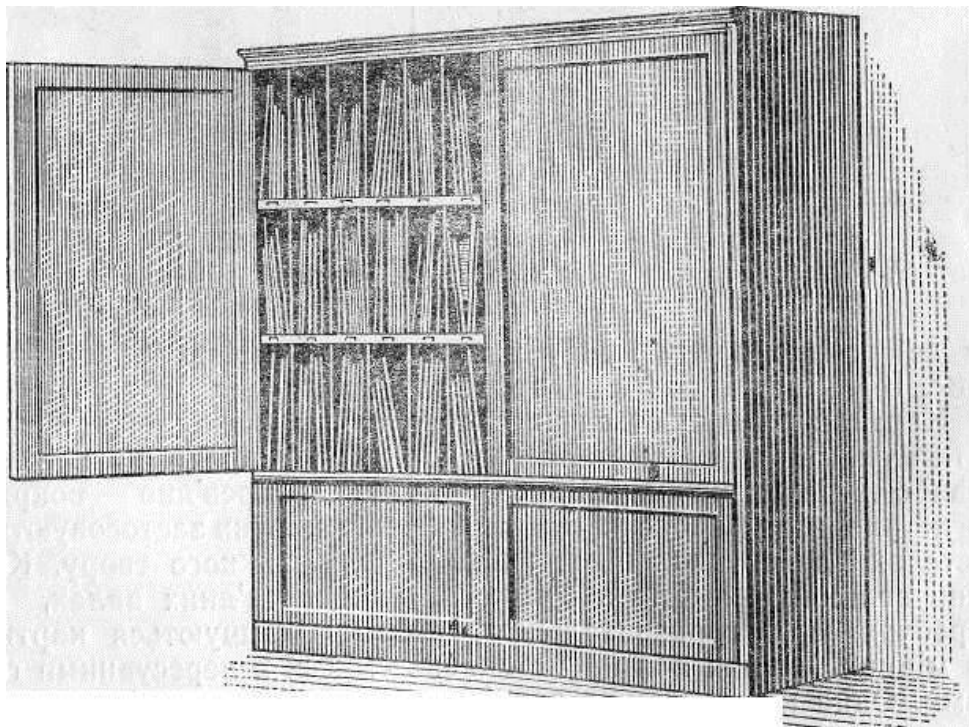

Рис. 16. Шафи для зберігання гербаріїв.

Рис. 7. Фанерні вали для накатки килимів

Рис. 8. Шафа для зберігання графічних матеріалів

ПИТАЛЬНИКИ (для виконання ІНДЗ)

ТЕМА ОПИТУВАННЯ: _____

Дослідник: Посада, науковий ступінь, прізвище, ім'я, по батькові.

1. Назва населеного пункту.
2. Район.
3. Область.
4. Місце знаходження місцевих органів влади.

Респондент: Прізвище, ім'я, по-батькові.

1. Дата і місце народження.
2. Місце проживання.
3. Освіта.
4. Професія.
5. Національність.

Організаційні заходи опитування

Початком проведення дослідження є ряд заходів організаційного порядку, в які входить **складання плану роботи** установи, тематичної групи, гуртка тощо.

Наприклад:

1. Підбір теми досліджень.
2. Формування персонального складу групи дослідників.
3. Розробка запитальників, анкет.
4. Визначення респондентів для інтерв'ю, анкетування чи опитування.
5. Визначення методологічної бази досліджень.
6. Створення фондів досліджень.
7. Створення фондів аудіозаписів.
8. Створення відеофільмів за темою досліджень.
9. Виявлення матеріальних об'єктів, речей, світлин, які становлять історичну цінність.

10. Співпраця з науковими, навчальними та культурними організаціями в галузі усної історії.

Отже, склавши план роботи, слід починати **оформлення відповідного листа**, яке здійснюється через науковий відділ установи, від імені якої проводиться опитування. Лист потрібно відповідно зареєструвати і завірити печаткою установи. Зміст листа повинен являти собою повідомлення до представників державної місцевої влади населеного пункту, в якому дослідник проводить опитування. У листі повинна бути інформація про дослідника та мета дослідження. Також зазначені терміни, протягом яких планується виконати дослідження. Дослідник перед початком виконання досліджень повинен особисто з'явитися в органи місцевої влади й офіційно повідомити про свої наміри і представити відповідно завірений лист. Таким чином, дослідник в органах місцевої влади може отримати інформацію про адреси людей певних соціальних чи вікових категорій тощо.

Подаємо зразок офіційного листа, який повинен бути поданий на фірмовому бланку:

**Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини**

м. Умань, вул. Садова 2. Тел. _____

№ _____

На № _____ від _____

Звернення до голів сільських та селищних рад

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини повідомляє, що на базі кафедри історії України проводиться дослідження на тему _____ шляхом збору усних свідчень серед місцевих мешканців (назва населеного пункту, району, області).

Просимо Вас усіляко сприяти проведенню опитування серед жителів Вашого населеного пункту, які проживали в ньому протягом

періоду, що досліджується, а також надати інформацію про населений пункт (історичні відомості, статистичні дані тощо). Ваше сприяння допоможе відтворити правдиву історію краю, увіковічнити імена людей, працею яких закладався фундамент нашого буття.

Збір матеріалу здійснюватиметься (вказати прізвища та рід занять осіб, які беруть участь у дослідженні) УДПУ імені Павла Тичини).

Дата: _____

Керівник проекту: Підпис.

Теми опитування

(можуть бути дуже різноманітними залежно від мети, якої хоче досягти дослідник). Для прикладу назвемо такі:

1. Окупаційний режим на Уманщині часів Другої світової війни.
2. Європа очима українських оstarбайтерів.
3. Колективізація в оцінці літніх людей.
4. Спогади про радянську українізацію.
5. Діяльність церкви на Уманщині.
6. Спогади про радянських партизан.
7. Спогади про національно-патріотичне підпілля.
8. Образ німця-окупанта за спогадами жінок.
9. Голокост.
10. Шістдесятники (Спогади).
11. Образ комсомольського лідера 30-х років минулого століття.
12. Голодомор в Україні.
13. Образ комсомольського лідера 70-х - 80-х рр.
14. Празька весна очима українського студентства 60-х.
15. «Празька весна» за спогадами учасників.
16. Спогади про перебудову в селах України.
17. Останні секретарі парткомів, секретарі з питань ідеології в Умані. Спогади городян.
18. Останні голови колгоспів у селах Уманщини. Спогади селян.
19. Участь українських вояків у громадянських та етнічних конфліктах ХХ ст.
20. Участь українських вояків у локальних війнах (Алжир, Ангола, Афганістан, Корея, Угорщина, Лаос, Мозамбік тощо).
21. Встановлення синьо-жовтого прапора в Умані.
22. Руйнування храмів у радянські часи. Спогади.
23. Відродження релігійного життя в кінці ХХ ст.
24. «Революція на асфальті» в спогадах учасників.
25. Знищення пам'яток історії та культури на Уманщині у свідченнях пересічних українців.

Оформлення матеріалів найкраще проводити в такому порядку:

1. Заведення облікової картки з коротким висновком про тему і загальну оцінку розповіді (інтерв'ю).
2. Інвентарна картка фонограми.
3. Зазначити зміст фонограми.
4. Інвентарна картка світлин.
5. Інвентарна картка документу (якщо такий є).
6. Створити архів справ та документів.
7. Відкрити фонд речей.
8. Завести комп'ютерну базу даних.

Правила опитування

1. Інтерв'ю повино здійснюватися лише за згодою респондента.
2. За вимогою респондента дослідник повинен зберігати його анонімність.
3. Обов'язкова передумова – дотримання дослідником етично-моральних принципів спілкування.
4. Дослідник не повинен ставити запитання, які б принижували гідність респондента чи ставили його в незручне становище.

ЗАПИТАЛЬНИКИ

Тема: Колективізація на селі

1. Що розповідали родичі респондента (найближча рідня) про початок колективізації в селі?
2. Як організовувалися колгоспи?
3. Хто їх організовував?
4. Як проводилося вилучення матеріальних цінностей у селян під час вступу в колгосп?
5. Чи мали місце факти опору колективізації?
6. Роль каральних органів влади у процесах колективізації, хто їх представляв: місцеві люди чи ні?
7. Скільки тривав робочий день у колгоспі?
8. Яка була оплата праці у колгоспах?
9. Що таке трудовдень?
10. Як ставилися люди до роботи в колгоспі?
11. Який характер мала робота в колгоспі – добровільний, примусовий, обов'язковий?
12. Що чекало на людину за невихід на роботу в колгосп?
13. Чи були в селі кустарі-виробничники, бондарі, шевці, ковалі тощо?
14. Чи був нормований час праці в колгоспах?
15. Скільки часу тривав робочий день?
16. Чи працювали колгоспники на громадських роботах?
17. Хто впорядковував у селі дороги, кладовища, ставки тощо?
18. Чи здійснювалися крадіжки колгоспного майна? Якщо були, то що і з якою метою крали?
19. Які були податки в колгоспах і в яких розмірах по відношенню до розміру оплати?
20. Чи були інші обов'язкові побори у грошовому чи іншому вигляді?

Тема: Голодомор

1. Вказати, хто розповідає - безпосередній свідок подій чи особа, яка пригадує розповідь своїх близьких або рідні. Якщо розповідає не безпосередній свідок чи учасник подій, то вказати дані, від кого походить первинна інформація і яке відношення автора первинної інформації до подій або явищ, про які ведеться опитування.
2. Назвати село чи інший населений пункт у якому відбувалися події.

3. Назвати (хоча б приблизно) кількість людей у населеному пункті, про який ведеться опитування, до початку голодомору 1932-33 рр.
4. Спогади про експропріації продуктів: хто проводив експропріації, місцеві активісти чи не місцеві.
5. Життя населеного пункту в голодні роки, раціон харчування тощо.
6. Назвати кількість людей, які в населеному пункті пережили голодомор.
7. Чи були спроби опору свавіллю “експропріаторів”?
8. Що сталося з садибами тих людей, які повністю вимерли від голоду?
9. Зразки народного фольклору про голодомор (якщо такі зразки у автора розповіді збереглися в пам’яті).
10. Чи були спроби з ініціативи влади заселити опустілі після голодомору хати заселити переселенцями з інших регіонів СРСР? Якщо були, то хто були переселенці, з яких регіонів, як прижилися?

Якщо респонденти бажають поповнити архів інституції, яку представляє дослідник, документальними матеріалами чи світлинами, то на кожен отриманий документ чи світлинку повинна бути видана респонденту розписка дослідника.

Тема: Репресії

(До репресованих слід відносити всіх, хто був заарештований, засуджений або вивезений на заслання з політичних мотивів)

1. Вказати, хто розповідає - безпосередній свідок подій чи особа, яка пригадує розповідь своїх близьких або рідні. Якщо розповідає не безпосередній свідок чи учасник подій, то вказати дані, від кого походить первинна інформація і яке відношення автора первинної інформації до подій або явищ, про які ведеться опитування.
2. Записати анкетні дані оповідача.
3. Анкетні дані репресованого.
4. Яку освіту мав репресований, де навчався, якщо не закінчив освіту, то вказати чому.
5. Де працював до арешту, на якій посаді.
6. Чим займалися батьки репресованого.
7. Коли почав брати участь у національно-визвольному русі? Як і де це відбулося?

8. Описати найважливіші вчинки, які виконав сам репресований чи з друзями. Із ким? Зазначити, хто керував такою роботою.
9. Чи був у Вашому селі (місті) осередок ОУН? Хто входив до нього? Хто керував нею? Опишіть її діяльність та біографії членів.
10. Якщо Ви брали участь у діяльності ОУН, то скажіть, з якого часу і яку роботу Ви виконували.
11. Хто керував організацією? Що Ви знаєте про нього?
12. Якщо Ви виконували іншу роботу (допомагали повстанцям харчами, одягом, перевезенням вантажів, записок тощо), опишіть усе якнай докладніше, вказуючи роки, місця, учасників тощо.
13. Хто Вас залучив до такої праці? Його доля?
14. Чи допомагали Ви повстанцям тільки тоді, коли до Вас зверталися? Робили це з власної волі чи коли траплялася нагода? А може, шукали такої можливості?
15. Розкажіть про інших людей, які поступали подібним чином? Хто вони? Яка їхня доля?
16. Коли Вас (чи того, про кого Ви розповідаєте) заарештували чи виселили?
17. Хто це робив?
18. За що? Суть висунутого обвинувачення.
19. Назвіть членів родини, яких разом із Вами було репресовано (заарештовано, виселено). Вкажіть їх вік, освіту, стан здоров'я, опишіть подальшу долю кожного з них.
20. Хто вів слідство? Які методи застосовував до Вас? Інші деталі слідства? Де відбувалося?
21. Чи вдавалися енкаведисти (кагебісти) до провокацій? Яких саме? Хто?
22. Де відбувся суд? Закритий чи відкритий? Хто були судді? Який вирок оголосили Вам?
23. Як транспортували Вас до місця ув'язнення чи заслання? Опишіть як докладніше все. Розкажіть і про інших репресованих, які їхали з Вами.
24. З якого і по який рік перебували в ув'язненні?
25. Де? Назвіть адреси (точно).
26. Опишіть умови, в яких Вам доводилося жити і працювати в ув'язненні: приміщення, одяг, харчування, взуття, медична допомога, виробничі норми, свавілля наглядачів, сексотство тощо. Те ж і про інших людей, які перебували з Вами.

27. Чи брали Ви і ваші співв'язні участь в акціях опору більшовицьким карателям та наглядачам? Яку і де? Які були наслідки?
28. Хто, де, коли загинув із Ваших побратимів? Звідкіля були ці люди?
29. Коли Ви повернулися з ув'язнення чи заслання?
30. Розкажіть про перешкоди, які чинила радянська влада, щоб не дати повернутися на батьківщину.
31. Де Вам вдалося влаштуватися на роботу? Яку саме? Коли?
32. Де і коли Ви отримали прописку? Адреса? Як це відбулося?
33. Опишіть усі випадки дискримінації (кривди), які чинили представники комуністичної влади і партії, начальство на підприємствах, голови колгоспів тощо Вам і Вашим рідним, у тому числі й дітям, (не допускали до вступу у ВУЗи, середні спеціальні профтехнічні заклади, змушували виконувати найважчу роботу, занижували зарплату тощо).
34. Чим займаєтеся зараз? Якщо працюєте, то скажіть, яку роботу виконуєте? Яка зарплатня? Чи влаштовує вона Вас?
35. У якому будинку Ви живете? Кому він належить?
36. Який сучасний склад Вашої сім'ї? Вкажіть прізвища та імена кожного, рік народження, освіту і місце праці чи навчання.
37. Додати світлину репресованого, бажано не одну. Особливо бажаними є знімки з таборів чи заслання.
38. Прізвище, ім'я особи, яка записувала, місце праці, домашня адреса, номер телефону.
39. Підпис записувача.
40. Дата виконання роботи.

Тема: Життя села на передодні війни, під час німецької окупації і після відступу німців у 1944 роц

1. Як і коли проходила мобілізація молоді у 1941 році?
2. Як до цього ставилися селяни?
3. Політика радянської влади у селі перед окупацією (після переходу кордону німецькими військами.)
4. Які дії чинила радянська влада щодо колгоспної техніки, зерна, худоби тощо, коли виникала реальна загроза окупації?
5. Як і хто організовував суспільне життя села після відступу німців? Як саме?

6. Чи були збори, на яких селяни обирали старосту, органи правопорядку, інші органи самоуправління, з чиеї ініціативи?
7. Як відбувалося становлення німецької окупаційної влади у селі?
8. Як відбувався процес вербування остарбайтерів?
9. Які обіцянки давала німецька влада стосовно відправки на роботу до Німеччини?
10. Чи були охочі їхати до Німеччини добровільно?
11. Що люди робили для того, щоб не поїхати до Німеччини?
12. Яка доля чекала тих, хто намагався уникнути долі остарбайтера?
13. Як велося управління колгоспним майном? Господарством?
14. Чи функціонувала церква у період німецької окупації? У якому статусі? Хто був священик?
15. Чи діяли громадські організації? “Просвіта”? Художня самодіяльність?
16. Чи функціонували початкові школи? Хто вчителював у них?
17. Чи платили люди податки окупаційній німецькій владі?
18. Як оброблялася колишня колгоспна земля?
19. Чи було в роки німецької окупації медичне обслуговування?
20. У випадках потреби, хто надавав медичну допомогу?
21. Хто виконував акушерські обов’язки?
22. Чи були в селі (чи околицях села) антинімецькі збройні формування? Якщо були, то як їх селяни називали?
23. Коли вони виникли?
24. Чи знаєте Ви, якої політично-ідеологічної орієнтації місцеве підпілля дотримувалося (комуністичне, націоналістичне, ідеологічно невизначене)?
25. Якщо було кілька видів антинімецького підпілля, чи відчувало між ними різницю місцеве населення?
26. Чи були факти знищення Ваших односельців німцями? За що?
27. Чи перебували у Вашому селі втікачі з табору “Уманська яма”, оточенці? Як вони себе поводити? Яка їхня доля після повернення радянської влади?
28. Як відбулося закінчення влади німців у Вашому селі?
29. Якими були перші заходи радянської влади після відступу німців?
30. Чи мали проблеми остарбайтери, які поверталися з Німеччини?
31. Опишіть, як ставилися селяни до колишніх остарбайтерів, які повернулися з примусових робіт у Німеччині.
32. Яка доля учасників антинімецького підпілля після повернення радянської влади?

33. Як відновлювалося колгоспне життя? Хто був головою колгоспу, як його обирали? Якими рисами він вирізнявся серед селян?
34. Якщо голова колгоспу був не сільський, то опишіть, як він був сприйнятий у Вашому селі. Як саме він став головою колгоспу?
35. Чи вербували у післявоєнні роки сільську молодь у ПТУ (професійно-технічні училища) у Донецьку область? Якщо були випадки виїзду Ваших односельчан на навчання до ПТУ, то опишіть, чи це було добровільно, чи в “обов’язковому” порядку?
36. Яка доля колишніх поліцаїв після повернення радянської влади?
37. Як склалася доля старости села?

Тема: Культура у житті села

1. Як розвилось Ваше село в культурному відношенні?
2. Чи були приміщення, в яких мали можливість діяти хори, музичні ансамблі, народні театри тощо?
3. Якщо були такі приміщення, то як вони називались і де розташовувались?
4. Якщо був у Вашому селі клуб чи будівля з іншою назвою (наприклад будинок культури), назвіть, які функції він виконував і чи постійно він працював?
5. Чи існували при клубі ансамблі, гуртки, хори?
6. Хто керував роботою клубів чи будинків культури?
7. Як ставилося місцеве населення до участі молоді в художній самодіяльності?
8. Хто складав програми художніх виступів?
9. Чи мав право керівник самодіяльності складати художню програму концерту?
10. Чи були випадки відміни художніх номерів з програми концерту з ініціативи партійного начальства?
11. Якими видами мистецтва займалися в селі (співи, театр, вишиванка, розпис тощо)?
12. Яке значення мало мистецтво в житті селян у зазначений період?
13. Як клуб (будинок культури) працював у вихідні дні?
14. Коли в селі з’явилося радіо? Що по ньому транслювали?
15. Чи були транслятори передач для колективного прослуховування на робочому місці тощо?

Тема: Участь українських вояків у «гарячих точках»

1. Як Ви почали службу в радянській армії? У якості мобілізованого? Добровольця?
2. Де проходили навчання військовій спеціальності?
3. Коли стало відомо про те, що Вас направляють у зону бойових дій?
4. Які інструктажі Ви проходили щодо своєї майбутньої поведінки на чужій території.
5. Якої національності були Ваші товариші по зброї?
6. Якої національності були Ваші офіцери? Які вони мали світоглядні позиції? Опишіть кількома рисами морально-етичну характеристику офіцерів?
7. Якого змісту проводились у Вашій військовій частині політзаняття?
8. Як радянських військових сприймало місцеве населення?
9. Як Ви розцінювали свою місію на чужій території?
10. Які важливі моменти Вам запам'яталися за час перебування у складі “обмеженого контингенту” радянських військ?
11. За яких умов могла бути припинена Ваша місія у складі діючих підрозділів на чужій території?

Тема: Остарбайтери періоду німецької окупації

1. Як сталося, що Ви потрапили до Німеччини? Опишіть процес вербування.
2. Які обіцянки давала окупаційна влада стосовно відправки на роботу?
3. Чи говорили люди про перспективу поїхати на роботу до Німеччини?
4. Чи були охочі поїхати в Німеччину добровільно?
5. Що люди робили для того, аби не їхати до Німеччини?
6. Яка кара чекала на тих, хто намагався уникнути долі остарбайтера?
7. Чи пробували Ви уникнути вивезення до Німеччини?
8. Як і ким організовувався набір молоді на примусові роботи?
9. Що з речей дозволялося брати з собою в поїздку?
10. Як Вас доставляли до Німеччини, Австрії?
11. У яких умовах відбувався переїзд, скільки він тривав?
12. Який був маршрут переїзду?
13. Чим харчувалися в дорозі?

14. Опишіть своє прибуття на місце призначення?
15. Як відбувалася реєстрація робітників на місці?
16. Як було визначено, де саме Ви повинні працювати?
17. Яку роботу Вам доводилося виконувати?
18. Скільки годин Вам доводилося працювати на добу і який був режим робочого дня?
19. Як заохочувалася продуктивна праця остарбайтера?
20. Що Ви отримували за виконану роботу?
21. Якими були наслідки за невиконаний об'єм визначеної роботи?
22. З чого складалося Ваше харчування під час перебування на примусових роботах у Німеччині?
23. Чи харчувалися господарі-німці разом з остарбайтерами?
24. Який характер стосунків остарбайтерів з місцевими мешканцями?
25. Як склалися Ваші стосунки з роботодавцями?
26. Чи були випадки потурань з боку роботодавців і що було причиною?
27. Чи були випадки знущань над остарбайтерами з боку роботодавців?
28. Чи могли Ви розраховувати на медичну допомогу?
29. Як Ви використовували вільний час, якщо він у Вас з'являвся (свята, вихідні)?
30. Чи задовольнялися культурні та духовні потреби остарбайтерів?
31. Які у Вас, як остарбайтера виникали проблеми побутового характеру і як Ви їх вирішували?
32. Де і в яких умовах проживали остарбайтери?
33. Чи була різниця в цьому відношенні між представниками різних національностей?
34. Чи мали Ви змогу робити покупки і де?
35. Які товари були доступні остарбайтерам?
36. Чи мали Ви власні гроші? Якщо так, то на що їх вистачало?
37. Чи мали Ви можливість писати листи рідним?
38. Чи дозволялося Вам отримувати від родичів посилки?
39. Чи могли Ви надсилати посилки родичам?
40. Який одяг носили остарбайтери залежно від пори року?
41. У який спосіб долався мовний бар'єр?
42. Чи розпитували Вас про Вашу родину, країну, лад у ній?
43. Які відмінності Ви помітили в житті людей у Німеччині, веденні господарства тощо?
44. Чи залишалися наші люди на постійне помешкання в Європі?

45. Чи була у Вас можливість залишитися в Європі?
46. У який спосіб Ви повернулися додому? Опишіть процес переїзду.
47. Хто Вами опікувався під час переїзду?
48. Які речі мали можливість привезти із собою оstarбайтери додому?
49. Вкажіть дату Вашого повернення з Німеччини.
50. Яке ставлення до Вас було на Батьківщині після повернення з Німеччини?
51. Чи мали Ви якісь проблеми з огляду на те, що перебували в Німеччині?
52. Чи маєте Ви світлина з періоду Вашого перебування в Німеччині?
53. Хто на світлинах зображений?

**Орієнтовний перелік питань до інтерв'юера з проблем
українського повоєнного села
(період 1944-1945 рр.)**

1. Якого Ви віку? Коли і де Ви народились?
2. Місцевість, де Ви народились. Коротко про те, де «перебули» Другу світову війну.
3. Закінчення війни де Вас застало? (Якщо були на примусових роботах в Німеччині чи Австрії, то коли і як повернулись?)
4. Якщо в рідному краї, то коли звільнено Ваш населений пункт?
5. Якщо пам'ятаєте епізоди чисто мілітарні (зв'язані з воєнними діями), то які?
6. На час звільнення села (селища), хутора, чи була у Вас якась вціліла оселя? Чи були вцілілі господарські будівлі (хлів, саж, клуня, погріб, криниця)? Чи було хоча б одне фруктове дерево? Чи обгороджене Ваше обійстя?
7. Водночас, господарські будівлі колишнього колгоспу (чи поміщицькі, «панські») – чи вціліли вони?
8. Чи в цьому сенсі щось всією громадою будували – корівники, свинарники, кошари, конюшні?
9. Чи була якась живність громадська, колгоспна – тяглова сила – бики, коні, корови?
10. У Вашому обійсті батьківському що залишила війна?
11. Чи пам'ятаєте Ви коли були повністю зорані всі колгоспні поля? Станом на який рік? Коли, наприклад, висадили по війні колгоспний сад?
12. На яку ділянку роботи пішли Ви? Чому саме на цю?

13. Якою була норма виробітку на цій ділянці роботи? Яка оплата праці за трудовень?
14. Якого розміру була присадибна ділянка землі? Чи могла Ви з неї прохарчуватись та викормити якусь живність?
15. Яку норму як правило Ви повинні були виконати на роботі? Це в якісь часові рамки вкладалось, чи в світловий день?
16. Чи пам'ятаєте Ви, які податки треба було обов'язково заплатити державі?
17. Чи пам'ятаєте Ви, як виглядала справа із обов'язковим придбанням державної позики («облігації»)?
18. Коли вперше по війні Ви наїлися хліба?
19. Чи пам'ятаєте Ви в якому році в колгоспі з'явилася гарантована оплата праці?
20. Як Ви, Ваша родина пережили зиму 1946/1947 років? За рахунок чого Ви вижили?
21. Як у Вас було з одягом, взуттям?
22. Чи хтось з Ваших рідних ходив до школи по війні? Коли вона почала працювати? Скільки було вчителів? Хто? Чи пам'ятаєте?
23. Чи ходили Ви на звітні збори колгоспні по закінченню сільськогосподарського року? Щось про цю «колгоспну демократію» можете розповісти?
24. Хто у Вашому колгоспі був головою? «Чужий», «присланий», фронтовик, чи спеціаліст – агроном, зоотехнік, ветеринар, вчитель, нарешті?
25. Хто входив у правління колгоспу? Чи були там рядові колгоспники?
26. Нарешті! Чи звучала пісня у Вашому повоєнному житті? Можливо, був якийсь хор, драмгурток у клубі, духовий оркестр (з часом звичайно)?
27. Чи пряли Ви вдома, чи ходили до сусідки, на «годенки»? У Вас був кужіль чи прядка? Наскільки полотном, що Ви виткали, Ви могли забезпечити одягом родину?
28. У кого в селі зберігся верстат ткацький? Чи була до ткача черга? Яка плата?
29. Хто міг у Вашому селі зробити стілець, стіл, дерев'яне ліжко? Який посуд, хатнє начинення Ви мали?
30. Коли Ви вперше по війні пішли (поїхали?) базарювати? Що перше придбали? Глечики, полумиски, чи буханець хліба? Чи продавали його селянам, наприклад, в Умані?

31. Чи були якісь елементарні санітарно-гігієнічні умови в селі для породіллі? Чи був фельдшерсько-акушерський пункт, чи дітей колгоспниці народжували вдома?
32. Чи були хоча б примітивні ясла та дитячий колгоспний садок для дітей? Хто в ньому працював?
33. Що перше збудували – школу, пошту, сільраду чи приміщення правління колгоспу?

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ З ОСНОВ ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЄЗНАВСТВА (для з/в)

1. Давньоруські храмові, монастирські та палацові зібрання.
2. Меценатство І.Мазепи.
3. Перші університетські музеї в Україні. Історія створення та формування музейних колекцій.
4. Роль меценатів у створенні перших публічних музеїв в Україні (XIX ст.).
5. Становлення теоретичних та організаційних підвалин музейництва за доби Центральної Ради (березень 1917 — квітень 1918р.).
6. Зрушення в галузі музейництва за часів діяльності уряду гетьмана П.Скоропадського.
7. Перетворення музеїв в інструмент ідеологічного впливу (20-30 рр. XX ст.).
8. Врятування скарбів українських музеїв в роки Другої світової війни.
9. Специфіка музейної діяльності.
10. Музеї і охорона позамузейних пам'яток.
11. Міжнародні зв'язки музеїв.
12. Національні музеї України.
13. Меморіальні музеї України.
14. Історичні музеї України.
15. Музейний, архівний та бібліотечний фонди, їх співвідношення і взаємозв'язок.
16. Особливості комплектування фондів музеїв різних типів і профілів.
17. Психолого-педагогічні аспекти комплектування фондів.
18. Методика атрибуції музейних предметів.
19. Основні інструктивні документи щодо обліку і зберігання музейних колекцій в Україні.
20. Фондова документація як інформаційна система.
21. Створення музейних автоматизованих інформаційних систем. Світовий досвід та вітчизняні досягнення.
22. Захист музейних фондів в екстремальних ситуаціях
23. Упаковка і транспортування музейних цінностей.
24. Особливості зберігання музейних предметів в експозиції.
25. Основні принципи художнього проектування музейних експозицій.

26. Експозиційний ансамбль музею та його компоненти.
27. Культурно-освітня діяльність музеїв та її форми.
28. Екскурсійна робота. Види екскурсій, їх класифікація.
29. Екскурсійне обслуговування в музеї та формування екскурсійної тематики.
30. Національний історичний музей України.
31. Музей історичних коштовностей.
32. Переяслав-Хмельницький історико-культурний заповідник.
33. Державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.
34. Одеський археологічний музей НАН України.
35. Херсонський національний історико-археологічний заповідник.
36. Національний архітектурно-історичний заповідник „Софія Київська”
37. Національний заповідник „Києво-Печерська лавра”
38. Третяковська галерея.
39. Ермітаж.
40. Національний музей образотворчого мистецтва в Києві.
41. Львівська картинна галерея.
42. Меморіальні музеї Т.Г. Шевченка у Києві та Каневі.
43. Національний музей театрального, музичного та кіномистецтва у Києві.
44. Меморіальний музей М. Коцюбинського у Вінниці.
45. Центральний науково-природознавчий музей НАН України.
46. Національний музей народної архітектури та побуту України (Музей під відкритим небом у Пирогові).
47. Аптека-музей у Львові.
48. Оружейна палата в Москві.
49. Кунсткамера, створена за Петра I.
50. Херсонський археологічний заповідник.
51. Путівник по музеям Київської області.
52. Путівник по музеям Вінницької області.
53. Путівник по музеям Черкаської області.
54. Путівник по музеям Кіровоградської області.
55. Путівник по музеям Миколаївської області.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ КУРСУ (для з/в)

1. Предмет, методологія вивчення і завдання навчальної дисципліни «Основи історичного музеєзнавства».
2. Законодавство музейної справи.
3. Передісторія музеїв: основні періоди. Накопичення музейних колекцій в Україні в період середньовіччя.
4. Розвиток музейної справи в українських землях у складі Російської імперії.
5. Музейна будівництво в Україні за радянських часів.
6. Стан музейної справи в Україні в умовах її незалежності.
7. Історія Уманського краєзнавчого музею.
8. Загальні засади та класифікація музеїв за типами.
9. Класифікація музеїв за профілями.
10. Нові класифікаційні схеми музеїв.
11. Музейний фонд, його склад, структура.
12. Значення комплектування музейних фондів та його організація.
13. Визначення, класифікація, систематизація і атрибуція музейних предметів.
14. Основні етапи обліку музейних колекцій. Облікова документація.
15. Прийом предметів в музей і їх первинний облік.
16. Наукова інвентаризація музейних предметів.
17. Каталогізація. Музейні каталоги та їх системи.
18. Науково-довідковий апарат музеїв.
19. Зберігання музейних колекцій: значення, завдання і сучасна організація.
20. Режим зберігання фондів. Вимоги до музейних споруд, експозиційних залів та фондових приміщень у зв'язку із завданнями зберігання музейних предметів.
21. Основні завдання та методи консервації та реставрації музейних колекцій.
22. Експозиція музею. Історія розвитку музейної експозиції.
23. Види експозиції і їх сучасна організація.
24. Основні етапи створення музейної експозиції.
25. Основні етапи підготовки музейної екскурсії.
26. Загальні і окремі методичні прийоми ведення екскурсій.
27. Професійна майстерність екскурсовода.
28. Підготовка та підвищення кваліфікації екскурсоводів в музеях України.

29. Особливості зберігання музейних предметів в експозиції.
30. Музейна експозиція та її роль в роботі музейних установ.
31. Історія розвитку музейної експозиції.
32. Види експозицій.
33. Основні етапи підготовки музейної експозиції.
34. Наукова підготовка експозиції.
35. Складання планів експозиції: тематичної структури та тематично-експозиційного плану.
36. Добір і виготовлення експонатів.
37. Підготовка пояснювальних матеріалів.
38. Види етикетажу.
39. Монтаж експозиції.
40. Колірне вирішення експозиції.
41. Експозиційний пояс.
42. Прийоми групування експонатів.
43. Екскурсійна робота – основний вид масової роботи музеїв.
44. Принципи організації, зміст і форми роботи сучасних музеїв.
45. Дайте визначення поняттю «музейна справа».
46. Що таке національна музейна політика? Дайте визначення.
47. Основні напрями національної музейної політики.
48. Створення музеїв.
49. Статут музею.
50. Державна реєстрація музеїв.
51. Ліквідація і реорганізація музеїв.
52. Музейна територія.
53. Фінансування музеїв.
54. Матеріально-технічне забезпечення музеїв.
55. Управління і самоврядування музеїв.
56. Гарантії прав і законних інтересів працівників музеїв.
57. Міжнародна діяльність музеїв.
58. Відповідальність за порушення Закону України «Про музеї та музейну справу».